

RINGERIKE.

1995 - 96

R.V.E.

Arvid Viberg 30

Bohus
BAKKE

HVERVENKASTET — 3500 HØNEFOSS
Telefon: 32 12 18 66

RINGERIKE

1995-96

(Hefte nr. 67)

Utgitt av

RINGERIKES MUSEUM
RINGERIKE UNGDOMSLAG
RINGERIKE HISTORIELAG

Redaksjon

GUDMUND BAKKE (redaktør)

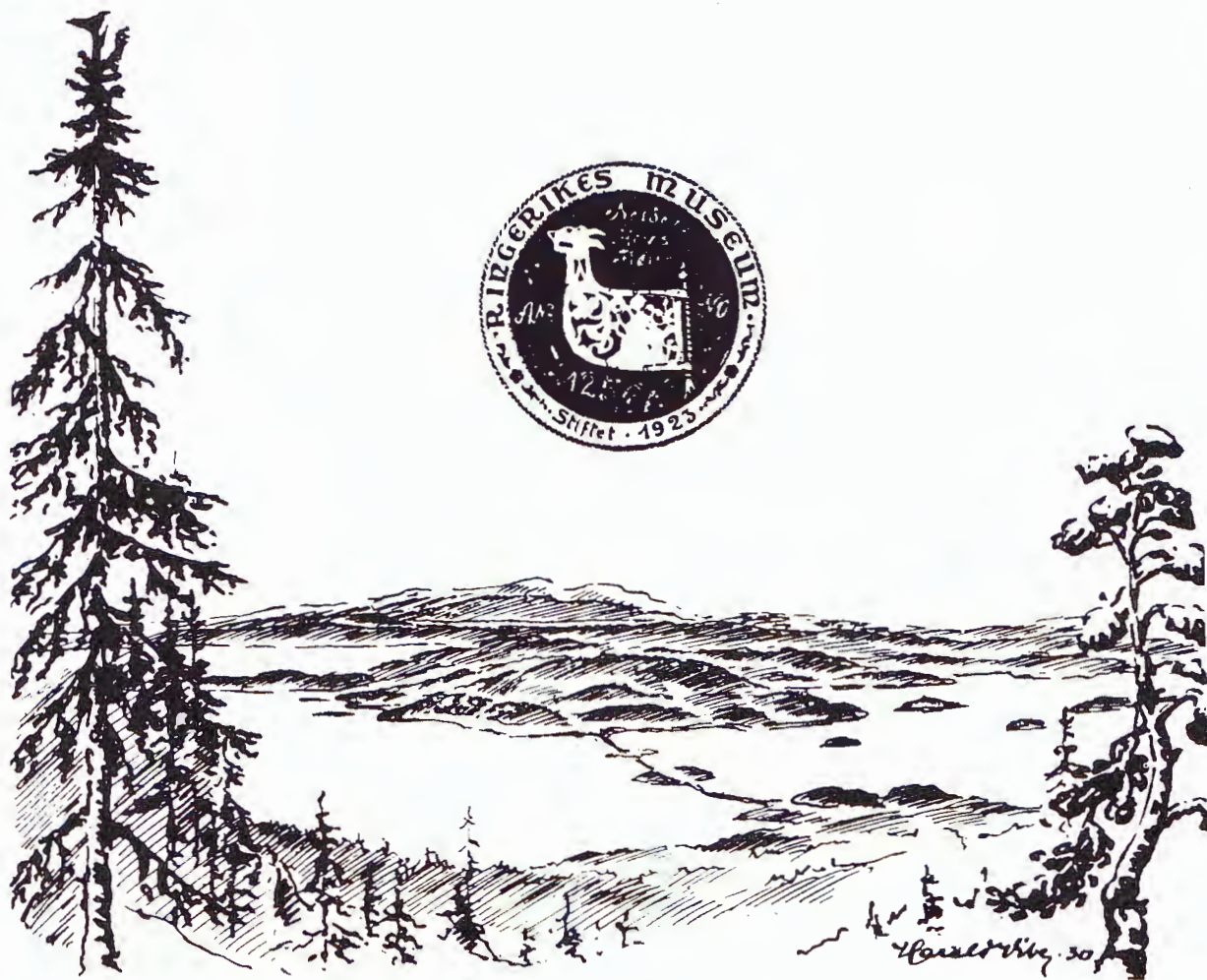
BJØRN KNOPH

INGEBJØRG LILJEDAHL

FRED HARALD NILSSEN

OLAV NORHEIM

TRYGVE GJERALD (forretningsfører)

Innhold

ELLING M. SOLHEIM	Spring ut, små levende menneskeblomster (dikt)	3
	Vil Veien-funnet endre hele Norges-historia?	4
INGER LIV GØYTIL LUND	Kongshaugens hemmelighet	5
THORLEIF SOLBERG	Skogbrann i Nordmarka 1677	9
OLE LUNDESGAARD	Gerda Gotheim til minne	10
OLAV V. SIMON	Kapellet på Hen	11
JENS E. FJELD	Da Hønefoss fikk sitt «kinematograftheater»	16
BJØRN KNOPH	Kinohistorie fra Hønefoss: Det kommunale tivoli på det hvite lerretet	17
	Stumfilm for full musikk	18
	Forbud mot latter og hosting	21
	Nytt kinolokale	23
OTTO FRYDENLUND	Møller og sagbruk i Åsa i gamle dager	24
INGEBORG PRYTZ FOUIGNER	Barneår i Hønefoss for 70 år siden	28
KRISTIAN DYRDAL	Noen navn på sjøer og tjern	32
GUDRUN TINGLEFF JENSEN	Margit Johansen - populær fotograf i Hønefoss	34
FRED HARALD NILSSEN	Peter Lyse - iderik og kontroversiell	36
ARNE CHR. BERG	Helga Helgesen - husstellpioner fra Hønefoss	38
BENEDICTE GAMBORG BRISÅ	Hvor lå egentlig Olav den helliges barndomshjem?	40
RAGNVALD LIEN	Fra Strømsåttbygda for 100 år siden	44
GUDMUND BAKKE	Haugsbygdas eldste historie	47
FRED HARALD NILSSEN	Skipioneren Elling Bekken	50
MARGIT HUNGERHOLDT	Hungerholdt i Hole	53
OLE SKAUG	Barndomsminner fra Åsbygda	58
SVERRE GRIMSTAD	N'Gunder og a'Ragnhild	60
SVERRE GRIMSTAD	Vakerseterveien	61
ODD WILLUMSEN	Ole Chr. Lagesen d.e. (dikt)	66
OLAV NORHEIM	Kirkeskolens skiftende lange liv og historie	67
ARNE CHR. BERG	- og fikk refs fra Hønefoss skolestyre	70
PETTER NÆSSAN	Jørgen Moe og Fanitullen	72
GUDBRAND HVATTUM	Fra Blot til Messe - hvordan et spill blir til	74
	Årsmeldinger	77

FORSIDEBILDET:

To stolte ungpiker i Hønefoss i 1898. Urmaker Olsen i Stabellsgaten 3 forhandlet også sykler, og hans døtre Olga (til venstre) og Gerda hadde trolig de første syklene i Hønefoss. Olga ble senere gift med Ole A. B. Prytz (skolestyrer og prest). Gerda ble gift med Anders Strande på Ringvold gård i Norderhov.
(Foto: Adolf Johansen, Hønefoss).

Spring ut, små levende menneskeblomster

Spring ut, små levende menneskeblomster
i livets deilige dag.

Se all naturen priser sin skaper,
sommerens allsang mot himmelen stiger,
den er til Hans behag.

Hør dette mektige brus av glede
fra alt som fikk liv på jord.
Det kaller på deg — ber deg å blande
din røst i det livsglade kor.

Ja, kom og bli med - naturen den rike
har skjenket deg livets vekst.
Du er en tone i livssymfonien,
du skal i sunnhet og skjønnhet beåndet
være dens strålende tekst.

Løft dine hender mot solen, allmektig,
hver livsgnist på jord har den tent.
Din kropp den skal være i skaperens tempel
et kunstverk - et skjønt instrument.

Så bøyer vi,
så strekker vi
hver muskel og hver sene.
Så hopper vi,
så danser vi,
å, livet det er skjønt!
En alfedans i skogen,
trippe-tripp små føtter nettel!
Vi svinger oss så lystelig
der gresset lyser grønt.

Der synger det en fele!
Ja, vi kjenner den på målet:
det er såmen Per Spellemann
som spiller opp en slått.
Så bøyer vi,
så strekker vi
hver muskel og hver sene.
Så hopper vi,
så danser vi.
Jo, dette går jo flott.

Slik øver vi,
slik trener vi,
for leken vår er alvor.
Slik herder vi,
slik styrker vi
vår unge sjel og kropp.
Se, solen den velsigner oss
og stjernene de kommer
med nattens ro og hvile
til sol igjen står opp.

Elling M. Solheim

(Prolog ved et barnekretsturnstevne
i Hønefoss rundt 1960).

Vil Veien-funnet endre hele Norges-historia?

Det sensasjonelle funnet på Veien i august, med spor etter et stort jernalder-hus, gjør at vi må se på Norges-historien med nye øyne.

I august gjorde elever fra Veienmarka ungdomsskole sammen med arkeologer fra Universitets Oldsaksamling og Buskerud fylkeskommune det funnet man stort sett bare kan drømme om: Tufter og rester etter et 47 meter langt hus som nå er datert til perioden rundt Kristi fødsel. Det er nær Norgesrekord i spennende funn fra denne tiden og av denne typen.

Og neste sommer blir det mer utgraving.

Unikt husfunn

Fylkesarkeolog Inger Liv Gøytil Lund forteller dette om det sensasjonelle funnet på Veien:

- Vi fant spor etter et hus som var 47 meter og langt og ca 8 meter bredt fra perioden rundt Kristi fødsel.

Fylkesarkeolog Inger Liv Gøytil Lund kan være fornøyd med sommerens funn på Veien.

Nordiske arkeologer på «grave-seminar» på Veien 25. august 1995 oppdaget spor etter et 47 meter langt hus fra jernalderen. Foto: Bjørn Johnsen, Buskerud Fylkesfoto

sel. Dette var et unikt funn. Vi kjenner bare til et lignende funn her i landet, og det ligger på Forsand utenfor Stavanger.

Huset på Veien har 16 par takbærende stolper, og utenfor disse er det veggstolper. Inni huset er et stort ildsted og tre andre ildsteder/kokegroper. Veggene har trolig vært av flettverk med leirklining. Det ble funnet mye brent leire med avtrykk av kvist og strå. Det betyr at huset har brent.

Den delen av stolpene som har stått i bakken har svidd ytterved for å bevares mot råte. Kull fra ytterveden til en takbærende stolpe er C14-datert til 50 f. Kr. - 70 e. kr. Vi tror derfor at huset er fra tiden omkring Kristi fødsel. Det vil si at

det er rundt 2000 år gammelt, fra den perioden som kalles eldre romertid. Muligens er huset ombygd ca 100-200 e. Kr.

Heradsbygdas festhall?

Inger Liv Gøytil Lund reiser spørsmålet om dette kan ha vært høvdingens hus og festhall for de menneskene som bodde i Heradsbygda. Eller har det vært seremonier her knyttet til årstidsfester, begravelser og andre sammenkomster?

I huset lå det også en grav. Den er ikke undersøkt ennå. Neste års utgraving vil trolig gi oss svar på om denne er fra samme perioden som huset ble brukt.

I skogen ligger det over 100

gravhauger hvor de fleste er fra Kristi fødsel og fram til 600 etter Kristus. Men noen er også fra vikingtid. I tillegg er det et ukjent antall flatmarksgraver.

Elever graver

Elever fra Veienmarka Ungdomsskole har flere sesonger vært med på utgravninger. Da er det funnet fire graver under flat mark. Det vil si graver som ikke hadde markering på overflaten. Tre av dem er datert til 200-300 før Kristus, og en til 900 før Kristus (bronsealder). Det er funnet ildsteder fra bronsealder og ut til middelalder. I år ble det også funnet sju nye graver under flat mark. I gravene fra før-

romersk jernalder er det til nå funnet brente bein og noe grov keramikk, men alle er ikke gravd ut ennå. Vi har også funnet slaggbiter spredt rundt omkring i området, trolig fra ei smie, forteller fylkesarkeologen.

Hun forteller at langhuset de fant i sommer er fra en periode som ellers er ganske fattig på funn. De fire funnene fra gravhaugene i feltet er fra 200-300-tallet e. Kr. Som eksempel kan nevnes en vekt fra 300-tallet med alle vektloddene intakt. Vekstsystemet tilsvare romersk vektenhet. Det er også funnet en mynt av keiser Konstantin som styrte i Romerriket rundt år 325 etter Kristus. Dette tyder på at folk på Veien hadde tidlig kon-

takt med andre land som Romerriket, og land i Sentral-Europa som et annet gravfunn viser.

Mer viten neste år

Trolig har det vært en annen samfunnstruktur i eldre romertid enn senere. Det var ikke nødvendig å markere status ved å bygge store gravhauger. Størrelsen på huset viser likevel at det må ha vært et organisert samfunn. For å bygge et så stort hus må det ha vært en leder som har disponert mange arbeidsfolk.

Neste års utgravninger vil gi oss enda mer informasjon om huset, gravene og menneskene som levde der for flere tusen år siden.

Kongshaugens hemmelighet

«Kongshaugens hemmelighet» er tittelen på en fast utstilling ved Ringerikes Museum på prestegården i Norderhov. Med utgangspunkt i utstillingen kommer fylkesarkeolog Inger Liv Gøytil Lund inn på det vi vet om Kongshaugen og Veienfeltet, og det vi kan tenke oss.

Av INGER LIV GØYTIL LUND

Noen av de første gjenstandene som kom til det som nå er Universitetets Oldsaksamling i Oslo, stammer fra en gravhaug på Ringerike. Funn fra denne gravhaugen er grunnlaget for utstillingen «Kongshaugens hemmelighet» på Ringerikes Museum, og gjennom utstillingen kan vi finne de historier som funnene forteller oss.

Å lage en utstilling som dette har vært arkeologi i dobbelt forstand. For det første er fortolkningen av gjenstandene i seg selv et arkeologisk arbeid. For det andre har vi måttet arbeide mye med å grave oss fram i nedtegnelser og beskrivelser fra første halvdel av forrige århundre.

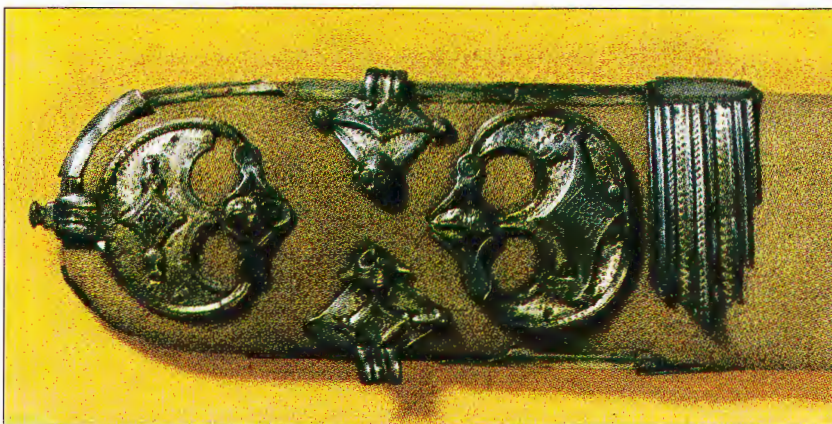
Veien-feltet

Den gravhaugen vi tar utgangspunkt i på utstillingen ved Ringeri-

kes Museum, lå i et felt med mange gravhauger: Veien-feltet vest for Hønefoss. Veien-feltet inneholder litt over 100 gravhauger. Disse er datert fra tiden rundt Kristi fødsel fram til og med vikingtid. Opprinnelig har det vært flere gravhauger. Et kart fra 1844 viser 144 hauger, men allerede da var mange av dem fjernet. Kanskje har det opp-

rinnelige antallet vært opp mot 300.

I tillegg til gravhaugene finnes det en rekke såkalte «flatmark-graver». Det er graver som det ikke er bygget noen haug over. Datering av gravhauger og flatmark-graver viser at mennesker har blitt begravet på Veien-feltet i nesten 2000 år, fram til overgangen til kristen tid.

Sverd-beslag fra jernalderen, funnet på Veien. (Foto: Inger Liv Gøytil Lund)

De mange gravene, og den lange tiden feltet har vært i bruk, forteller oss om stabilitet og velstand.

Haugene er forskjellige i størrelse. Dette, sammen med de gjenstandene de døde har fått med seg i graven, forteller at skikkene knyttet til begravelse har skiftet, men også om et samfunn med klare sosiale forskjeller.

Det er også gjort funn av flintredskaper fra yngre steinalder på Veien. Dette gjør at vi må legge på enda minst 1000 år for å få oversikt over det tidsrommet Veien-området har trukket mennesker til seg.

Kongshaugen

«Vår haug» var en av de største på feltet da den ble gravd ut i 1824. Det sies at diameteren var 40 alner. Det vil si ca 25 meter. Ca 1/5 av haugen er rekonstruert som modell på Ringerikes Museum.

På folkemunne har haugen vært kalt for Kongshaugen. Et sagn for-

teller at her lå kong Veine gravlagt. Han skulle ha falt i kamp mot kong Tane på Tandberg. Slike sagn oppstår gjerne omkring eldre gravfelt, og er vel ikke så mye å feste lit til. Men da haugen ble slettet på 1800-tallet, satt navnet så fast i folks bevissthet at navnet ble flyttet over på den største av de gjenværende haugene. Den bærer fortsatt navnet, men altså med urette.

Utgravingen i 1824 ble foretatt under ledelse av en ung offiser, senere generalmajor Gram. Arkeologien som vitenskap var ikke født dengang, og under utgravingen gikk en rekke viktige opplysninger tapt.

Fra utgravingen fortelles det at man i midten av haugen fant flere store trestykker, «...maaske tildeels Levninger af det sammenstyrtede tømrede gravkammer...». Disse trestykkene tok man ikke vare på. Det ble heller ikke foretatt noen oppmåling eller beskrivelse hverken av restene av trekonstruksjonene,

eller av hvor de øvrige gjenstandene var plassert i graven. Det lille vi vet om dette, bygger på senere nedskrevne uttalelser fra øyenvitner.

Vi har ingen opplysninger om at det ble funnet ben og skjelettrestre.

Det eneste vi vi vet sikkert, er at følgende gjenstander ble funnet:

- En stang av gull, 55 cm lang, ca 4 mm i diameter, snodd sammen til en halsring.
- To gull fingerringe.
- Bruddstykker av trolig seks leirkrukker. Tre av disse kan rekonstrueres.
- Bruddstykker av flere små trespann med rester av tilhørende bronsebeslag.
- Et drikkehorn med bronsebeslag i topp og bunn. Bare bronsebeslagene finnes.
- Rester av et belte, med bronsepenne og bronsebeslag. Bare bronsedelene finnes.
- Flere beslag i sølv til en sverdslire.
- En perle i glassmosaikk.
- Deler av en skålvekt i bronse, og et lite bronselodd.
- En trefliket bronsespenne.
- Et stykke av en bronsefibula.
- En bronsenål.
- En øreskje av bronse.
- En beltestein (ildslagning-stein) av kvartsitt i bronseinnfatning.
- Diverse jernrester av et sverd, to spydspisser, to skjoldbuler og et knivblad.

Dette er de opplysninger vi har hatt å bygge på under arbeidet med å lage utstillingen på Ringerikes Museum. Og på disse opplysningene har vi spunnet vår historie om to menneskeliv. Vi kan ikke garantere at vår fortolkning er riktig. Men vi føler at det vi har gjort er mer enn gjetning.

Her er vår fortolkning:

I den haugen som tidligere ble kalt Kongshaugen, og som nå for lengst er borte, ble et ektepar begravet på slutten av 300-tallet, i overgangen mellom de periodene som blir kalt romertid (Kristi fødsel - år 400) og folkevandringstiden (400 - 600 e. Kr.).

De begravne har befunnet seg på toppen av samfunnstigen. Mange

Kar fra eldre jernalder, funnet på Bråten. (Foto: Inger Liv Gøytil Lund)

har bidratt til deres rikdom, både i deres egen samtid og i generasjoner før dem. De har sikkert eid store jordeiendommer, men de har også tjent penger på handel og det vi i dag vil kalle service-ytelser.

Ut fra en tradisjonell kjønnsrolle-tenkning vil mannen ha vært høvding på Veien. Men mye tyder på at kvinnene på den tiden hadde en sterk og selvstendig stilling. Vi kan derfor ikke utelukke at det er hun som har vært den mektigste av de to.

Vi skal se nærmere på det.

Rikdommen

Kongshaugen var en av de største vi kjenner fra Veien-feltet. Å bygge en haug på 25 meter i diameter og en opprinnelig høyde på kanskje åtte-ti meter, er et stort arbeid. Ingen vanlig person kunne få et slikt monument reist over sin grav. Arbeidet ville være for omfattende for en enkelt husholdning. Enten måtte de som bygde haugen disponere mange arbeidere eller trelles, eller det måtte være mange som følte seg kallet til å bidra for å hedre minnet til den eller de som lå i haugen.

At det var rikdom i familien, er det ikke tvil om. Stangen med betalingsgull veier ca 180 gram. Sammen med to fingerringe i gull representerer den en betydelig verdi. Drikkehornet med kunstferdige bronsebeslag var også verdifullt, for ikke å snakke om de fine sverdslire-beslagene i sølv, «..for største Delen af særdeles fiint og kunstigt Arbeide» som det heter i en beskrivelse fra 1836.

Ekteparet

Både kvinne- og mannsutstyret i graven er verdifullt. Det er dette som får oss til å tro at det har vært en mann og en kvinne i graven, og at begge har hatt høy sosial status.

Hva slags forhold det har vært mellom dem, vet vi selvfølgelig ikke. De kan ha vært søsken, men vi velger å tro at de har vært ektefeller. De rike gravene begge har fått med seg, gjør det ihvertfall

usansynlig at den ene har vært den andres tjener eller slave, slik vi kjenner det fra en del andre dobbeltgraver, der slaven er blitt henrettet for å følge sin herre over i dødsriket.

Var det mannen som døde først og hustruen som ble henrettet ved å følge sin mann inn i dødsriket, eller døde de samtidig ved et ulykkestilfelle eller pest? At de trodde på et liv etter døden, vises ved at de er lagt sammen i graven og har fått med seg de viktigste brukstingene for det neste livet.

Høvdingen

Når vi går ut fra som sikkert at de to i graven hadde en spesiell status i samfunnet, henger det også sammen med måten de er begravet på.

I nesten alle graver fra samme periode finner vi at både likene og gravhaugene er brent på bål. Dette gjelder alle de andre gravene som er undersøkt på Veien. Vi finner brente bein og gjenstander som bærer tydelige spor etter å ha vært utsatt for varme.

Men i vår haug er det ingen spor etter ild. Ingen av gravhaugene viser merker etter noe slikt. Og de tre-restene som ble observert under utgravingen, viser klart at

dette ikke har vært en brent begravelse.

Et funn fra gården Sætrang som ble gjort i 1834, viser mange av de samme trekkene som funnene fra Kongshaugen på Veien. Funnet er datert til omtrent samme perioden, haugen var stor, funnet svært rikt, og det finnes ikke spor av ildpåvirkning. Det er svært rimelig å anta at det gjaldt andre regler for begravelsene av høvdinge enn når det gjaldt vanlige mennesker.

Vi vet ikke så mye om hvordan strukturen i samfunnet utviklet seg i tiden før de skriftlige kildene begynte å gi oss holdepunkter. På den tiden Snorre begynner Heimskringla med, bestod Norge av et antall småkongedømmer. Regionsnavn som ender på -rike (Ringerike, Romerike) og -land (Hadeland, Rogaland m.fl.) kan være minner om slike småkongedømmer.

Men før dette stadiet ble nådd, er det rimelig å anta at det har vært en rekke mindre enheter, høvdingdømmer. Disse har nok oppstått gjennom kamp og erobring, men kanskje også gjennom ekteskap og frivillige sammenslutninger.

Sagnet om kampen mellom kong Veine og kong Tane kan ha sitt utspring i en slik kamp der et høv-

Beincam fra eldre jernalder, funnet på Veien øvre. (Foto: Inger Liv Gøytill Lund).

dingdømme har prøvd å legge under seg et annet.

På denne måten blir Harald Hårfagres rikssamling ikke et plutselig og revolusjonerende skritt i historien, men en videreføring av en prosess som har pågått over lengre tid, der mindre enheter har gått sammen i større.

Og på et eller annet stadium i denne prosessen har Veien vært sentrum i en slik enhet.

Handelsmannen

I Kongshaugen ble det også funnet en skålvekt i bronse. Vi må tro at denne er lagt ned fordi en av de avdøde ville ha bruk for den i sitt neste liv. Der regnet man med at vedkommende skulle fortsette i sitt neste liv med det han hadde vært dyktig til før, nemlig handel. Og det må ha vært handel på et ganske høyt plan, for skålvekten kan bare brukes til å veie små mengder med: stykker av gull og andre edle metaller.

I en annen haug på feltet, som ble utgravd året etter, i 1825, ble det også funnet en skålvekt. Denne var i atskillig bedre stand, og med den fulgte et sett med lodd. Disse loddene følger et romersk vektsystem, og ved riktig bruk av dem, og med en betydelig evne til hode-regning, vil man kunne operere med enheter ned til 0,138 gram.

På gamle kart er Veien et veikryss. Veiforbindelsen går syd-østover over Hønefoss til områdene rundt Oslofjorden og Drammensfjorden. Nordover går en vei gjennom Ådalen mot Valdres. Vestover går veien til Hallingdal og østover til Hadeland. Vi ser i våre dager hvordan en slik beliggenhet kan utnyttes: Rundt viktige veikryss spretter det opp bensinstasjoner, moteller og kjøpesentra.

Veiens beliggenhet gjør at vi kan gå ut fra at stedet har vært et handelsentrum, en stasjon på veien fra de ressursrike dalstrøkene og fjellområdene til de mer tett befolkede områdene langs kysten, ja kanskje helt til utlandet for noen varers vedkommende.

Vi aner et økonomisk system der

den som hadde makten på Veien har kontrollert, eller i hvertfall hatt utbytte av byttevirksomheten mellom innlandet og omverdenen, og der gull og sølv har vært viktige byttemidler.

Fra fjellbygdene kom forskjellige varer:

Pelsverk var en god artikkel. Særlig verdifullt var hermelin av røyskatt, gråverk av ekorn, oterskinn, beverskinn og mårskinn. Men det var sikkert et godt marked også for reinsdyr- og saue-skinns-feller.

Horn av elg og rein var populære som råmateriale for produksjon av kammer, smykker og bruks-gjenstander.

Myrene i enkelte områder var rike på jernmalm. Jernutvinning ble drevet i økende skala i norske dalfører fra tiden rundt Kristi fødsel, og dannet etter hvert en viktig eksportnæring.

Vi kan vel også gå ut fra at enkelte matvarer fant veien fra fjell- og skogområdene: Røkt og tørket ørret og reinsdyrkjøtt kunne være spennende for de som hadde råd til å unne seg noe ekstra.

Gjestgiveren

Gårdsnavnene rundt dette gamle veikrysset lar oss ane at det også kan ligge mer bak:

Ve er kanskje den eldste gården. Navnet betyr «det hellige stedet» eller «helligdommen». Veien kan være en sammenstilling av «ve» og «vin»: «Sletta ved helligdommen». Vessal betyr «huset på/med helligdommen».

Vi forstår at det har vært et sted med spesiell tiltrekning, et hellig sted. Hva helligdommen opprinnelig har vært, vet vi ikke. Det kan ha vært gravfeltet i seg selv som har gitt opphav til dyrkelse av fedrene. Det kan ha vært en lund der høyere makter talte til menneskene og tok imot deres offer. Det kan ha vært en stein eller en kilde. Eller det kan ha vært et menneskelaget gudebilde.

Vi kan spekulere videre og mene at denne helligdommen har vært en attraksjon, kanskje et sted der

reisende stoppet opp for å sikre seg høyere makters hjelp på reisen. Vi kan tro at de som hadde eiendommer rundt helligdommen, kunne tjene på dette, gjennom å tilby mat og husly. Det gjestgiveriet som fantes på gården Bråten til opp i forrige århundre, kan ha hatt tradisjoner gjennom tusener av år.

Jordeieren

I tillegg til handel og «serviceytelser» har folkene på Veien selvfølgelig høstet rikdommer fra mer tradisjonelle næringer som jordbruk og fangst. Jorda i området er fruktbar og lettdyrket, og det var ikke langt til dype skoger der det har vært rikelig med vilt.

Denne næringen har nok vært fundamentet for beboerne på Veien. Handel og reiseliv ga usikre inntekter, dengang enda mer enn nå. I ufredstider og uår stoppet nok handelen opp.

Slik ser vi hvordan rikdom og makt kan ha bygget seg opp på Veien gjennom flere generasjoner, og til slutt fikk et uttrykk i de rike gravene i Kongshaugen.

Tiden etter gravleggingen

Fra omkring 600 etter Kristus gikk det tilbake med Veien. Fra den tiden da Oseberg-dronningen ble hauglagt med sitt overveldende gravgods, finner vi bare ubetydelige smågraver på Veien. Og sist på 900-tallet er det slutt. Etterhvert brytes de båndene folk i området følte til gravfeltet. Hauger som kommer i veien for nydyrking blir slettet og brukt til veifyllinger eller annet.

I en slik veifylling var det at en veiarbeider i 1893 fant en gullmynt som viste seg å være en romersk Solidus, preget under keiser Konstantin på 300-tallet. Den kan i og for seg godt stamme fra Kongshaugen. Ringerikes Museum har en nøyaktig kopi av mynten som vi har tatt med i utstillingen på museet.

Det går rykter om skattefunn på 1700-tallet. På gården Veien, som

da ikke var delt, ble det bygget en stor hovedbygning. Det ble sagt at eieren, oberstløytnant Krefthing, hadde gjort rike funn i en haug som ble kalt Jomfruhaugen.

Feltet var altså overlatt til forfall og skattejegere inntil den senere generalmajor Gram i 1824 foretar den første noenlunde kontrollerte utgraving.

Året etter graves en haug nær gården Bråten av gårdens eiere. Også fra denne utgravingen ble det levert inn interessante funn, blant annet en meget vel bevart skålvekt i bronse med ti tilhørende

lodd etter romersk vektsystem.

I 1847 møter vi Gram igjen. I Foreningen for Norske Fortidsminnesmærkers Bevaring fremmer han forslag om at det skal utarbeides et kart over Veien-feltet. Dette blir utført av secondløytnant Seip, og kartet gir oss i dag verdifull informasjon om feltets utstrekning.

I 1870 og 1875 gjennomfører professor Olaf Rygh omfattende utgravinger av et seksti-tall hauger. Ingen av dem gir funn som kan måle seg med de tidligste utgravingene i prakt og verdi.

Men vi er over i en annen tid.

Arkeologene prøver nå å finne spor av tidligere tiders sosiale og næringsmessige forhold. Og i en slik sammenheng kan funnet av en rusten jernnagle, eller et stykke kull, eller en rest av tekstil, være like verdifulle som de mest praktfulle gullsmykker.

Artikkelforfatteren Inger Liv Gøytil Lund har vært fylkesarkeolog i Buskerud siden 1990, da stillingen ble opprettet. Før var hun 15 år ved Oldsaksamlingen. Hun er prosjektansvarlig for Veien kulturminnepark.

Skogbrann i Nordmarka i 1677

I heftet «Ringerike» 1993-94 er omtalt en rettssak etter en skogbrann ved Sandungen i Nordmarka i 1677. En del bønder fra Åsbygda var tiltalt, fordi deres mindreårige «Sætterfolch» skulle ha forvoldt en større skogbrann. De setret på Nysetra, som trolig er dagens Fagerliseter. Etter flere rettsmøter og befaringer var det ikke mer å finne om saken i tingbok 20 for Ringerike og Hallingdal, og vi antydte derfor at saken var overført til Aker, og at skogfinner hjemmehørende der til sist ble funnet skyldig.

Jeg har imidlertid seinere funnet dommen i en annen tingbok, nr. 19 for Ringerike og Hallingdal. Det viste seg at tingbok 19 og 20 var identiske (den ene var avskrift av den andre), og jeg benyttet meg av tingbok 20, da skriften her var tydeligere. Men der var dommen av en eller annen grunn ikke innført. Ved seinere kontroll med tingbok 19 ble dette oppdaget, her er dommen innført på side 75:

«Den 11. desember 1678 holdtes saking på Tandberg tingstue. Bygdensmannen Villads Trøgstad på hr. assistensråd, veledle Sr. Christian Lunds vegne, efter hans skriftlige missive, fordret dom utinden den sak med de bønder i

Åsbygden, om den skaugvarme han dennem har stevnet for.

Av vederpartene møtte Malte Kittelsby, Ole Skaug, Bjørn Fleks-haug, Jens Vesetrud, Amund Honerud og Jacob Askersrud. Og ble av partene på enten sider ei videre i saken inngivet eller forklart, men fordredes dom.

Da efter samme forberørte saks leilighet, og efter de uti saken førte prov og vitnesbyrd, samt åstedens flittigste begranskning, har vi ikke kunnet eragte eller anse disse fornevnte innstevnte bønder, ved deres seterfolk, at være ganske fri og uskyldig uti den påstevnte skoger varme, såvidt synden og sydvesten Lille Sandungen, hvorfor de også hermed er tilfunden samme skaugskade at opprette og betale, alt såvidt som forbemeldt der er brent og beskadiget på den søndre og sydvestre side ved Lille Sandungen, alt til den forinnbemelte skilsmis i den Rådal, som på den vestre ende går ned i Lille Sandungen, med samt uti omkostning at betale 16 riksdaler.

Men hva seg belanger den skade og ildebrann som er på den nordvest og den nordre side fornevnte Sandungen og Rådal, som alt befinnes å være brent uti ett med Lars Nilsen Kollers brande, og ei

annet kan slutes det jo såvidt på den side av samme bråte forårsaket, og derfor des søkning til ham herved ubehindret.»

Retten hadde etter befarings slått fast at det var snakk om to skogbranner ved Sandungen i 1677, men en «Rådal» (idag ville vi vel si myr- eller bekkesig) imellom, beviste at de to brannene må ha skjedd uavhengig av hverandre. Skogfinnen Lars Nilsen Koller var ansvarlig for den ene, i 1677 er det vel liten tvil om at han brente bråter for rugdyrking.

Seterfolkene fra Åsbygda ble av retten ikke ansett «at være ganske fri og uskyldig» for den andre brannen, på sørsida av Lille Sandungen. Og det var bøndene som hadde ansvaret for hva deres gjettergutter- og jenter hadde forvoldt, og de ble dømt til «samme skaugskade at opprette og betale».

Botens størrelse står det dessverre ikke noe om i tingboka, kun at de skal «opprette og betale» skaden på skogen. Bøndene ble også ilagt saksomkostninger med 16 riksdaler. På den tida var dette verdien av 3-4 kuer, så det er liten tvil om at Åsbygda-bøndene fikk merke skogbrannen på pungen!

Thorleif Solberg

Gerda Gotheim til minne

Gerda Gotheim, Riddergårdens trofaste venn og vokter gjennom 62 år, gikk bort 31. mars 1995. Hun var født 6. oktober 1908, og ble således vel 86 år gammel.

Gerda var datter av Helle og Simen Hassel som hadde sitt hjem i Christies gate på Vesterntangen. Gerdas far var smed og kommunearbeider. I tillegg var han «nattvokter» i byen, tittelen ble senere endret til «nattkonstabel». Gerdas mor virket som sydlame, og bidro på den måten til styrking av familieøkonomien.

Utdanningsmulighetene for ungdom i 1920- og 30-årene kan på ingen måte sammenlignes med nåtidens. Ofte tillot ikke familiens økonomi å gi barna utdanning utover den vanlige 7-årige folkeskole. Det var ikke annet valg enn å prøve å få seg noe å gjøre. Slik var tilfellet også med Gerda. Hun ble hushjelp, først hos en familie i Oslo, senere hos en kjøpmannsfamilie i Hønefoss. Var det barn i huset, måtte hushjelpen ofte i tillegg ta seg av barnepass og -stell. Hushjelpen var den som først måtte opp om morgenen, og den siste som kunne gå til ro om kvelden. Arbeidsbetingelsene var helt annerledes enn nå. Tilbudet en hushjelp fikk, var ofte begrenset til kost og losji, og en beskjeden lønn. Gerda kunne fortelle at hun som hushjelp hadde en hel fridag annen hver søndag. Onsdagskveldene kunne hun få fri hvis arbeidssituasjonen tillot det, men hun måtte være tilbake i huset før kl. 22.

Gerdas mor var en god lærerester for henne når det gjaldt søm og håndarbeider. Senere fikk Gerda anledning til å gjennomgå kurs, og fikk sine gode evner utviklet når det gjaldt søm, strikking, veving og brodering. Dette skulle ikke minst komme Riddergården til gode når det gjaldt reparasjoner og nyan-skaffelser av gardiner, tepper, duker m. m..

Selv møbeltapetsering gikk hun ikke av veien for.

Ridderfamilien var omgangsvener med kjøpmannsfamilien Gerda arbeidet hos, og ble på den måten kjent med henne. Fram til begynnelsen av 1930-årene bodde medlemmer av familien Ridder bortimot fast på Riddergården. Ingen i familien hadde etterkommere, og de foretrakk etter hvert å bo i Oslo mesteparten av året, men somrene ble tilbrakt på Riddergården. Gerda var blitt gift med Olav Gotheim fra Nakkerud. Familien Ridder spurte om ikke Gerda og Olav kunne flytte inn permanent i «Nystuen» på Riddergården. Det gjorde de, og der vokste også datteren Marit opp. Olav Gotheim var en dyktig mekaniker, og var i mange år ansatt som verksmester ved bilverksted i Hønefoss. Han døde i 1976.

Riddergården ble fredet i 1921. I 1962 ble eiendommen ved gavebrev fra brødrene Ridder overdratt til Hønefoss kommune. I 1966 ble det inngått avtale mellom storkommunen Ringerike og Ringerikes Museum, der museet ble tillagt forvaltningsansvaret for bebyggelsen på eiendommen. Det var en lykke for museet at Gerda «fulgte med

på lasset». I alle etterfølgende år skjøttet hun sine oppgaver på en forbilledlig måte. Hun var vaktmester, omviser og den alltid opplagte vertinne ved arrangementer som fant sted på Riddergården. Velstelt i antrekk og skikkelse tok hun med stolthet imot dem som gjestet Riddergården. Begrepet «arbeidstid» var ukjent for henne, hun var parat til innsats når behovet var der. Hun var stolt når hun fra besøkende - fra fjern og nær - kunne motta hilsner med et hyggelig «takk for sist».

Av natur var Gerda beskjeden, men hennes åpne og vennlige oppførelsen vakte tillit. På den annen side kunne hun også opptre med myndighet og inngi respekt når hun fant behov for det. Manglende ærbødighets- og pietetshensyn overfor Riddergårdens bygninger, eiendeler og egenartede atmosfære, aksepterte hun ikke. På 70-årsdagen i 1978 ble hun tildelt Det Kongelige Selskap for Norges Vels medalje for lang og tro tjeneste: 45 år ved Riddergården. I fødselsdagsintervjuet i Ringerikes Blad på hennes 80-årsdag, utnevnte Kjell Schulerud henne med rette til Riddergårdens «Grand Old Lady». Hennes høyeste ønske var å kunne bo på Riddergården så lenge kreftene tillot det. Hun fikk sitt ønske oppfylt. I takknemlighet og glede kunne hun møte sin livsaften der.

Ved Gerda Gotheims bortgang la et hedersmenneske av «den gamle skole» vandringsstaven ned. Vi som vant hennes fortrolighet og vennskap, takker henne for hennes eksempel på troskap mot sitt kall, og bevarer minnet om henne i takknemlighet og ærbødighet.

Ole Lundesgaard
Formann i styret for
Ringerikes Museum

En drøm som aldri ble virkelighet

Kapellet på Hen

Oversiktsbilde over Hen i Ådal rett etter århundreskiftet. Midt på bildet ser vi Hen jernbanestasjon, og ved brygga nærmest jernbanestasjonen ligger «Bægna», mens «Sperillen» har ankret opp litt lenger nord. (Foto utlånt fra Nordstrand Foto, Hønefoss).

Rundt århundreskiftet var Hen et aktivt industri- og kommunikasjonssentrum på Ringerike. Med mølle, tresliperier, sagbruk og stor aktivitet i jord- og skogbruket bodde det nærmere tusen mennesker på stedet. Etter at Randsfjordba-

nen i 1868 knyttet nedre del av Ådal til Drammen og Oslo, gikk den stadig voksende turisttrafikken til Valdres via Hen. Her skiftet de reisende fra tog til dampbåt, og to hoteller dekket behov for mat og overnatting.

Av OLAV V. SIMON

I kirkelig henseende soknet Hen til Hval kirke på Hallingby, som ble innviet i 1862. Men befolkningen på Hen syntes det var langt til Hallingby. Spesielt de som bodde på vestsida av elva. Allerede i 1890-åra hadde man diskutert mulighe-

ten av å få reist et Guds hus på Hen, men det var først i 1912 at arbeidet skjøt fart.

Den første komiteen

Søndag 31. mars 1912 trådte en komitee under ledelse av sogneprest Gunnar Fougner Gunnersen

sammen og forfattet et opprop til bygdas befolkning. Foruten sognepresten, besto komiteen av brukseier E. C. Heen og frue, gårdbruker Helge Waagaard og frue, N. A. Dahl, G. C. Heen, handelsmann A. Tollefsen, møller Christian Johannessen, lærerne R. Sødal og Gudmund Herland, og lærerinne Liv

Jonsaas. Komiteen vedtok at «følgende Opraab indsendtes til Optagelse i Ringerikes Blad, Oplandsposten, Buskeruds Blad og Fremtiden»:

«Til Aadalens Menighed.

Vi tillater os herved at rette en indtrængende Opfordring til medkristne i Aadalens Menighed om at deltage i Arbeidet for et Kapel paa Hen. De store industrielle Anlæg paa Hen har der samlet en Arbejderbefolkning paa ca. 600 Mennesker, som har langt til Hval Kirke og derfor kun i ringe Grad søger til Herrens Hus. Tanken paa at lette denne Befolkning Adgangen til Guds

Hus og Deltagelse i Kirkens Sakramenter, har allerede i lang Tid været oppe i Sindene.

For længere Tid siden blev der begyndt et Arbeide for et Bedehus paa Hen, og en liden Sum blev indsamlet for dette Formaal. Naar vi vil optage dette Arbeide igjen, saa finder vi at burde sætte os som Maal at virke for et Hus, hvor der kan holdes ikke bare Bibellæsninger, men ogsaa regelmæssige Gudstjenester.

Paa flere Steder i Buskeruds Amt er der i de sidste Aar reist kapeller ved frivillige Bidrag, ligesom Arbeide for flere saadanne paagaar. Aadalens

Præstegjeld strækker sig i en Længde af 60 Kmtr, og paa en saadan Strækning er 3 Kirker for lidet. Og vi er ikke i ringeste Tvil om, at et Kapel midt i en saa stor Befolkning som denne er paakrævet, og at der gjelder en Gjærning, som vil fremme Guds Riges Sak iblandt os.

Da dette er en Sag, der gjelder den hele Menigheds Tarv, vender vi os med den til alle i Aadalen, der har Sans for Guds Riges Fremgang og Sjæles Frelse, idet vi haaber, at Tanken om et Kapel paa Hen maa blive mødt med Sympati, og at Bidrag til dens Realisation maa ydes af villige Hjerter.»

Industrisamfunnet ved Ådalselva

Gjennom flere hundre år ble tømmer fløtet nedover Ådalselva. Mesteparten ble ført til Drammen og omsatt der, men etter hvert ble en del foredlet ved brukene langs elva. Etter Frankfurter-freden i 1871 ble det stor etterspørsel etter trelast ute i Europa, spesielt i Tyskland, og det norske skogbruk fikk ytterligere oppsving. I Ådal kom omslaget samtidig med en rask utvikling i kommunikasjonene, som i løpet av 10 år skaffet bygda jernbane, dampskip og hovedvei.

* Randsfjordbanen

I 1868 ble Randsfjordbanen åpnet, og Hen fikk jernbaneforbindelse til Drammen. Hen stasjon med pakkhus og dampbåtbyggje ble betjent av 4-5 personer, inkludert stasjonsmesteren.

* Dampbåt Hen-Sørum

6. juli 1868 kjørte dampskipet «Bægna» prøvetur fra Hen til Sperillen. Fram til 1930 slet «Bægna» og (fra 1903) «Sperillen» seg til Sørum i Begnadalen med reisende og gods. I siste del av perioden gikk også en godsbåt på strekningen. Omfattende kanalarbeider måtte til for å gjøre det mulig for dampbåtene å trafikkere elvene, bl. a. ble sluseverk med reguleringsdam bygget på Killingstrømmen.

* Sperillbanen

Denne 24,6 km lange jernbanelinjen fra Hen til Finsand ved Sperillen ble åpnet i 1926, og siden nedlagt i 1957.

* Brugseier E. C. Heen (1844-1932)

En foregangsmann som så hvilke industrielle muligheter den nye tiden gav. Han eide og drev gården Søndre Heen i årene 1861-1932. På gårdens grunn var det ved århundreskiftet jernbanestasjon, skole, sagbruk, møllebruk, tresliperi, to hoteller, landhandlerier, og et folketall på cirka 700 personer.

* A/S Heen Dampsag

Etter at jernbanen ble bygget over Hensfossen, fikk E. C. Heen i 1870 etablert et aksjeselskap som oppførte en tidsmessig dampsag, med dag- og nattskur og eget sidespor til jernbanen. Heen Dampsag ble snart det betydeligste sagbruk i Ådal, men etter en brann i 1899 ble aksjeselskapet oppløst. Brugs-eier Heen drev deretter dampsaga på egen hånd. I 1944 ble sagbruket sabotert av motstandsbevegelsen, men ble gjenoppbygget og satt i drift igjen i 1946. I 1962 ble Heen Dampsag overtatt av Follum fabrikk, som i 1968 solgte den videre til Skogeiernes Impregneringsverk.

* A/S Heen Træsliberi

Etablert av brugseier E. C. Heen

nedunder Hensfossen i 1881. Var en tid Ådals største industribedrift, nedlagt i 1930-årene.

* Heen Mølle og Kornrenseri

Etablert av brugseier E. C. Heen i 1886. Mølla ble herjet av brann i 1941, og umiddelbart gjenoppbygget av eieren, gårdbruker E. C. Heen (brugseierens nevø). Var i full drift til ut i 1970-årene.

* A/S Aadalen Træsliberi

Etablert i 1882 på vestsiden av Hensfossen, i daværende Norderhov kommune. Tresliperiet brant i 1942, og på slutten av krigen ble resten av bygningene revet for å gi plass til Hensfossen kraftstasjon (oppført 1945).

* Bægna Træsliberi

Etablert 1888 ved Svinefoss, ca. 1 km sør for Hensfossen. Var i drift til 1953.

* Andersens Hotel

Etablert før århundreskiftet i forbindelse med dambskipstrafikken. Bygningen ble overtatt av Ådal kommune i 1920-årene, og tatt i bruk som herredshus fram til Ådal ble en del av Ringerike kommune i 1964..

* Jernbanehotellet

Etablert i 1870-årene. Fikk etter siste krig status som gjestgiveri, og var i drift til ut i 1970-årene.

Slik ville Hen kapell sett ut, dersom arkitekt Ragnar Nilsens skisse var blitt realitet.

Bidrag fra hele Ådal

Dermed var kimen lagt, og allerede etter kort tid begynte bidragene å komme. Enkefru Julie Lie ga 500 kroner, men forbeholdt seg rett til å disponere over beløpet dersom kapellet ikke kom til utførelse. Fra hele Ådal kom det bidrag, sogneprest Gunnarsen ga 100 kroner og fra Hønefoss sendte sogneprest Otto Christophersen 50 kroner. En basar i august ga 940 kroner i overskudd, og ved årsskiftet 1912-13 var beholdningen over 2.100 kroner.

Kapelltomta

Brukseier E. C. Heen - og spesielt hans kone Berthe - var sentrale personer i komiteens første år. E. C. Heen var en betydelig eiendomsbesitter på Hen. Han hadde allerede i komiteens første møte meddelt at han ville gi fri tomtegrunn, og i august 1912 ble det holdt befaringsfor å finne en skikket tomt. Den gang festet man seg ved en tomt som lå i bakken ovenfor det daværende forsamlingshuset, som «efter sin Beliggenhed og sin Beskaffenhed vil være vel skikket til nævnte Formaal,» som det heter i møteprotokollen.

Men mange mente nok at den valgte tomta var mindre egnet, og

da E. C. Heen i mai 1919 ønsket å få avklart tomtespørsmålet, viste det seg at et annet alternativ ble valgt. Det var furulunden vis a vis Andersens Hotel, det seinere kommunehuset, man da festet seg ved. Tomta ovenfor forsamlingslokalet kunne man ikke anbefale på grunn av «den besværlige Adgang». Tomta i furulunden ble oppstukket og forsvarlig innhegnet av komiteen, og fikk gnr. 1, bnr. 32 av skyld mark 0,01. Helt fram til våre dager har den gått under navnet «Kapelltomta».

Flere gaver

Innsamling av penger var fortsatt komiteens hovedoppgave. Forskjellige bygdefolk var inntil komiteen, men hele tiden var bygdes prest sentral. Ved ofring i Hval kirke 2. påskedag 1913 inntok kr. 75,50, og basarer og private bidrag gjorde sitt til at kontoen økte sakte, men sikkert.

I 1914 ga Hen Træsliberi 500 kroner, og i anledning sin 50 årsdag 16. mars 1917 sendte sogneprest Otto Christophersen i Hønefoss en sjekk på 1.000 kroner «som Gave til Kapel ved Hen.» Etter at sogneprest Gunnarsen fraflyttet Ådal i 1915 var brukseier E. C. Heen formann i kapellkomiteen, og han avla personlig et besøk hos sogne-

prest Christophersen for å takke for gaven. Den samme E. C. Heen ga forøvrig hele 3.000 kroner i privat bidrag et par år seinere (1918) - som anonym. Pengene ble gitt med samme forbehold som Julie Lie seks år tidligere. I 1920 inneholdt bankkontoen 20.000 kroner, og komiteen mente at det økonomiske grunnlag var såpass solid at selve bygget kunne planlegges.

Man besluttet å innhente tegning for et kapell med plass til 2-300 personer, samt kostnadsoverslag for dette. I første omgang ble det skrevet søknad til Kirke- og undervisningsdepartementet om økonomisk bidrag og arkitektbistand, men uten resultat. Da kom byggmester Chr. Petersen komiteen til unnsetning, og sa seg villig til å utarbeide et overslag og en enkel tegning.

Nei fra Ådal formannskap

Byggmester Petersen regnet med at et kapell ville komme på cirka 40.000 kroner, og dermed satte komiteen seg i sving på ny. Søknad om tilskudd ble sendt til Ådal formannskap. Man viste til at halvparten av beløpet allerede var samlet inn, og ba om så stort bidrag som mulig. For det beløp man fortsatt ville mangle, ba man om kommunal garanti for lån.

Men Ådal kommune hadde en anstrengt økonomi, og de folkevalgte fant ikke at kommunen kunne engasjere seg i kapellsaken på Hen. Fra møte i formannskapet 16. mai 1923 heter det i forhandlingsprotokollen: «Først besluttedes enstemmig intet bidrag at yde, dernest vedtokes mot en stemme, at herredet heller ikke kan stille sig som garantist.»

Ildsjelene borte

Komiteen ga ikke opp, og sendte søknader om økonomisk hjelp til bedrifter og banker i distriktet. Flere av dem ble positivt besvart, og beholdningen økte jevnt og sikkert. Men så stoppet arbeidet opp. Både korrespondanse og møtepro-

tokoll forteller at aktiviteten i komiteen lå nede fra midten av 1920-åra. Ikke så merkelig - arbeidsløsheten økte og folk flest fikk nok med å skaffe det daglige brød til seg og sine. Dessuten ble ildsjelene borte - mange av de sentrale personene i komiteen siden starten i 1912 var enten døde, eller de hadde flyttet fra Hen.

Sperillbanen kom i 1926 og dermed ble ikke Hen trafikkknutepunkt lenger. Dampbåten til Sørum i Begnadalen gikk bare til Sperillen stasjon, og i 1932 ble dambskipstrafikken på Sperillen helt nedlagt. Veiene ble stadig bedre og biltrafikken overtok, og Hens glanstid var over.

En annen tid

Men kapellsaken var ikke død. Renteinntektene førte til at beholdningen i 1939 var steget til over 40.000 kroner, men tiden var en annen. 10. desember 1939 holdt den nye kapellkomiteen, som var oppnevnt i Hval kirke 14 dager tidligere, sitt første møte. Komiteen vedtok å innkalle til almannamøte for å avgjøre om det var tilstrekkelig interesse for bygging av kapell. Til møtet ble innkalt alle som tilhørte Hen skolekrets, samt alle som naturlig soknet til Hen. Som formann hadde nå tiltrådt sokneprest Johan Tellefsen.

Søndagen etter, den 17. desember 1939, ble «massemøte» avholdt på forsamlingshuset. Av 46 fram møtte var det 37 som ønsket kapell, mens 9 av de tilstedeværende gikk imot. Dermed var det gitt grønt lys fra bygdefolket, og saken kunne tas opp i Hval menighetsråd. 3. mars 1940 holdt Hval menighetsråd møte, og i brev til Ådal herredstyre dagen etter refererer menighetsrådsformann Martin Bøhn rådets enstemmige uttalelse:

«Hval menighetsråd tiltrær kapellkomiteens og flertallets beslutning i massemøte på Hen 17/12-1939. Menighetsrådet vil dog uttale at det neppe trenges et så stort bygg som til ca. 41.000 kroner. Man mener at et kapell til 25 a 30.000 kroner er stort nok, og at det overskytende beløp burde avsettes

1912 Bidrag til Kapellet paa Hen indbetalt til Sogneprest Gunnarsen Gud elsker en glad Giver. Til Herrens Hus. 1912.

Sogneprest Gunnarsen tr.		Overført	
Tr. 100.-		575.-	
(indbetalt til fonden)		Erkebispe Julia Lie,	500.-
Olav Arntsenhusum	bet 50.-	Jensaker	5.-
Karl J. Holthe	bet 25.-	A. P. Bruun	15.-
Elfrond	bet 10.-	J. Samvinn	2,50
August J. Magnussen	25.-	Eirik Brandhaug	10.-
Abrahamsholm	bet 10.-	Jugurdaung	bet. 10.-
Martin Simarud	bet 2.-	Kjartan Halling	bet 5.-
H. A. Dahl	bet 10,00		860,50
H. Heggum	bet 5,00	- alle hundrede deler 1/100	
Perine Solberg	bet 10.-	mønstret 1/100	
Ellen Fjellheim	bet 10.-	Sjampene 1/100	
Johanne Nof	bet 25.-	C. G. W. A. J. J.	bet 15.-
Eirik T. Høck	bet 25.-	Lars O. Grande	bet 5,00
Eirik B. Holthe	bet 25,00	W. W. Brander	bet 5,00
Martin Samvinn	1,00	Andreas Waag	25,00
L. A. Hall	bet 3,00		50,00
Simun Granum	bet 10,00	- medlagte 10%	
Nikolai Jen	bet 5,00	Kjøper	
Fred. Marvik	bet 5,00	Olav W. H. J.	bet 2,00
Fridt. Wagaars	bet 5,00	Elling Blaks Lunde	bet 5,00
Ellen Wagaars	bet 5,00	Lars Halseth	bet 5,00
August Pufford	bet 5,00	Jonas Solrud	bet 15,00
Elling Kuger	bet 5,00	Elfrond Elrud	bet 20.-
J. Engvolden	bet 2,50	Hermann Bøhn	bet 2,00
A. Høy	bet 2,50	E. H. Høgnest	bet 5,00
	319,00		59,00

«Bidrag til Kapellet paa Hen, indbetalt til Sogneprest Gunnarsen. Gud elsker en glad Giver. Til Herrens Hus. 1912».

til et vedlikeholdsfond. Rentene av fondet kunne så fordeles mellom vedlikehold av kapellet, og til støtte for en kirkerute på vestsiden.

Innsamlingen til kapell på Hen foregikk jo også i alle kretser i sognet - særlig var den ytre del av vestsiden sterkt interessert i å få kapell der nede. Dette har nå forandret seg. Isforholdene er for hvert år blitt mer og mer vanskelige, og Hen er ikke lenger noe centrum som før.»

Kirkegård?

Menighetsrådet mente videre at det burde anlegges en kirkegård ved kapellet. Hval kirkegård ville i nær framtid trenge utvidelse, og da de nye gravrekker måtte legges i terrasser, ville dette medføre store vanskeligheter. Et gravsted ved kapellet på Hen ville bety stor avlastning for Hval kirkegård, mente menighetsrådet, som via herredsstyret rettet en anmodning

Brugseier E. C. Heen (1844-1932) så hvilke muligheter som skogen, elva og kommunikasjonene skapte for Hen-samfunnet.

til departementet om å imøtekomme kravet fra vestsiden, når det gjaldt midler til kirkerute.

Ådal formannskap behandlet saken 16. mars 1940, og oversendte den til distriktslegen for uttalelse. Trolig ønsket man helserådets vurdering av gravplass, men distriktslege Røsseng returnerte sakspairene noen dager seinere under henvisning til at kapellets plassering ennå ikke var helt bestemt. Og så kom krigen til Ringerike og Ådal.

I 1945 ble kapell-saken tatt opp igjen, men sakspapirene var blitt borte. Det man imidlertid hadde,

pet oppnevnte komite», som ifølge mandatet skulle påse at kapellmidlene ble brukt som forutsatt. Som medlemmer i komiteen var oppnevnt E. C. Heen, Johan Heen og Fritjof Myrvold.

Samfunnshus?

Men lite skjedde de første etterkrigsårene. Først i 1952 skjer det noe: Hen Vel innkalte til almannamøte. Møteleder var formann i Hen Vel, daværende lensmannsfullmektig Kittelsen. Han fikk bygdefolket med på en enstemmig

var en velfylt bankbok. Men stemningen for et kapell på Hen var etter hvert blitt mindre. Kommunikasjonene var bedre, og mange syntes befolkningsgrunnlaget var i minste laget for å bygge eget kapell i bygda. 14. april 1946 vedtok kapellkomiteen å oppløse seg selv, og o v e r s e n d e sakens dokumenter til «den av formannska-

uttalelse om å søke kapellfondet utløst, og overført til et fond for bygging av samfunnshus på Hen. Her skulle sognepresten i Ådal vederlagsfritt få et fast møtelokale til sin disposisjon. Men Kirke- og undervisningsdepartementet godtok ikke en slik forvaltning av midlene, og dermed var man like langt.

De siste tiåra har kapellmidlene vært forsøkt godkjent til bruk for forskjellige formål, bl. a. aldershjem på Hen, og Ullerål arbeidskirke. I 1994 fremmet Ringerike formannskap søknad til fylkesmannen - som nå hadde overtatt departementets ansvar for fondsmidlene - om endring av statuttene for kapellfondet. Hensikten var at midlene kunne finansiere deler av ny kirkestue på Hallingby. Fylkesmannen sendte saken ut på offentlig høring, og Hen Vel søkte da om halvparten av kapellmidlene, til vedlikeholdsfond for sitt eget grendehus.

Kirkestue og grendehus

Og rett før jul 1994 var saken brakt til ende. Fylkesmannen i Buskerud oppløste statuttene for kapellmidlene, og vedtok at pengene kunne deles likt mellom bygging av ny kirkestue i Hval sokn (på Hallingby), og til vedlikeholdsfond for Hen grendehus. På kontoen sto da over 572.000 kroner, og på nyåret 1995 ble cirka 286.000 kroner overført til hver av de to forannevnte formål.

Kapell fikk vi ikke på Hen, men kapellmidlene vil komme folk i nedre del av Ådal til gode i åra som kommer. «Kapelltomta» er etter hvert blitt overtatt av Skogeiernes Impregneringsverk, men har beholdt sitt navn blant bygdefolket.

Artikkelforfatteren

Olav V. Simon (født 1951 i Hole) er bosatt i Nybyen på Hen og arbeider som avdelingsingeniør i Ringerike kommune. Han er mangeårig styremedlem i Hen Vel, hvorav formann i perioden 1987-91.

Dampskipet «Sperillen» ved brygga på Hen en gang i begynnelsen av dette århundret. (Fotografi utlånt fra Nordstrand Foto, Honefoss).

Da Hønefoss fikk sitt «kinematograftheater»

I år er filmen et hundre år. I 1895 flimret de første levende bilder over lerretet til stor forundring og moro for publikum. De tyske brødre Skladanowsky var kanskje først ute i Berlins Wintergarten høsten 1895. Edison i USA og de franske brødrene Lumiere lå ikke langt etter i løypa. Sigurd Evensmo siterer i «Det store tivoli» Morgenbladets Paris-korrespondent som forteller at «Folk staar i Queue hele Dagen for at komme ind i Cinematograftheatret ved Boulevard des Capucines. Fornøielsen er vel værd den Franc, den koster.»

Av JENS E. FJELD

Norge var først ute i Norden. Den 6. april 1896, gikk Norges første filmforestilling av stabelen på Cirkus Variete i Tivoli-hagen i Christiania. Filmen var altså tivoliunderholdning, og det gikk åtte år før Christiania fikk Norges første kino. Da behøver ikke Hønefoss å skjermes over at det var kinodrift i byen først fra 1907.

Men kinoen hadde en trang fødsel. I juli 1907 av slo formannskapet en søknad fra G. Vestern, H. Trøsdal og Karl Alvim om tillatelse til å drive «kinematograftheater». I vedtaket står det at formannskapet finner enstemmig i likhet med politimesteren at et sådant foretagende her på stedet må finnes mindre lønnende såvel for kinematografens innehaver som for byen, og kan ikke være med å anbefale at tillatelse gis. Skulle politimesteren innvilge noen av andragende, så bør der minst betales en avgift a 10 kroner pr. uke.

Det ble nok en ordning, for 8. september 1907 holdt Cordial Kinematograftheater fra Christiania den første offentlige fremvisning av levende bilder på lokalet Ringerike. Det var stor familie- og barneforestilling klokken 5 og stor galaforestilling kl. 8. Billettprisen på 1. plass var kr. 0,75.

Hønefoss kinematograf

I november 1907 startet Karl Alvim Hønefoss Kinematograf med faste

forestillinger i Håndverkerforeningens lille sal kl. 5. «Det en ikke får se i den ene forestillingen kan ses i neste uten ny billett». - Vi gutta passet alltid på å komme ti minutter eller så for sent slik at vi kunne sitte over og se programmet to ganger, fortalte Haakon Sødal som senere ble kommunens kontorsjef - og som femti år senere la ned mye arbeid og prestisje for å få reist Samfunnshuset med kinolokale.

Alvim viste ikke bare film - han tok opp film også. Første gang skal ha vært da Kong Haakon avla et besøk i 1909. En ny film ble tatt opp da kongen kom for å overvære Livs landsrenn i 1911. Denne siste filmen befinner seg formodentlig i et av kommunens gjemmer.

Fire private kinoer

«Central Kinematograf» i Storgaten 10 må ha startet noe senere. Den ble drevet av Theodor Olsen. Han tilbød sommeren 1915 å overdra kinoen til kommunen. Det ble satt ned en komite for å utrede saken. En tid drev fotograf Johansen «Grand Kino» i hjørnegården Stabellsgate - Flattumsgate. Den må ha vært i drift bare en kort tid.

Den dyktige cellist Einar Frydenlund-Holm drev barberforretning i Hønefoss og startet siden en musikkforretning. Rundt 1912-14 etablerte han seg som kinoeier i Flattumsgate 2 (vis a vis Ringerikes Sparebank). Han satset 3000

kroner han hadde spart sammen, og lånte like mye av Thorne. I 1914 var billettprisene her 35 øre for voksne og 15 øre for barn. Datteren Connie har fortalt at kinoen var godt besøkt. Folk sto som sild i en tønne, og da ble det penger av det. Lånet ble betalt tilbake på kort tid.

Variert program

Noen vurdering av kinoenes programmer har vi ikke gitt oss ut på. Kinoene må imidlertid ha åpnet en helt ny verden for småbyen og de omliggende distrikters befolkning. Sigurd Evensmo sier om utvalget av film denne tiden at det var mange voldsfilmer. Publikum ble vennet til - og forlangte - «harde» filmer. Repertoaret må likevel ha vært variert. Et lite hjertesukk i Ringerikes Blad i 1915 etter at Verdenstheateret hadde vist en fransk krigsfilm tyder på det: «Vi anerkjenner Kinematografernes Arbeid paa at faa Filmer med Rot i Virkeligheten utenom de evindelige kjærlighetshistorier». «Nøkkelhullerotikken» skriver en tidsskildrer.

Det er derfor ikke så rart at mange begynte å peke på behovet for sensur av filmene. Ønsket om egne barneforestillinger var tilstede i Hønefoss allerede i 1911 da formannskapet ba magistraten om å utrede saken.

I 1919 var de private kinoers tid omme i Hønefoss. Kommunen overtok, men det er en annen historie.

Det kommunale tivoli på det hvite lerretet

Chaplin med sin bambusstokk, den morsomme Buster Keaton, forførerinnen Mae West, James Bond i forskjellige skikkelser, Olsenbanden og Kristin Lavransdatter - ringerikingene har sett dem alle og er blitt tryllebundet av de levende bilder på en hvit duk. Høyverdig kunst, filmavis med og uten slagside og underholdende løyer er blitt servert av den kommunale kinoen siden første nyttårsdag 1919. Den mest berømte kinogjenger i Hønefoss var Leo Trotskij.

Av BJØRN KNOPH

Den kommunale kinoen hadde som åpningsforestilling den «storslåtte, verdensberømte film Jeanne d'Arc - jomfruen fra Orleans» i Lokalet Ringerike. Bystyret og byens honoratiorenes var innbudt og satt på reserverte plasser i parkett. De som ikke var spesielt innbudt

betalte 75 øre for billetten. Det var arbeidet hektisk for å få alt ferdig, og Ringerikes Blad skrev at lokalet fremsto i en meget tiltalende skikkelse. «Men - man kunde kanskje ha vært heldigere i valg av Stykke, det var blant annet alt for mørkt. Som Helhet virket dog forestillingen særdeles godt».

Det hadde vært debatt i flere år

om det skulle etableres en kommunal kino. Lesning av dokumenter gir det inntrykk at det var næringsvettet som var pådriver. Dokumentene og avisinnleggene sier lite eller ikke noe om at det var et ønske om folkeopplysning og heving av nivået på filmprogrammet som lå bak. Men indirekte fikk kinoen betydning både kulturelt

Lokalet Ringerike som huset kinoen fra 1919 til 1962.

Foto: Bjørn Knoph

og sosialt ved siden av at den ga et pent tilskudd til kommunekassen. Kinostyret bevilget også direkte bidrag til folkeboksamlingen, Ringerikes Museum, musikklivet, til folkeskolens avgangsklasse til avslutningstur m.v. Kinoen ga også inntekten av bestemte forestillinger til eksempelvis arbeidsløses forening, og lokalet ble brukt som teater -og konsertlokale m.v. - til irritasjon for dem som sto for lokalet Håndverkeren. Folkeakademiet hadde tilholdssted i kinoen i mange år, og publikum hadde der gleden av å møte mange betydelige mennesker innen vårt åndsliv. I

1962 ble det nye kinolokalet i Samfunnshuset tatt i bruk, og det ga bedre forhold for Riksteatret som i en periode kom på ganske hyppige besøk.

Komite i 1913

I 1913 satte formannskapet ned en komite som skulle overveie å opprette en kommunal kinematograf. Komiteen var i arbeid, men kom ikke til noe resultat. I 1917 ble det satt ned en ny komite med tannlege, senere professor Ivar Krohn, som formann, disponent Knut Thon, sekretær, og lærer K. Tvedte som medlemmer.

De tre måtte starte på bar bakke. Det ser ut til at den forrige komites arbeid var blitt somlet bort. «Denne Bedrøvelighet vil medføre stor Forsinkelse i Komiteens arbeid» meddelte den formannskapet. Komiteen gikk såvidt man kan forstå grundig til verks. Den henvendte seg til ikke færre enn 12 andre kommuner for å få rede på deres erfaringer med kommunal kinodrift.

Penger å tjene

I sin innstilling sa komiteen blant annet at de private kinoene i

Stumfilm for full musikk

Av BJØRN KNOPH

Vi spilte søtsuppetangoer til kjærlighetsscener, og cowboyfilmer krevde friske marsjer, fortalte Connie Frydenlund-Holm. Hun var datter av musiker og kinoeier Einar Frydenlund-Holm og var kinopianist og senere kinomaskinist før hun flyttet til Oslo. Hun er muligens bedre kjent som Connie fra Hønefoss - et navn hun fikk av kong Haakon VII som ganske ung.

Lydfilmen kom ikke på markedet før i 1927, og før den tid måtte skikkelige kinoer ha musikere. På Verdensteateret spilte eieren Einar Frydenlund-Holm cello og hadde en pianistinne. Olga Evenstad - født Westby - kom til Hønefoss i 1911 og var kinopianist i seks år. Hønefoss kommunale kino som startet 2. januar 1919 engasjerte Polly Jakobsen som pianist. Hun hadde tidligere spilt på Hønefoss Kinematograf. Senere spilte fru apoteker Ursin og Holst Hansen piano på kinoen. Fra 1. september 1919 ansatte kinoen en fiolinist som en prøve. Det var nok vellykket, før kinoen fortsatte å ha en fiolinist. Harald Gundhus hadde lenge denne stillingen. Sjefen selv spilte cello. En tid spilte også

Jakob Scharff (som endte sitt liv sammen med far og brødre og søstre i Auschwitz) fiolin og fløyte på kinoen, men økonomien tillot ikke ansettelse. Han fikk 150 kroner som påskjønnelse!

Connie var bare rundt 14 år gammel og rakk nesten ikke ned til pedalene da hun måtte steppe inn som vikarierende kinopianist. Senere fikk hun ansettelse.

Det var om å gjøre at musikken passet til fil-

mens handling, og musikerne fikk en veldig rutine, fortalte Connie. Notene var satt opp på et langt notestativ, slik at en bare kunne gripe det som passet. Til Chaplinfilmer ble det gjerne litt fjollete musikk, kjærlighet tilsa valser eller søtsuppetango. Faren ønsket musikk av Grieg når det ble vist norske filmer.

En søndag kveld fikk Connie beskjed om at det dagen etter skulle settes opp en Chopinfilm. Det fulgte med noter, og hun skulle spille nøyaktig slik pianisten gjorde det på filmen. Hun øvet hele natten og den følgende dag og fikk fin kritikk. Men hun spilte aldri Chopin resten av sitt liv og fikk gåsehud bare hun hørte en av hans komposisjoner.

Hønefoss i tiden 1912 - 1918 hadde en bruttoinntekt som steg fra vel 16 000 til 50 000 kroner. Avgiften til kommunen steg i samme tidsrom fra vel 1 200 til ca 6 600 kroner.

Karl Alvim som drev en av de private kinoene skrev i avisen og stilte seg kritisk til forslaget om kommunal kino. Tannlege Krohn svarte blant annet at i «hr. Alvims regnskaper er der liten forskjell på inntækt og utgifter. Naar saaledes hr. Alvim med Hønefoss kinematograf i et aar har indvundet henvend 12 000 kroner, saa viser hans regnskaper kun en fortjeneste av ikke fuldt fem hundre kroner. Det er naturligvis riktig, men høist merkelig».

Komiteen kom enstemmig til at en forretning som en kinematograf vil lønne seg og bør drives til inntekt for kommunen. Dette sluttet de besluttende myndigheter seg til. Og komiteen hadde rett. Kinoen gikk med pene overskudd i en lang rekke år. Bruttoinntekten for 1919, det første driftsåret, var på vel 76 000 kroner og overskuddet var på vel 23 000 kroner. Det var mange penger den gang.

Ikke godt for barnefantasiaen

Men komiteen var ikke overbevist om at kinoen var en udiskutabel velsignelse. Den sa i sin innstilling at hva den prinsipielle side av saken angår, er komiteen ingenlunde av den oppfatning at kinematografer utelukkende er et gode. Det turde således være tvilsomt om nutidens ofte yderst romantiske programmer, der med begjærighet slukes av barn i alle aldre, danner noe godt grunnlag for barnefantasiaen eller er særlig forenlig med barneoppdragelsens etiske hovedkrav: Et friskt ufordervet sinn og sunne sanser hos den oppvoksende slekt. Men komiteen var ikke i tvil om at det kunne legges slik an at det, samtidig som det beholder sin tiltrekning på publikum, kun blir en morsom avveksling eller nyttig underholdning både for barn og voksne uten å vire særlig skadelig til noen kant.

I dag er mange foreldre bekymret over hva barna ser på TV. Som man forstår er det ikke noe nytt. Vi kan nevne at i 1911 henstilte Hønefoss formannskap til magistraten om en kunne ha spesielle barneforestillinger. Året etter kom saken opp påny, og resultatet ble at en ba politimesteren om å føre sensur. Sigurd Evensmo siterer i sin bok om film og kino i Norge en kinoeier som sa at publikum ble vennet til - og forlangte - «harde» filmer. En film uten mord, røveri eller slagsmål ble betegnet som svak og hadde vanskelig for å trekke hus.

I tillegg fikk kinounderholdningen tidlig et annet sterkt krydder i det erotiske pikanteri, «nøkkelhullerotikken» som tidsskildreren Emil Smith kalte det. - Barn hadde adgang til alle filmer, hvis ikke det lokale politi grep inn.

I gang i lokalet Ringerike

Den kommunale kinoen leide seg inn i Lokalet Ringerike som tilhørte den borgerlige Arbeiderforeningen Ringerike. Huset lå på det arealet vi i dag kaller kinotomta - det grønne arealet i Storgaten vis a vis Hønefoss Auto. Den fargerike Einar Frydenlund-Holm ble ansatt som bestyrer. Han drev en av de private kinoene, var en dyktig cellist og hadde en musikkforretning. Han tok forbehold om at Margrethe Holm skulle være maskinist, og slik ble det. Hun må ha vært søster av bestyreren - og dyktig var hun også, fortalte niesen Connie (fra Hønefoss) Frydenlund-Holm til undertegnede i sin tid. Bestyrerens mor, Josefine, satt i billettluken i noen år. Senere var Connie først pianist og senere maskinist på kinoen en tid. Det hører ellers med (i en parentes kanhende) at enken etter bestyrer Frydenlund-Holm hadde en liten pensjon fra kinoen i en lang årrekke.

Musikk hørte med

Kinoen hadde også to fiolinister og en pianist - for den gang var det ingen lydfilm. Sjefen selv spilte cello ved behov. Det varte forøvrig

ikke så mange år før den ene fioliniststillingen ble borte, og utgiftene til musikk gikk stadig nedover til de i 1933-34 ble helt borte, men da hadde lydfilmen gjort sitt inntog for fullt.

Ønske om ny kino

Lokalet Ringerike var ikke bygget som kino, og var ikke spesielt egnet - for å si det pent. Allerede i 1920 ba kinostyret om bemyndigelse til å planlegge nytt kinolokale. Det var innledningen til den mest langdruge sak i Hønefoss kommunes historie, tror vi nok. Først i 1962 ble det nye kinolokalet innviet.

Men folk strømmet til kinoen - tildels langveis fra. Ringerikes Blad skrev i 1920 at folk fra Tyrstrand hadde bedt om at filmen «Synnøve Solbakken» måtte settes opp slik at det ville passe med toget for tyrstrandene. Det ble gjort.

Ellers var det ofte lang kø fra inngangsdøren og i retning Storgaten. At ingen falt overende i trappen og omkom må tilskrives at trengselen var så stor at det ikke var plass til å falle. Køstången, billettsalget og bestilling av billetter var et problem i mange år.

Entusiastisk publikum

Det var stappfullt bestandig og folk gikk ivrig opp i handlingen, fortalte Connie. En gang ble det vist en brann i en film. En mann som kanskje hadde fått en tår for mye ble så ivrig at han ropte «kom an folkens, vi må hjelpe til med å slukke». En gammel dame fant det tryggest å sitte helt bakerst en gang det ble vist en safarifilm med ville dyr.

Livlig dyreliv

Ellers var det til sine tider livlig dyreliv ikke bare på kinolokale, men også på gulvet i kinolokalet, for å sitere Elida Hagen som var billettør i en mannsalder. Tubben Rønning kan fortelle at han en gang fikk en rotte opp gjennom buksebeinet mens han satt og så på

filmen. Han forsto hva som krabbet oppover leggen og fikk kverket rotta. Han slapp med skrekken og noen kloremærker.

Anders Hunstad overtok

Anders Hunstad overtok som bestyrer etter Frydenlund-Holm

Kinobestyrer Anders Hunstad.

gang i 20-årene og arbeidet på kinoen til etter krigen. Han var en stødig og snill mann. Når gutta fra Lundstad (som hadde lite eller ingen penger) kom og spurte «assen kinostykke går det i dag Hunstad?», svarte han at de fikk gå opp på galleriet og se. Byens kjendis Sigurd slapp også inn gratis. Han gråt når guttungene ertet ham og ropte «kinoen er brent og Hunstad'n er hengt».

Lydfilmen kom

Lærer Knut Tvedte som var medlem av komiteen som foreslo å etablere kommunal kino, var formann i kinostyret i 20-årene og videre til sin død. Han, bakermester Karl Løken og banemester Jan Jansen, fikk ansvaret for å forberede over-

gangen til lydfilm i 1930. Det var tre år etter at lydfilmen «Jazzsangeren» med Al Jolson hadde premiere i New York, men bare et halvt år etter at den første Oslo kinoen fikk lydfilmapparat.

Formannskapet ga sitt samtykke og henstilte til kinostyret å sørge for kinoens betjening på det beste ved overgangen til lydfilm. Det var nok musikerne formannskapet hadde i tankene. Styret vedtok at Con-

stance Frydenlund-Holm skulle lønnes med kr. 4.50 pr. spilt forestilling (det ville fortsatt bli vist stumfilm) - minimum 2000 kr. pr. år. Senere samme år ble hun midlertidig antatt som assistent i maskinhuset. Harald Gundhus ble ansatt som maskinist med 2 400 kr. pr. år i lønn. Han skulle dessuten tjenestegjøre ved musikken i enkelte tilfelle når det ble kjørt stumfilm, og skulle da ha kr. 1,60 pr. forestilling som ekstrabetalning.

Utbytte som av en operette

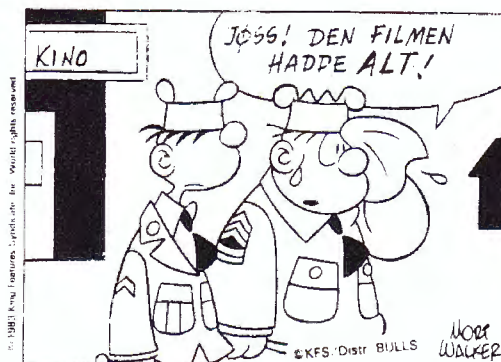
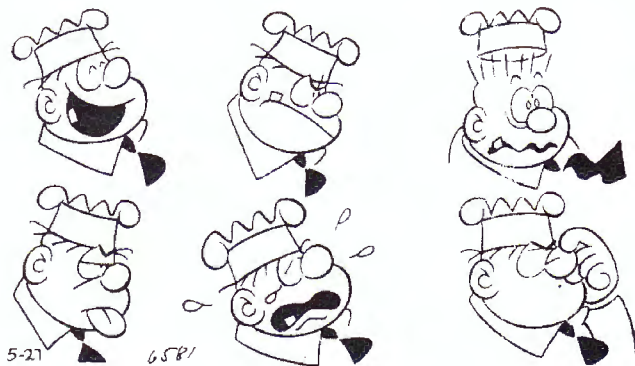
Lyd-, sang -og talefilmpremieren som det het, fant sted i september 1930. Lærer Knut Tvedte hadde tatt ut en av Ziegfelds filmer med sang og musikk og vakre kvinner ved navn «Rio Rita». En slik film har man like stort utbytte av som en operette eller revy, skrev Ringerikes Blad som karakteriserte premieren som helt vellykket.

Tilbudet på lydfilm må ha blitt godt ganske raskt. I budsjettet for 1931-32 er det regnet med et billettsalg på 50 000 kroner for lydfilm og 20 000 kroner for stumfilm.

Krisetider

Begynnelsen av 30-årene var krisetider, og kinoens regnskaper avspeilte det. Mot slutten av 10-året bedret det seg og overskuddet steg. Man begynte da å arbeide med planer for nytt kinolokale. Folkets Hus Forening som hadde tomt, hadde planer i samme retning.

9. april 1940 veltet krigen inn over Norge. Det førte til store forandringer, også for kinoen, og planene måtte legges til side påny.

Forbud mot latter og hosting

Den tyske okkupasjonen av Norge i 1940 og de politiske følger av den fikk naturligvis konsekvenser også for Hønefoss kommunale kinematograf på flere måter. De tyske militære myndigheter tok kinoen i bruk for å vise film for sine soldater, og Ortskommandanten som holdt til på Hotel Fønix, hadde sine ønsker om valg av film. De norske nazimyndigheter innførte førerprinsippet i den kommunale administrasjon, og det demokratisk valgte kinostyre ble avløst i 1941.

Av BJØRN KNOPH

Det første styremøte etter den tyske invasjonen ble holdt i slutten av juni 1940. Da ble det referert et rundskriv fra Kommunale Kinematografers Landsforbund om filmvalget denne tiden. Kinoene ble oppfordret til å vise muntre - ikke nervepirrende - filmer for å stimulere kinobesøket og berolige befolkningen i krisetiden. Til det bemerker styret at besøket er usedvanlig godt uten ekstra foranstaltninger.

Denne sommeren behandler ellers styret at det var kommet bort 400 kroner av «sjokoladepengene» under krigsoperasjonene. -Erstatningskrav er sendt vedkommende myndighet, heter det i protokollen. Mer kinkig var det at Nasjonal Samlings hovedorgan «Fritt Folk» anmodet om at kinoen måtte bruke denne avisen som annonseorgan. Styret vedtok å utsette saken til det forelå opplysninger om abonnent-tallet i distriktet. Det ble derimot vedtatt å avertere i «Buskeruds Blad». Denne avis er nå jevnbyrdig med Ringerikes Blad. Det var ved disse tider tyskerne stoppet «Fremtiden» som hadde stor utbredelse på Ringerike.

Forbud mot demonstrasjoner

I desember 1940 gjorde Politidepartementet det kjent at det var innført forbud mot tysk-fiendtlige demonstrasjoner under kinoforestillinger. Departementet bestemte

at det skulle være uniformert polititilstede ved enhver forestilling. Politiet skulle raskt gripe inn ved enhver demonstrasjon eller tilløp. Lyset skulle slås på i salen hvis det forekom noen som helst slik demonstrasjon, som for eksempel latter eller klapping på meningsløse steder under filmen, eller ved tramping, piping, plystring, hosting, kremting, harking eller lignende.

På nyåret 1941 ble det gjort et nytt framstøt for «Fritt Folk». Departementet gjorde det kjent at det var ønskelig at kinoene averterte i avisens fylkessider. Styret vedtok at det ville være vanskelig å annonsere i en avis som ikke har ekspedisjon i Hønefoss. Programmene må ofte forandres i siste liten da de tyske militære myndigheter meget ofte rekvirerer kinoen på kort varsel. En er enig i at store filmer også bør averteres i «Fritt Folk» i tilfelle hvor ovennevnte vanskelighet ikke stiller seg i veien, vedtok formannen Wessel Grøn-vold, vararepresentanten Pauline Kullerud og A. Sukkestad og kom seg unna på den måten.

Førerprinsippet innført

18. august 1941 var det slutt for kinostyret. Da overtok ordføreren styrets funksjoner og 4. september overtok en av byens kjente NS-medlemmer protokollen og styringen. Nazi-ordføreren bestemte også at vedkommende skulle overta som bestyrer og ta ut filmene. Bestyrer Anders Hunstad skulle

fra da av være kinokontrollør - forøvrig med samme gasje som tidligere. Han falt for aldersgrensen i 1944. En av den nye bestyrerens første oppgaver ble forøvrig å stenge kinoen inntil videre på grunn av en difteriepidemi. Det var flere slike epidemier under krigen.

Bestyreren/styreformannen tok også opp forhandlinger med Ortskommandant om betaling for Wehrmachts ganske hyppige beslag av kinolokalet. Tyskerne gikk med på kravet,

Gass- og lydutvikling under ukerevy

En dag i januar 1941 meddelte løytnant Rupnow ved Ortskommandantur at det hadde vært støy under en tysk fremvisning. Noen halv voksne menn på galleriet hadde «fremskaffet noen lyder». Han foreslo at man skulle gjeninnføre vakt av to politikonstabler på kinoen. Han ønsket svar innen middag!

Styreformann undersøkte saken og fant at det gjaldt «gass-og lydutvikling» under en tysk ukerevy. Kinokontrolløren hadde også hørt salven, men trodde ikke at det var noen anti-tysk demonstrasjon. Det hadde vært helt rolig på kinoen etter at det var slutt på ordningen med politivakt enda det ble vist ukerevy til alle forestillinger.

Ortskommandantur godtok den løsning at galleriet ville bli ryddet ved demonstrasjoner.

Billettprisen på en del benker var kr. 1,25. Da tyskerne skulle ha 50

prosent moderasjon førte dette til at disse plassene ikke ble solgt til tyskere. Hauptmann Westinghausen på Ortskommandantur gikk med på å forhøye prisen til kr. 1,50 (det vil si 75 øre for soldatene). Noe senere gikk vedkommende med på at Wehrmacht ikke ville henlegge tyske forestillinger senere enn til kl. 17.

Propaganda for kinoen

Protokollen forteller at redaktør Filseth i Ringerikes Blad hadde opplyst at avisen ikke hadde anledning til å sende en journalist på kinoen for å anmelde filmer. Nemndformannen, som det nå het, hadde derfor selv skrevet kritikk, anmeldelser og intervjuer. Nå bevilget ordføreren 400 kroner, og en av partifellene fikk avtale om å skrive anmeldelser mot betaling.

Tidens tegn

På grunn av stort besøk ble det i 1942 innført nummererte billetter, og det ble ansatt midlertidige kontrollgutter. På den annen side ble

det foretatt oppsigelser da det ble slutt på sjokoladesalget ved utgangen av 1941. Det ble også slutt på reklamen. Behovet for reklame for byens kjøpmenn er neppe meget stort for tiden, sier protokollen ganske nøkternt. Folkeskolens bestyrer fikk leie kontorplass, og bakgrunnen var den at skolen var rekvirert av tyskerne.

Kinobesøket var godt, og den nye bestyrer satte i gang tiltak for å bedre det ytterligere. Det ga inn-tekter, og han innstilte på å fortsette den gamle praksis med å gi bidrag til kulturelle formål som Ungdomskorpset og folkeboksamlingen. Det ble også foretatt utsmykning av lokalet. Forsøk på å få avvirket en konsert lykkes ikke, men Henschien Konsertbyrå arrangerte revybesøk og trekkspillkonserter.

Mellom mai 1944 og mars 1945 ble det ikke holdt møte i kinonemnda. Formannen frasa seg ver- vet, og en kommunal funksjonær ble oppnevnt i hans sted i mars 1945. En av de plikter han fikk var å møte hos Ortskommandanten som ønsket oppsetting av flere tys-

ke filmer. Det var imidlertid ikke lett å få filmer nå på tampen av krig- en, og repertoaret bar preg av det. Han forsøkte også å få slutt på at tyske soldater - som ikke behøvde å stå i billettø - kjøpte billetter for nordmenn. Det resulterte i at mange som hadde stått lenge i køen ikke fikk billett. Det forårsaket sterk misnøye.

Tyskerne og NS ensrettet hele kinobransjen så langt de kunne. I 1941 oppfordret de norske sendinger fra London og de illegale aviser til boikott av tyske filmer - senere til kinostreik. Det var en av de paroler folk hadde vansker med å følge. Folk trengte underholdning i en tung tid, og særlig var norske og svenske filmer populære. Parolen gikk ut på at gode jøs- senger i alle fall ikke skulle gå på tyske filmer. Den var det mange som fulgte, men ikke alle. Den tyske filmindustri produserte mange lette, underholdende filmer som kunne tjene som avveksling i en traurig hverdag, og det var folk som lot seg friste.

- Haugsbygdas eldste historie

Fortsettelse fra side 49

Gravhaugen ved Haugvang

Av andre store gravhauger i Haug kan nevnes en ved lokalet Haug- vang, der dagens bilparkering og barnepark ligger idag. I 1947 ble det opparbeidet et stort, nytt grav- felt på Haug kirkegård, og fyllmas- se måtte hentes fra andre steder. Haug Ungdomslag ønsket den store haugen fjernet for å få plass til bilparkering, og etter å ha kjørt vekk en del løsmasse, kom man ned til noen svære steiner. Eksper- ter fra Oldsaksamlingen slo fast at gravhaugen var en av de største man kjente til i Norge, fire meter høy og 25 meter i tverrmål. Den kunne i størrelse sammenliknes med Borrehaugen, og ble tidfestet

til mellom det 4. og 9. århundre.

Men under steinene, som hadde tydelige brannmerker, fant man kun et lag av kull og aske og to meget gamle beinstumper. Ellers var haugen tom. Fra Oldsaksam- lingens side ble det sagt at dette ikke var uventet — en kjerneverd med leirlag under viser seg som regel å være totalt utbrent, om det så har vært metall i haugen. Men man kunne heller ikke utelukke at haugen opprinnelig har vært et offersted eller en tinghaug, og da enda eldre enn først antatt.

Beliggenheten taler for at den siste teorien kan ha noe for seg. Det er ikke unaturlig at det her i bygdas sentrum, i nærheten av leikvollen og på grensen mellom opphavsgår-

dene Sætrang og Lo, har ligget et offersted i hedensk tid.

Kilder

Tidligere artikler i heftet «Ringerike» av Torbjørn Slåtto (1973, 1974 og 1979), Sigvart Mjør (1947-48 og 1961-62), Olav Loeshagen (1954-55), Helge Fonnum (1960-61), Arnfinn Syvertsen (1977 og 1978), Geir Helgen (1978), Eivind Fjeld Halvorsen (1984) og Margit Harsson (1992-93), samt mate- riale fra Jon Guldal og Jan Lian, og samtaler med bl. a. Peter Tandberg, Aslaug Kvernberg og Kristian Dyrdal. August Steinhamar (red.): *Norderhov* (1914). O. Rygh: *Norske Gaardnavne*. *Aschehougs Norgeshistorie bind 1* (Oslo 1995).

Et nytt kinolokale ble den store fredsoppgaven

Freden var bare vel 14 dager gammel da førkrigs-styret var innsatt igjen: Politikonstabel Wessel Grønvold, første-fullmektig Markus Sukkestad og elektriker Floritz Gundersen. Noe av det første styret gjorde var å gi de russiske krigsfangene egne, gratis kinoforestillinger.

Av BJØRN KNOPH

Det var enkelte saker å ordne opp i, og det ble satt opp nytt budsjettforslag. Som vanlig ble det en måneds sommerstengning, til skuffelse for publikum som var ivrig etter å få se engelske og amerikanske filmer etter fem års avstengning. Avisene forlangte at det ble satt opp krigsfilmer, og kinostyret sa naturligvis ja til det og til å sette opp lydfilmavisen i den utstrekning den var å få tak på. Dessuten meldte skatteoppkreveren seg med regning for forsent innbetalt luksusskatt, med renter, for det siste krigsåret! Styret kom til at den saken ville det nå se nærmere på.

Forholdene normaliserte seg etterhvert etter krigen, og styreprotokollen forteller mest om trivielle saker i årene som fulgte.

Striden om samfunnshuset

For tiden mellom 1958 og april 1963 er det ikke ført inn noen møtereferater. I denne perioden skjedd det imidlertid mye i Høne-

foss kommune av den største viktighet for kinoen. Vi sikter her til byggingen av Samfunnshuset. Det var en sak som vakte stor strid i bystyret. Otto Hansen var både ordfører og formann i kinostyret, og i praksis bestyrer av kinoen, så han hadde mye arbeid med den. Løsningen ble at det ble stiftet et eget aksjeselskap med kommunen og Folkets Hus Forening (Arbeidernes Økonomiske Fellesorganisasjon) som aksjonærer. Kommunen skjøt inn mest og fikk aksjemajoriteten.

Arkitekt Jacob Hansen tegnet kinolokalet, men både han og hans etterfølger avgikk ved døden før bygningen var ferdig. Det ble en vanskelig byggesak på flere måter, men kontorsjef Haakon Sødal som satte opp finansieringsplanen fikk rett i at etterhvert ville selskapet få god økonomi. Men det tok sin tid, og kinostyret syntes at forhøyelsene av kinoens husleie var druge.

Ny kino -og teatersal

Kinoen sto ferdig i mars 1962, og Hønefoss Byorkester og Hønefoss Korforening fikk æren av å åpne den nye salen. Den 16. mars var kinoens åpningsdag da 500 innbudte fra Ringerike og Jevnaker ble ønsket velkommen av ordfører Hansen og fikk se Cole Porters fargesprakende Can-Can med Shirley MacLaine og Frank Sinatra i hovedrollene.

Fastere administrasjon

Den nye kinoen representerte store verdier og det var behov for en fastere administrasjon. Einar J. Tangen ble tilsatt som bestyrer, og i

hans studiefravær fungerte Helge Nilsen. Oskar Rønning overtok formannsvervet i 1967 etter Otto Hansen. Året etter ble Johan Nymoens ansatt som kinosjef. En av hans krevende oppgaver ble å få dratt opp demarkasjonslinjen mot naboen Alles Magasin. I årene som fulgte ble også leieforholdet med A/S Samfunnshuset formalisert. Det tok bemerkelsesverdig lang tid å få opprettet leiekontrakt. Fra 1971 overtok kinoen teatergarderobene som ble pusset opp og kinoen overtok som Riksteatrets lokale arrangør etter Henschien. Da Johan Nymoens ble valgt som ordfører i Ringerike fungerte Helge Nilsen, Einar J. Tangen og Bjarne Håkonsen som vikarer til 1976. Da overtok Kolbjørn Kværum som kinosjef samtidig som han var kultursjef i kommunen. Fra 1986 er Erik Haraldseth sjef for kinoen som nå ligger inn under kultursektoren.

I 1970-årene vokste det fram et ønske og forslag om en flerkino, gjerne i kombinasjon med et kulturhus. Det førte ikke fram og saken er ikke realisert ennå. Den er på vei til å bli like gammel som ønsket om en avløsning for Lokalet Ringerike. Kinolokalet er imidlertid blitt noe ombygget og modernisert opp gjennom årene. I 1995 fikk kinoen helt nytt maskineri med forbedret lyd kvalitet. «Film er best på kino» er slagordet, men det er ikke tvil om at kinoene har fått en meget sterk konkurrent i fjernsyn og video. Den tidligere overskuddsbedriften går nå med underskudd.

Styreprotokollene forteller lite om filmvalget og om hvem som foretok det. I etterkrigstiden er det den daglige leder som har bestemt programmet, men han har til sine tider rådført seg med styret.

Møller og sagbruk i Åsa i gamle dager

Når en sitter med en kartskisse fra 1816 foran seg, som viser området rundt det vi idag kaller Åsa-krysset, har en lett for å sette fantasien i sving. Idag er det et lite oversiktelig veikryss her, med bru over Åsaelva,

vei til Sundvollen, vei opp til Stubdal og vei til Hønefoss. Det er vel ingen som farer forbi i bil i dette området som får inntrykk av at her har det gjennom tidene vært stor aktivitet av ymse slag.

Av OTTO FRYDENLUND

Det første skriftlige vi kjenner til fra området er et diplom (skinnbrev) fra 1356 som omhandler en anmeldelse om ulovlig fiske i Åsaelva, den gang kalt Møllebekken. Det samme gjaldt Valbekken. Diplomet sier følgende: (DN IV Nr 379 - 27. oktober 1356 - Norderhov).

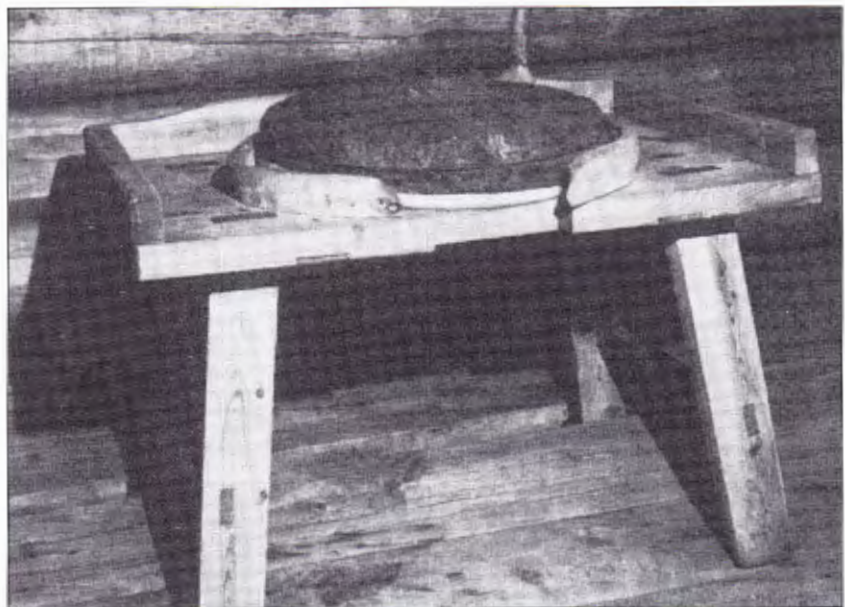
«Til alle de menn som ser eller hører dette brev, sender Asulv Håkonsson, lensmann på Ringerike, Guds og sin hilsen kunngjørende at på to apostelmesseaften om vinteren i det andre regjeringsåret til min vyrdelige herre Håkon, Norges konge, var herr Peter Eiriksson, prost ved Mariakirken i Oslo, på tingvollen ved Norderhov kirke på Ringerike og påtalte at Ingulv Eivindsson hadde fiskeretten i de to fiskebekkene som heter Valbekken og Møllebekken, som med rette ligger til og har ligget til garden Stein på Ringerike. Erkjente så førnevnte Ingulv at han var stevnet dit for å påhøre det prov som ovennevnte Hr. Peter ville få lagt fram der om de tidligere nevnte bekkene. Ovennevnte Hr. Peter førte så fram to vitner som heter: Jorunn på Bjørke og Olav Skryda. Svor da Jorunn på bok under full ed at Arnstein, hennes husbond, og Ogmund Klager i sørgarden på Stein sjøl fisket i de førnevnte bekkene i mer enn femten år mens de bykslet på Stein før mannedauden, og særskilt i Valbekken opp under brua og (fiske) garden, og leiet bort fiske-

rett til andre menn når de sjøl ville. Og Olav Skryda bekreftet ved sin ed at han hadde leiet fiskerett i de omtalte bekkene av førnevnet Arnstein og Ogmund, og hans far før ham, og særskilt i Møllebekken opp mot møllehuset, og han visste ikke om at noen fisket der før (manne) dauden uten tillatelse fra mennene på Stein. Jeg Asulv tok dette vitnesbyrd i nærvær av sira Torstein, prest på Norderhov, og Pål på Sætrang, som satte sine segl sammen med mitt segl for dette brev som ble utstedt på år og dag som før sagt.»

Hvordan det gikk med saken,

sier historien intet om. Dette var bare seks år etter den store mannedauden, da rundt halvparten, kanskje flere, av Ringerikes innvånere strauk med. Dette gjorde vel at mange så på de gamle rettigheter med noe annet syn.

En kan merke seg at det er nevnt at det ble fisket opp under brua i Valbekken. Det kan tyde på at dette var der gamleveien krysser Valbekken idag. At de fisket opp til Møllen er vel naturlig, for der stoppet fossen for fisken. Denne fossen er også enkelte steder kalt «Brattfoss.»

Før bekkervevningene kom, var det stort sett kvinnene som hadde jobben med å male kornet, og da med en noe mindre utgave av kvernstener. Denne håndkverna er fra Sør-Trøndelag. (Foto: Norges Kulturhistorie. H. Aschehoug & Co. Oslo 1984).

Mølle før 1300

Da navnet Møllebekken ble brukt om Åsaelva i dette gamle brevet, kan en vel gå ut fra at det allerede da i mange år hadde ligget mølle ved bekken. Det var vel i slutten av 1200-tallet at man begynte å bruke vannkraft til å få satt kvernsteinene i sving. Før var det stort sett kvinnene som hadde jobben med å male kornet, og da med noe mindre utgaver av kvernsteinene.

Ute i Holebygda var det dårlig med vannfall, så det var naturlig at de benyttet fossefallene borte i Åsa. Mo gård har avskrift av et diplom fra 3. mai 1402, som omhandler salg av ei mølle som lå ved Møllebekken. Det var Torvard Bjørnsson som selger «Fossen og Kverstøet nest norden av

Gunnersrud som ligger auster i Åsanom i Walbonde Fierding a Ringerike», til Haakon Asulfsson. Diplomer fra 1424 og 1460 viser at samme fossefall var på handel. Om dette er den Mo-mølla, som er vist på kartskissen vet vi ikke, men i 1820-årene selger Engebret Moe (Jørgen Moes far) fossen og mølla til eieren av Valbekken.

Ved reformasjonen i 1537 tok Kronen over alle eiendommene til kirken, og Kongen solgte da etter hvert de bygslede gårdene til byborgere og til de få oppsitterne som kunne skaffe kapital til den slunkne statskassa.

Fem møller

Det sies at det har vært fem forskjellige møller langs Åsaelva

gjennom tidene. Ennå kan en finne rester etter steinmurer som muligens er fra møllebrukene. På en tavle som er satt opp nede ved fjorden, har Arve Frydenlund antydnet steder som bl. a. viser det som kan være rester etter gamle møller.

Eldre folk i Åsa husker «Mølla» som stod oppe ved bekken på Tangen helt til i 1930-åra. Den gang ble det brukt til bolighus. Kartskissen fra 1816 viser Anders Aasas kvernhus, som ligger ovenfor fossen. Lenger nede i bekken har så Fougner på Stein sin mølle og sitt sagbruk.

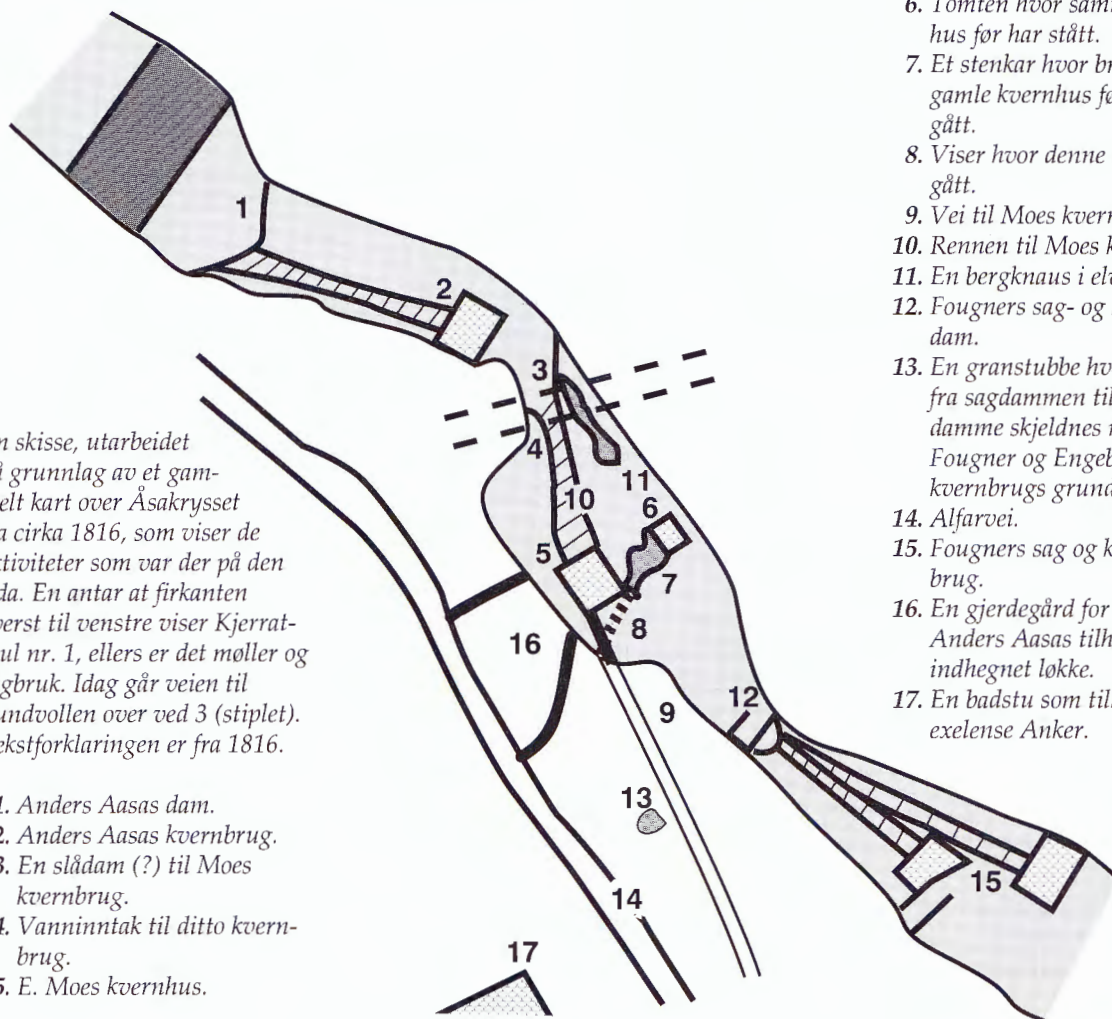
Sagbruk i 1590?

I slutten av 1500-årene kom oppgangssaga til Ringerike. Før had-

En skisse, utarbeidet på grunnlag av et gammelt kart over Åsakrysset fra cirka 1816, som viser de aktiviteter som var der på den tida. En antar at firkanten øverst til venstre viser Kjerrathjul nr. 1, ellers er det møller og sagbruk. Idag går veien til Sundvollen over ved 3 (stiplet). Tekstforklaringen er fra 1816.

1. Anders Aasas dam.
2. Anders Aasas kvernbrug.
3. En slådam (?) til Moes kvernbrug.
4. Vanninntak til ditto kvernbrug.
5. E. Moes kvernhus.

6. Tomten hvor samme kvernhus før har stått.
7. Et stenkar hvor broen til gamle kvernhus før har gått.
8. Viser hvor denne broen har gått.
9. Vei til Moes kvernhus.
10. Rennen til Moes kvernhus.
11. En bergknaus i elven.
12. Fougners sag- og kverndam.
13. En granstube hvortil dele fra sagdammen til ditto damme skjeldnes mellom Fougner og Engebret Moes kvernbrugs grund.
14. Alfarvei.
15. Fougners sag og kvernbrug.
16. En gjerdegård for en Anders Aasas tilhørende indhegnet løkke.
17. En badstu som tilhører herr xelense Anker.

de en måttet bruke øksa for å telje til bord og planker. Nå kunne vannkrafta ta seg av tungarbeidet. Rundt 1590 ble det satt opp to sager i Norderhov, ifølge Hønefoss-boka fra 1952. Den ene ble satt opp i Hønefossen, på Nord-sia. Den andre lå ved «Sørvoldsfossen - hvor nå den monne være,» som det står i boka. Leng-er ut i boka er nevnt en Jon Sørvold som er bruker av gården «Sørvold» i Åsa. gården heter Skjør vold idag, og det er vel tenkelig at dette var en sag som var satt opp i Åsaelva, da dette med Sørvoldfossen er ukjent.

I de siste 300 årene, fram til begynnelsen av 1900-tallet, har det ligget sagbruk som har brukt Åsaelva som kraftkilde. Den siste saga som ble drevet med kraft fra Åsaelva, var den Andreas Tangen satte opp i 1903-04. Den lå like ved veien ned til Tangen, et lite stykke nedenfor gangbrua over elva. Den saga ble drevet med elektrisk kraft som var produsert av en generator som gikk med vann fra en gammel dam oppe i skogen, litt nord for stien som fører ned til Tangen fra parkeringsplassen. Dette er vel damrester som står igjen fra de gamle møllene. Ennå kan en se restene av et lite betonghus hvor transformatoren til denne saga var plassert. Denne saga var i drift til 1917.

Dagens voksne generasjon husker at det stod en sag på det som idag kalles «sagtomta». Det er på plassen ved bussholdeplassen syd for Åsakrysset. Den ble satt opp av Hans Småbråten ca. 1920. Saga ble siden overtatt av en del bønder i bygda, og var i bruk til opp i 1950-åra. Den ble drevet med elektrisitet og hadde ikke noe med elva å gjøre. Den legendariske historieforteller Ola Kornbråten var sagmester der i mange år. Denne saga tok bare imot leieskur fra bygdefolket.

Som det går fram av kartskissen fra 1816 hadde de forskjellige sager sine bordtomter og velteplasser for tømmer som skulle sages.

Idag er det et lite oversiktlig veikryss, der møller og sagbruk lå tett i henfarne tider. Veien fra Stubdal og Damtjern kommer ned fra høyre, og i venstre billedkant går veien mot Sundvollen, i bro over Åsaelva.

Kjerraten

Øverst til venstre på kartskissen er det vist en firkant som vel er kjerrathjul nr. 1 på den kjerraten som trakk tømmer opp fra Steinsfjorden til Damtjern oppe ved Stubdal. Kjerratanlegget fra 1804 til 1850 var jo et teknisk anlegg som vel var det største i landet på den tida. Kjerraten var i drift ca. tre måneder om våren og ca. 14 dager om høsten, avhengig av vanntilførselen i Damtjern. Kartskissen viser også en badstue som Anker lot bygge for arbeiderne i anleggstida.

Fram til 1930-åra stod det to murte pillarer av gråstein like ovenfor Åsakrysset. De var etter et sagbruk som Ole A. Lohre lot bygge i 1850-åra med stein fra «Enerhjulhuset».

Veier var det jo skralt med i gamle dager. Så det var fjorden folk måtte ty til når det skulle fraktes noe større mengder av varer. Det var i båter om sommeren og på isen om vinteren. Derfor var det gunstig at møller og sager lå i nærheten av fjorden. En vik utenfor Tangen kalles idag for «Bordbærvika». Dette navnet har sannsynligvis sammenheng med sagdrifta som har foregått i området.

28 grinder mellom Åsa og Sundvollen

Når den første kjerreveien utover mot Sundvollen ble bygget, kjenner jeg ikke til. Men på et kart fra 1827 er det bare en sti som går over Åsen og videre til Gunderenga og Elvika, som var forbindelsen utover langs fjorden. Den kjerreveien som senere ble bygget var av enkleste slaget, og kjent for sine 28 grinder mellom Åsa og Sundvollen. I 1932-33 ble veien ut til Elvika utbedret og delvis lagt om. Det var nødsarbeide som den gang ble satt i gang. Så etter siste krigen ble veien fra Elvika til Sundvollen bygget ferdig.

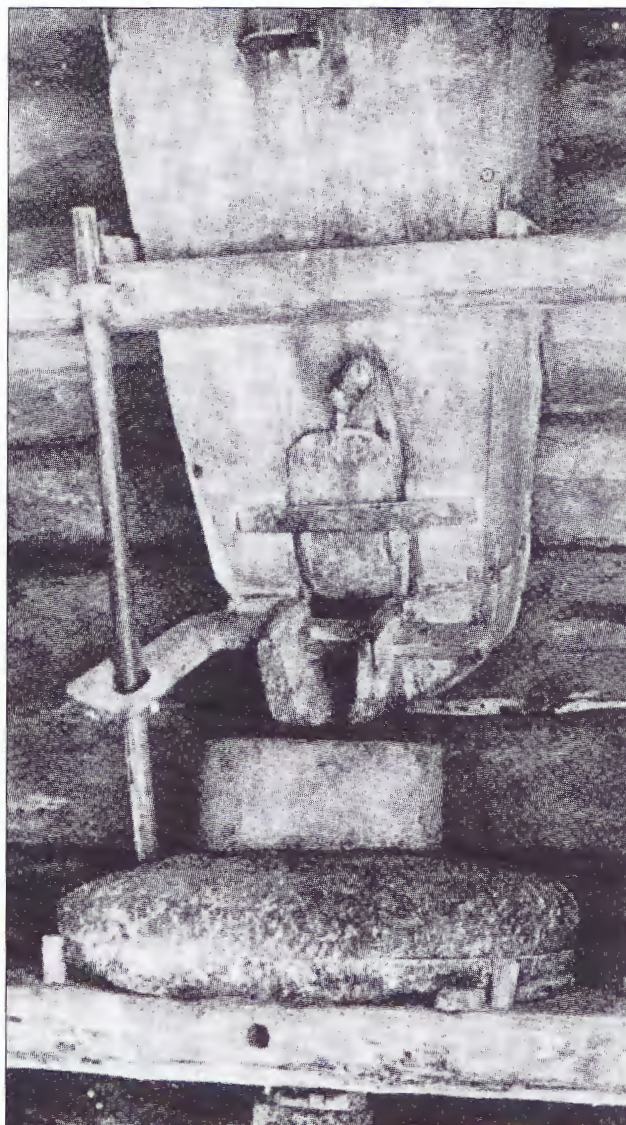
Det noe vanskelige og lite oversiktelige Åsakrysset kommer visstnok av at den brua som er bygget over den gamle brua, var tenkt å skulle bindes til en ny vei som var planlagt oppe i skråningen på oversiden av gården Ner-Åsa.

Tre teglverk

Når en er inne på aktiviteter i dette området i 1800-åra, må en også ta med teglverket nede på Tangen ved fjorden. Når det er bygget er noe usikkert, men det er vist på et kart fra 1827, hvor også er vist

Disse bildene gir et inntrykk av hvordan de gamle sagbrukene virket. Ved hjelp av veiostang og krumtapp drev et vasshjul sagrammen med sagbladet opp og ned; bladet skar bare på nedturen. Etersom farten var liten og kraften stor, må vi ikke forestille oss et sagbruk med lyden av hvinnende sagblad. Det lød heller som den rytmiske duren fra en kjempstor håndsag. Ved en sinnrik anordning - tannhjulet og skyve-spakene - ble vasskraften også brukt til å skyve stokken mot bladet. På 1700-tallet ble endelig et mindre hjul - attlaupen - føyet til for å trekke stokken tilbake til utgangsstillingen (bildet under). Stokken ble så for hånd forskjøvet til siden etter den bordtykkelse man ønsket, og så ble det store vasshjulet koblet inn igjen, og stokken ble skåret på nytt. En mann kunne betjene en slik sag alene, men vanlig mannskap var messter og dreng. (Foto: Norges Kulturhistorie. H. Aschehoug & Co. Oslo 1984).

En bekkervein som denne har trolig vært i bruk i Åsaelva. Stokken til venstre støtter seg mot kvernstenen. Når denne går rundt, rister den lille krokarmen som går inn i utløpet for kornet og regulerer strømmen. Denne bekkerveinen er fra Rana. (Foto: Norges Kulturhistorie. H. Aschehoug & Co. Oslo 1984).

Sandviken teglverk på det som nå er Frydenlund, og teglverket ved Svarverud like ovenfor Grindehytta. Dette var virksomheter som var avhengig av å ligge nær fjorden, for transportens skyld.

Det var liv og røre i bygdesamfunnet i nordenden av Steinsfjorden den gang. Bare Kjerraten hadde jo innpå 100 mann i virksomhet når den gikk, og i tillegg kom de andre virksomheter som her er

nevnt. Idag er alt dette blitt historie. Bare noen fundamentrester minner om travel virksomhet, og glemselens slør dekker etter hvert det hele til.

Barneår i Hønefoss for 70 år siden

*Inne i meg
bor en liten pike.
Som regel sover hun.
Men det hender
hun slår øynene opp,
ser meg,
og rekker hendene frem.*

*Jeg vil krype inn
i den lille kjolen,
binde håret opp med silkebånd,
ta frem halvstrømpene
og de små sandalene,
følge henne ut,
og se hva jeg finner.*

Av INGEBORG PRYTZ FOUGNER

Å se tilbake på sin barndom, er ikke noen sjelden foreteelse på ens gamle dager. Men av og til kan man spørre seg selv: Er nå dette slik det virkelig var, eller bare slik jeg forestiller meg det i min fantasi? Er fremstillingen farvet av den voksnes tilbøyelighet til å skjønne en periode i livet slik man helst ønsker den skal være, eller er det mulig å se på begivenhetene med barnets øyne? Er de inntrykk som har satt seg fast i erindringen, noe jeg har hørt fortalt så mange ganger at jeg tror jeg husker det, eller har inntrykkene av det jeg opplevde, og så omkring meg, satt så dype spor at de er blitt en del av meg selv?

Med dette får det være som det vil. En ting er sikkert: Barndommens betydning for oppvekst og utvikling kan ikke overvurderes. Minnene, som strømmer på og aldri vil slutte å synge i ens indre, er tonen som aldri tier.

Hele livet som ringeriking

Jeg ble født på Hønefoss i 1913, og flyttet derfra 12 år gammel. Det er

ikke noen lett alder for et oppbrudd, og jeg tok det tungt. Da vi brøt opp før jeg ennå var ferdig med folkeskolen, skrev jeg et langt

dikt til avskjed, som sto i Ringerikes Blad. Og da toget suste inn på perrongen, satte jeg meg rett ned i protest. Jeg fant aldri riktig fotfeste noe annet sted jeg har bodd, men følte meg hele livet som ringeriking.

Hvordan så det ut, der jeg bodde, og hadde min daglige gang? Vi leide en stor leilighet i 2. etasje, da mine foreldre stiftet sitt eget hjem. Huset lå i Kongens gate på Sydsiden, ikke langt fra middelskolen. På baksiden var inngangen fra en gårds plass, med uthus, vedskjul og utedo. Den gårds plassen var vårt faste tilholdssted, før vi ble så store at vi kunne slippes ut i Kongens gate.

Rundt hjørnet lå Sundgaten, og der hadde vi flere venninder. Et sted var det et stort loft over uthuset, hvor de lekte sirkus. Ute i gaten slo guttene ball. Sundgaten førte ned til Storgaten. Til venstre lå den vakre sorenskrivergården, og prestegården vis à vis, like ved broen over sundet. Oppover Storgaten kom alle hestene ute fra Dompidal og Norderhov, så det var mye hestemøkk midt i gaten. Derfor var det ikke lett å kjøre med sparkstøtting i Storgaten.

Artikkelforfatteren Ingeborg Prytz Fougner nær 4 år gammel. Fotografiet er tatt i Hønefoss i mai 1917.

Sparkstøtting og sykkel

Sparkstøtting var en nymotens oppfinnelse den gang, og mest for større barn. Den fineste turen var nedover Nyveien med alle bakke- ne. Sykler hadde vi ikke da, men min første sykkel hadde mor hatt som barn. Hun var født på Hønefoss, og i Stabellsgt. 3 hadde morfar en forretning hvor han solgte klokker, kompass, symaskiner og – sykler. Min mor og hennes søster Gerda (Strande) hadde de første syklene i Hønefoss, som det var stor stas å få arve.

Vi var sjelden i byen, det vil si forretningsstrøket rundt Torvet, men jeg husker godt hvordan der så ut. Et sted hadde de «knekk» til salg, det kostet 10 øre. I min mors barndom kostet samme slags knekk i den samme forretningen 1 øre! Men vi fikk aldri penger til slikkerier, så turen gikk ikke dit. Derimot var den store utskeielsen, når vi - enten 17. mai eller etter eksamensfesten på skolen - i følge med mor fikk gå på Kulleruds konditori, med utsikt over Torvet. Jeg husker ikke hva vi spiste, jeg tror det var bløtkake. Noe som aldri forekom ellers.

Da vi gikk i småklassene, var undervisningen i middelskolens lokaler, mens den nye folkeskolen på Nordsiden ble bygget ut. Da måtte vi gå over «broen». Denne broen var lang, og litt skremmende, for under den raste en vild foss i strie stryk. Når vi stod og lente oss utover gelenderet, var det som om den suget oss til seg. Men noen guttunger lot seg ikke skremme! De simpelthen balanserte på trekkverket over fossen. At det gikk godt! Men vi hørte aldri noe annet.

Bestyrerens datter

Jeg syntes det var morsomt å gå på skolen, men ikke fullt så morsomt å være bestyrerens datter. Jeg måtte kunne leksene mine på en prikk, ellers var det flaut. Det morsomste var norsk'en, for da kunne jeg dikte så meget jeg ville. Regning var verre. Jeg har alltid påstått siden, at når jeg ikke var flink i matema-

To stolte ungpiker i Hønefoss i 1898. Urmaker Olsen i Stabells-gaten 3 forhandlet også sykler, og hans døtre Olga (til venstre) og Gerda hadde trolig de første syklene i Hønefoss. Olga ble senere gift Prytz (skolestyrer og prest) og er artikkelforfatteren Ingeborg Prytz Fougner's mor. Gerda ble gift med Anders Strande på Ringvold gård i Norderhov. (Foto: Adolf Johansen, Hønefoss).

tikk, kom det av at jeg var syk hele den vinteren vi lærte «praktisk regning».

Det kom som kastet over meg i 6. klasse like før jul. Jeg ble dårlig, og fikk lov til å gå hjem. Der lå jeg i høy feber og fantaserte i over en uke. Det var lungebetennelse, og legene hadde ikke noe å stille opp mot den sykdommen dengang. Men jeg overlevde. Og ett lyspunkt syntes jeg det var, da jeg kom opp igjen og ble nødt til å klippe håret. Det hadde floket seg så sammen mens jeg lå, at det var umulig å gre det ut. Det vil si at jeg slapp den

torturen det var å bli gredd om morgenen før skoletid, og få flettet de lange, tykke flettene i full fart. Dessuten var «cutting» veldig moderne -.

17. mai

Jeg nevnte 17. mai. Det var stas med 17. mai, så ulik alle andre dager. Skolebarna samlet seg på skoleplassen og stilte opp klasse for klasse, for å marsjere over broen til Søndre Torv, hvor det ble sunget og holdt tale. Først i det lange toget gikk 17. mai-komiteen,

Den gamle bybroen i Hønefoss, som måtte passeres hver dag da barna på Sydsiden skulle til skolen. Guttenes yndlingssport var å balansere på trekkverket! Fotografen har stått nederst i Pottemakerbakken ved Nordre Torv. Til venstre skimter vi Aktiebakeriets gård (Bakke-gården). (Buskerud Fylkesfoto).

og min far med min lille søster ved sin side, hånd i hånd, før hun ennå var begynt på skolen. Så kom musikk-korpset, taktfast og flott. Og så hadde vi fri hele resten av dagen.

Min far hadde studert både skolebygg og skolevesen i England, og arrangerte bl. a. tilstelninger i gymnastikksalen, hvor vi lærte forskjellige sangleker, og lærte å oppføre oss skikkelig, gjøre komplimenter, og spille skuespill. Fordi jeg var så høy, ble jeg valgt til å være prinsen i eventyret, som kneiler ned på ett kne for å rekke prinsessen hånden. Hun var en drøm i tyllkjole og utslått hår, liten og nett!

Korketrekker-krøller

Utslått hår var forresten noe vi småpiker, som hadde fletter, opplevde ved to anledninger. Den ene var i juleselskaper. Det var ikke helt ufarlig når alt det løse håret

flagret mot de tente stearinlysene, og det hendte det tok fyr. Men det gikk bra det også. Den andre gangen var hvis vi skulle på noe så fint som barneball. De som opplevde den ære, fikk satt «papillotter» i håret kvelden før. Det var riktig vondt, og vi måtte ligge med det hele natten. Så ble hodet dekket med sløyfer når vi skulle på skolen neste morgen, for så å tas ut igjen når vi skulle bort. Men du verden hvor nydelige vi var da! Med lange korketrekker-krøller nedover skuldrene - så lenge det varte.

Skolen arrangerte også turer, sommer og vinter. Om vinteren gikk turen til «Smeden» i Haugsbygd, cirka en halv mil oppover bratte bakker. Der rastet vi, før vi ble ordnet i kø av kjelker med unger på. Aller først min far, med den lange kjelken, hvor jeg satt forrest med føttene mot tverrbjelken, og far bakerst med styrestangen. I midten min lille søster. Så bar det nedover de gamle Færdenhagen-

bakkene, i ett strekk like til Klekken. Og derfra videre. For en fryd!

Julaften

Det jeg ellers husker best fra vinteren, er nok julaften. Den skilte seg ut fra alle andre opplevelser, ikke minst barnegudstjenesten i Hønefoss kirke, og turen i halvmørke hjem igjen derfra. Av en eller annen grunn snedde det gjerne da, mens klokken fra kl. 5 og utover kimte helgen inn. De dumpe klokkeslagene i snedrevet skapte en egen stemning, som sitter i meg ennå. Og hjemme lyste julestjernen fra toppen av et tre, som nådde like opp i taket. For en høytid, og for en glede!

Sommerturene for de litt større barna gikk til Krokkleiva, først med lastebiler, og så spaserte vi. Jeg kan ikke huske at det var verken langt eller bratt, skjønt høydeforskjellen var påtagelig. Men i 7. klasse, utpå eftersommeren, reiste

vi helt til Kongsberg! Det var nok det lengste vi hadde vært. Størst inntrykk gjorde verken grubene eller den svære kirken, men at vi var på kafè, og fikk en hel brusflaske hver -.

Ved nyttår 1926 flyttet min far til Sandar, Sandefjord, for å gå over i prestegjeringen. Min mor og vi to «småpikene» ble igjen til i mars, da den nye kapellanboligen var ferdig. Da måtte vi ikke bare skilles fra vennindene våre, men fra en elskelig og elsket mormor og morfars far, og det var hardt. Men det jeg aller mest savnet på det nye stedet, var nok Ringeriksnaturen.

Sommerferie i Haugsbygd

I Hønefoss bodde vi hele skoleåret igjennom i en bygate, men i sommerferien gikk det et flyttelass opp i Haugsbygd, til et sommerhus vi fikk oss der, like ovenfor Gjer-mundbo-gårdene. Med skogen bakenfor og en praktfull utsikt, over Hønefossen, ut mot Tyrifjorden, og med Gaustadtoppens kjegle mot horisonten i det fjerne.

Hva «Aspehaugen» betød for oss barna, lar seg neppe beskrive. Her hadde vi 4 mål naturtomt til vår rådighet, og hva vokste det ikke der? Jeg visste hvor de forskjellige blomstene grodde, hvor maurene bygget tuer, og hvor vi kunne finne blåbær - både de bleke, blå, og de blanke, sorte. Jeg kunne gjemme meg bort fra de andre, og sitte og drømme i et bakkehell - drømme

*Langt inne i meg
bor en liten pike.
La henne sove!
Som dukken lille-Beate
inne i løvhytten,
som Tornerose
bak den høye hekken.*

Ingeborg Prytz Fougner er idag bosatt i Oslo. Bildet er tatt sommeren 1995. Diktet som åpner og avslutter artikkelen er fra hennes siste diktsamling «Selv når bladene faller» (Nye Luther Forlag, 1988).

meg langt bort - og dikte. Ja, for skrive gjorde jeg bestandig, allerede da.

«Aspehaugen» het stedet, fordi der vokste så mange aspestrær. Utenfor hadde vi et stenbord med faste benker rundt, under høye aspestrær, som alltid raslet med bladene, så snart vinden lekte med dem. På gården nedenfor hadde de kuer. De trasket forbi oss nede på stien som førte til skogen, og vi hang på gjerdet og så på dem.

På Ringvold

Livet på landet var vi forresten ikke ukjent med. Min mors eneste

*Den lille kjolen hennes
er for trang til meg,
og halvstrømpene
og de små sandalene.
Jeg løper ikke lenger like lett
over gresset,
og plukker ikke opp
de samme tingene.
Jeg tenker ikke lenger
som et barn.*

søster var gift på Ringvold i Nord-erhov, og der var vi på besøk, og fikk være med kusine og fettere for å bade i Juveren. En vinter arrangerte de barneball på «Rulla», et stort rom i 2. etasje, hvor det stod en stor klesrulle. Her var det min onkel Anders' premier for diverse travhester som dekorerte veggene. Det var et yrende liv på en slik gård i min barndom: Høns og kyr, hester og griser, og fetternes kaniner! Jeg fikk sogar min egen ku, og onkel, som var litt av en skøyer, kalte den «Store-mor», fordi jeg var så stor og lang. Nå sitter 4. generasjon på denne gården: Hans Petter og Gunhilds datter Gerd med familie, og nå er hele gården en eneste hage; på forsommeren et eventyr av hvite kirsebær- og rosa eple-blomster!

Men alt dette vet dere, dere som er fra Ringerike og leser dette. Når jeg har tatt det med, er det ikke minst for å vise for et rikt oppland Hønefoss har, og hvor nær alle som bor der, er naturen.

Jeg skriver dette i ett strekk, og sitter her og drømmer meg vekk. Og jeg deler mine inntrykk med mine lesere, og jeg gjør det med god samvittighet. Nyere geriatriisk forskning fremhever for tiden betydningen av at gamle får fortelle fra sin barndom - ikke bare for dem selv, men også for dem som lytter, både yngre og eldre. Det er med og bygger bro over kløften mellom generasjonene.

*Men jeg vil gjemme
den lille lyseblå sløyfen!
Den minner om
en sommerfugl -
Den minner om
min mor.*

Noen navn på sjøer og tjern

Juveren i Norderhov, «den djupe svingen i elva», fotografert for over 100 år siden. Legg merke til de mange husmannsplassene på Froksøya. (Fotografi utlånt av Nordstrand Foto, Hønefoss).

Visste du at navnet Juveren betyr «den djupe svingen i elva», og at innsjønavn som Væleren og Vælsvanna trolig kom-

mer av «brent skog» eller «bråte»? Hva vet vi om betydningen av lokale navn som Sælabonn og Molvald?

Av KRISTIAN DYRDAL

Mange navn på fjorder og innsjøer går tilbake til forhistorisk tid. De ble gjerne dannet ved avledning av et rot-ord ved hjelp av ulike suffiks (tillegg). Svært produktivt var det urnordiske *-ir*-suffikset. I tidens løp har det blitt redusert til *-e* eller har helt falt bort de fleste steder i landet, men har normalt satt merke etter seg ved i-omlyd, som jo i alminnelighet borger for høg alder. I lavlandet østafjells (og i Sverige) har likevel *-ir*-suffikset overlevd i den karakteristiske innsjøendelsen *-eren*.

Væleren og Vælsvanna

Væleren på Tyristrand, gammelnorsk *Vælrir*, er dannet av gammelnorsk *váll*, nynorsk vål, «bråte», «brent skog», som inngår som

grunnord i tallrike gårdsnavn, til eksempel Gjesval, Ullevål og andre. Vi kan gå ut fra at Vælsvanna både i Ådalen og Soknedalen har samme opphav, men disse har fått tilføyet et grunnord. Førsteleddet fikk dermed genitivform: *Vælis-*, sammentrukket til *Væls-*. Jfr. Krøderen, men Krødsherad.

Ørtesvannet på grensen mot Krødsherad hette opprinnelig *Elptir*, «svanesjø». Her er likeledes grunnord lagt til genitivforma av det opprinnelige navnet. *Elptir* (skrevet Øktaren 1461) er avledet av gammelnorsk *alpt*, «svane». Navnet forekommer i varierende former flere steder.

Juveren

Juveren, tjernet rett nedenfor Norderhov kirke, er egentlig en avstengt

arm av Storelva som omslutter Froksøya. På gammelnorsk kunne en slik elvekrok kalles *hvarf*, «sving» (jfr. gårdsnavnet Hverven av eldre *Hvarfvin*). Et derav avledet innsjønavn *Hvarfir* ville bli til *Hverfir* på gammelnorsk. Da utmerkingsleddet *djúp* ble lagt til for å skille mellom dette tjernet og den grunne og i dag så godt som gjengrodd meanderen rundt Lamoen like ved, oppstod navneforma *Djuphverver*. Ved tillegg av bestemt artikkel og regelrett bortfall av den ene av to like stavelser etter hverandre, framkom så navnet Juveren.

Synneren ved Helgelandsmoen, gammelnorsk *Syndir*, er avledet av sund, «overfartssted». Engeren og Butleren, av *butil*, «flaske», er mye yngre analoge dannelser og følgelig uten i-omlyd.

Øyangen og Grytingen

Andre suffiks som har bidratt til navnegiving av innsjøer, er -ang, -ing og -ung. Disse representerer et navnelag vesentlig yngre enn de navn som er skapt med -ir-suffikset, og tolkningen av dem byr derfor sjelden på større vansker. De gir oftest uttrykk for særtrekk ved naturforholdene, at noe spesielt finnes der på stedet, eller de kan være vanlige sammenlikningsnavn: Sandungen, Øyangen, Trehørning-en, Lysingen; Grytingen, av gammelnorsk *grjót*, «stein»; Gjerdingen har trolig sammenheng med *gard* til stenging av fisk; Sneisungen, langstrakt smalt tjern på Holleia sammenliknet med *sneis*, «kornstaur»; Døvlingen av *dyvle*, «myrhull», til gammelnorsk *dýfa*, «duve, gyngje».

Aklungen og Åklungen kan ha felles opphav: gammelnorsk *okkla*, «ankel», beslektet med latin *angulus*, «vinkel, krok». Med litt velvilje kan vi jo få det til at disse vatna gjør en krok på seg i ene enden, som dermed kan sannsynliggjøre navna.

Samsjøen

Fjord- og innsjønavn er så godt som alltid hankjønn. Mange gammelnorske navn er formet etter samme mønster som såkalte svake hankjønnord med utgang på -i. I Snorre Edda nevnes blant andre et innsjønavn *Sami*. Samsjøen i Ådalen (skrevet *Some* vatn 1473) har etter all sannsynlighet engang båret dette navnet, det samme er vel tilfelle med Samsjøen i Horg i Sør-Trøndelag. Navnet *Sami* skal henge sammen med det ikke uvanlige elvenavnet *Sama*, som antas å inneholde roten vi også har i ord som *samle* og *sammen* (G. Indrebø: *Norske Innsjønamn*). Her kunne det være vel så rimelig å tenke på en opprinnelig betydning «sand» (ordet *sand* har jo sin rot i eldre *sam-dha*-).

At det må være språklig sammenheng mellom navnet på Samsjøen og elva *Somma*, som renner ut fra den, er hevet over enhver tvil. Men ved ordinær elvenavsav-

ledning, urnordisk *Samón*, skulle nå elva regelrett hett *Sommoa* i bygdemålet. Kanskje er det derfor G. Indrebø tenker seg at et elvenavn gammelnorsk *Sóma* i avlydsforhold til *Sami* kan ligge til grunn.

Sælabonn

Førsteleddet i *Sælabønn* (-bønn), navnet på den digre pollen som skjærer seg inn i Røyselandet fra sør, blir gjerne oppfattet som hestesele, gammelnorsk *sili/seli*. Det er ikke lett å peke på noe ved naturforholdene som kan understøtte en slik forklaring. Det er vel høyst sannsynlig samme ord som ligger til grunn for navnet på *Selbusjøen* i Trøndelag, tidligere kalt *Sålåsjøen* (skrevet *Selasjór* i Sverres saga). Når det gjelder *Selbusjøen*, stiller O. Rygh (*Norske Gaardnavne XIV*) seg skeptisk til en slik tolking, da dette innsjønavnet utvilsomt er altfor gammelt til å kunne være oppstått ved sammenlikning med noe som først kom i bruk i relativt senere tid. Det samme må vel kunne gjøres gjeldende for *Sælabonn*.

Uttalen av navnet med tjukk l, indikerer at det neppe kan ha sammenheng med sælehus, som noen mener.

Det spørs om ikke et gammel-

norsk *Sili/Seli* med betydning «stille vann» i disse tilfellene kan være en avledet sideform til gammelnorsk *sil*, som er brukt om stille loner og elveutvidelser, til eksempel *Sel* i *Gudbrandsdalen* og de mange «lugnvatten» i Sverige som *Åsele*, *Långsele* osv. Fra ulike kanter betraktet kan *Sælabonn* med øyene utenfor lett fortone seg som en stille, skjermet innsjø i motsetning til den åpne *Tyrifjorden*, der været kan ta temmelig hardt.

Som et apropos til *Sælabonn* kan nevnes *Mølval*, navnet på stilla mellom *Hovsfossen* og *Hønefossen*. Det er sammensatt av gammelnorsk *mol*, «banke av småstein» og *vadill*, «vadested», nynorsk *val*, «grunne, tørrlagt strand» i elv eller sjø. *Val* er forøvrig brukt om den grunne vika inst i *Steinsfjorden*, der *Valbekken* munner ut. Rett nok skulle vi ventet uttalen *Mølval*, men den eldre ekte uttalen har her som i flere andre stedsnavn i dag måttet vike for en normert skriftmålsuttale. (Follum og *Norderhov* til eksempel er registrert med ø i genuin uttale: *Følom* og *Nølru*). På *Wangensteens* kart over «*Aggerhuus* Stift» fra 1762 er elva nord for *Hønefoss* kalt *Mølvands-elv*. Det må vel være *Mølval* kartografen har fått seg fortalt og tydelig har misforstått.

Sælabonn i *Tyrifjorden*, med gården *Berg* i forgrunnen, fotografert år 1870. Navnet er trolig avledet av det gammelnorske «*sil*», som er brukt om stille loner og elveutvidelser. *Sælabonn* kan lett fortone seg som en stille, skjermet innsjø, i motsetning til den værharde og åpne *Tyrifjorden* utenfor. (Fotografi fra boka «*Hole i bilder*»).

Margit Johansen

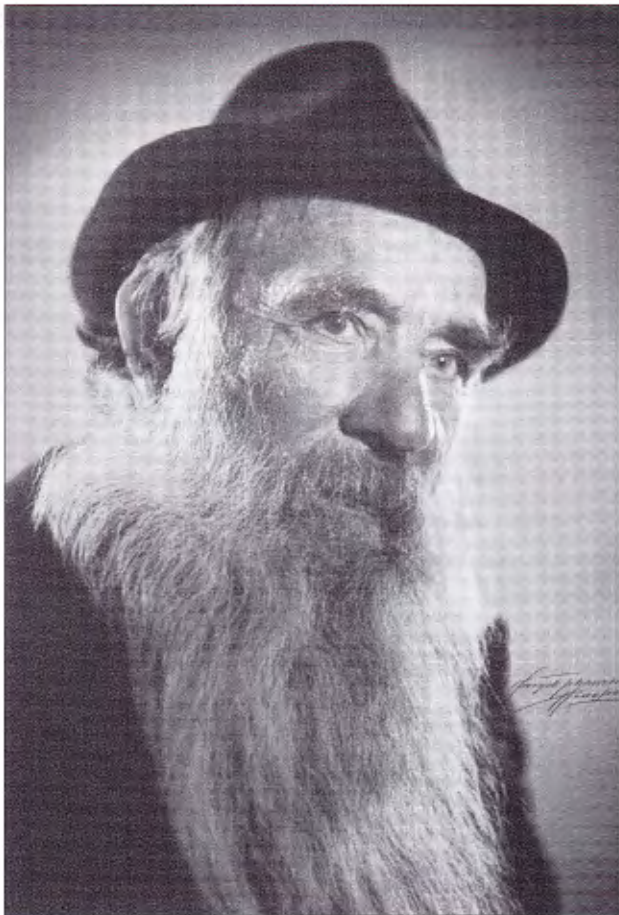
- populær fotograf i Hønefoss i mange år

Av GUDRUN TINGLEFF JENSSEN

Når man skal fortelle om Margit Johansen, er det naturlig å begynne med foreldrene. Jeg sakser fra boka «Eldre norske fotografer» av Susanne Bonge:

«Johansen, Adolf: Hønefoss, Søndre Torv 1894-1924, født i Drøbak 1861, død 1924, gift med Dorthea Berg. Utdannet som dekorasjonsmaler, deretter i lære hos fotograf Væring i fem år og reiste - for ham - i Danmark og Nord-Tyskland i to år. Drog i 1888 til USA og arbeidet der i fem år. Ved hjemkomsten hadde han i cirka ett år atelier i Christiania, men solgte så firmaet og begynte som fotograf i Hønefoss i 1894. Drev dette firmaet i 30 år inntil han omkom ved en bilulykke i 1924.»

Adolf Johansen hadde, som vi ser, en solid og allsidig utdannelse og var en meget dyktig fotograf. Han var

Margit Johansens fotografi av slakter Kristian Bråthen, Helgelandsmoen, et bilde som viser hennes store kunstneriske og faglige kvaliteter.

den første fotograf som etablerte seg i Hønefoss, og hans datter Margit ble født i samme år som han åpnet atelier, i 1894. I «Eldre norske fotografer» kan vi lese:

«Johansen, Margit: Hønefoss 1916 - etter 1945, født i Christiania 30.12.1894, datter av fotograf Adolf Johansen og Dorthea Berg. I lære hos faren fra 1916, arbeidet i firmaet i 15 år, svennebrev 1931, håndverkerbrev 1943. Eget firma fra 1933.»

Rutebilgården

Margit Johansens atelier lå i 3. etasje i Rutebilgården, hvor også følgende fire unge damer var ansatt: Reidun Hæhre - gift Magnussen, Martha Thonsbråthen - gift Faafeng, Margot Bjørnstad - gift Solvold og Unni Dølerud - gift Busund. Unni Busund har fortalt litt fra den gang.

Margit Johansen var en dyktig fotograf, og de fem damene hadde et fint arbeidsmiljø. Å fremstille fotografier på den tid, var betydelig mer arbeidskrevende enn det er idag. Man brukte store filmstørrelser - 18x24 - som hadde en annen hastighet enn vi er vant til. Fargefilm og -bilder var ukjent. Alt arbeidet ble gjort i eget mørkerom/laboratorium.

Poly-foto

Poly-foto var en populær variant i utvalget av tilbud. Dette var spesielle serier på 12, 24 eller 48 små portretter på samme ark. Seriene ble tatt på glassplater. Det var bl. a. Unnis arbeid å fremkalle platene, og sørge for at fremkaller og fikser var i orden. Og arbeidet var ikke ferdig før det var arkivert og protokollført.

Poly-foto var populært. I mange hjem kan man sikkert ennå finne disse småbilder liggende. Ellers var det - som idag - vanlig med barnefotografering, konfirmanter og brudepar. Det eneste som ble solgt i forretningen, ved siden av bildene, var rammer.

På Grini

Da tyskerne overfalt landet i 1940, flyttet de inn i lokalene til «Kroa» i Rutebilgården. Snart måtte alle ha legitimasjonskort, og det ble satt en frist som gjorde at atelieret måtte holde åpent også på søndager noen tid. Det hendte at Unni måtte bane seg vei gjennom en kø fra gaten og opp den lange, smale trappen.

Så en dag kom en NS-mann med krav fra tyskerne om at fotoatelieret skulle flytte ut av lokalene. Margit Johansen ble naturligvis ergerlig, og svarte med et

Dette fotografiet, tatt av Adolf Johansen i 1898, viser fra venstre Othilie Wisbeck (f. Thiis), som var gift med prost Færdens sønn Christian (tok sin mors slektsnavn Wisbeck). Deres datter Thora ble senere gift med lege Alf Færdens, Jeonaker). I midten Thora Færdens (prost Færdens datter) og til høyre Gudrun Birch-Reichenwald, senere gift med prost Oluf Jenssen.

ordvalg som ikke passet «krigsmakten». For sine «nesevisheter» ble hun arrestert og satt på Grini i 3 måneder. Det ble nå jentenes oppgave å flytte utstyr og installere seg på det nye stedet, som var der Torgersens musikkforretning nå holder til. De bar alt utstyr, plater, arkiv osv. blant annet i fliskurver, fram og tilbake, til alt var på plass på det nye sted.

Søndre Torv 2

Senere flyttet Margit Johansen atelieret til Bryggerigården, Søndre Torv 2, hvor Torvet Foto i dag holder til. Her utvidet hun atelieret til salg av fotoartikler, fotoapparater, album etc.

Margit Johansen og Bertha Hognestad var to dyktige fotografer, som begge levde og åndet for sitt fag. I de to hadde Hønefoss to allsidige håndverkere som

arbeidet på ulike områder. Margit Johansen benyttet seg meget av poly-foto, mens Bertha Hognestad kun brukte storformat-film.

Verdifullt minne

Legitimasjonskortene som ble tvunget på oss under krigen, irriterte nok mange, men Margit Johansen var glad for det arbeidet det ga. I ettertid har det vist seg at dette etter hvert slitte, men skarpe bilde var det eneste som ble tatt av mange, og således et verdifullt minne som de etterlatte i stor utstrekning fikk reproduisert og forstørret - selv om det var tatt under forhold hvor det hele skulle gå så fort. Det kan minne oss på hvor viktig det er å etterlate oss et bilde av oss selv. De fleste av våre etterkommere vil sette pris på det. Margit Johansens fotografier vil fortsatt skape glede i generasjoner. Cirka 1963 overtok fotohandler Ivar Andersen Margit Johansens forretning, og han drev den uten atelier, først alene, senere sammen med sin svigersønn Bjørn Johnsen, som idag er fylkesfotograf og ansatt ved Buskerud Fylkesfoto på Ringerikes Museum..

Margit Johansen levde de siste år av sitt liv på Sokna syke- og aldershjem.

Av fotografiets bakside gikk fotografens navn klart frem.

Peter Lyse

- iderik og kontroversiell

-Jeg ser i livets hensikt å gjøre nytte, sa Peter Lyse om sitt virke. Han så det som en livsoppgave å være en nyttevekst. I så fall var han en sjelden plante i Holes folkeflora.

Av FRED HARALD NILSSEN

Holeværingen Peter Lyse (1895-1982) var en jordnær tusenkunstner. I år ville han fylt 100 år. Ut fra sin livsfilosofi ville han neppe klaget over at han ikke ble eldre enn han ble. Fritenkeren hadde et realistisk forhold til døden. Han så på den som en naturlig avslutning.

— Hvordan skulle det bli om alle sto opp fra de døde. Tidligere viste vi lite, og kunne føres bak lyset. Nå kjenner vi mer til hva som er over skyene, sa han da han ble intervjuet av Børre Aa. Lund for A-magasinet. På spørsmål om sitt forhold til religionen, fortalte han at han best fikk kirkestemning under de høyeste tak. Naturkreftene var hans Gud.

— Som når jeg ligger i bilen en juninatt oppe ved det vakre Sjødalsvatnet og kjenner stormen riktig ruske i kjøretøyet. Da kan jeg i bare pysjamasen gå ut og se lukt inn i Universet. Jeg merker nesten ikke rim rundt ankene. Der ute binder ingen kristentro tanken, der får jeg perspektivene i tilværelsen, sa Lyse.

I tillegg til å være en sterk individualist, hadde han tre hovedinteresser som garantert kunne få ham til å framstå som en stridsmann.

Peter Lyse var en spesiell holeværing. (Foto: Fred Harald Nilssen)

mest opp til ringedialekten. En av de største livsoppgavene hans var å lage dialektboka «Attved Tyrifjorden». Han mente forskninga har mye å hente i dialekten.

— Vi kan finne ut mye om folks vandring og bosetningsmønstre ved å sammenligne uttale av brukte ord, sa han og mente at det var like viktig å ta vare på gamle ringeriksord som gjenstander.

Som medarbeider i Norsk Målførearkiv ble han oppfordret til å skrive ned distriktets målføre og tradisjon. Manuset skrev han på slutten av 1960-åra, men først i 1976 kunne han glede

Det var målsak, politikk og avholdssak.

Vi skal ta dem i tur og orden.

Talte dialekt, skrev nynorsk

Han skrev helst på nynorsk. Han mente at det skriftspråket lå nær-

seg over å få utgitt boka «Attved Tyrifjorden». Den inneholder beskrivelse av folkeliv og folketro, personlige iakttagelser og forklaring av arbeid og redskap. Dessuten rommer boka 3000 ord og uttrykk som ble brukt i Hole og Norderhov rundt århundreskiftet. Boka har også en rekke illustrasjo-

ner som viser at Lyse likte å tegne.

Lyse etterlater også et upublisert bokmanus om oppveksten sin. Her kaller han seg Peik.

«Han vart født i ei lita stue i søreinen, på vestsia a Steinsfjorn en aprildag i 1895. Det fyste-n såg av væla var di stupbratte bærja på fjorn, å det vart mye penere når isen hadde gått å enner å lomm rodde omkring. Da vart-n Peik døft. De var i Bønsneskjørkja, for de var stutteste veien dit nå-n sku gå å ro, tel Bønsnes. Det var itte å snakke om å leie hestesys, måtta.»

I manuset kan vi lese mer detaljert om noe han bare nevner i «Attved Tyrifjorden»: «Di fyste som kjørte etter veien på Ringerike med motorvågn, var non hælænnerer, de var i august 1901. Dom var kåmne med båt tel Kresjanja å kjørte tel Lærdalsøra. Vågna var raubron å jikk fortore enn no anna je hadde sett på veien, men truli var-e itte mere enn tre mil i timen».

Politikk

Da «hele» Hole-byda i 1976 var for å skille kommunen ut fra stor-kommunen Ringerike, var Lyse den eneste som offentlig sto fram og talte i mot skilsmisse. Det største rabalderet stelte han i stand i forbindelse med kommunesammenslutninga 1964. Det var da han anmeldte hele kommunestyret etter en fest. Under gravølet for Hole ble det servert alkohol uten bevilling. Med både lensmann og prest til stede, vakte anmeldelsen oppsikt. Da fikk han erfare at en ikke blir avholdt av å være avholds.

— Jeg hadde avlagt avholdsløfte og var forpliktet til å anmelde saken, sa Peter Lyse. Han representerte både Arbeiderpartiet og Høyre i Hole kommunestyre uten å være medlem av noen av partiene. Han var stolt over å ha fått gjennomslag for et forslag mot at det skulle legges ut revegift i Hole-bygda.

— Reven er min venn, sa Peter

Lyse om den saken. Han var dyrekjær og motstander av menneskeinngrep i naturen.

Bilinteressert

Peter Lyse ble født i den stua som ligger mellom gangveien og E 16 ved Kroksund. Det var her han som 6-åring var vitne til den historiske begivenheten med de første bilturistene som passerte Ringerike. Opplevelsen skulle 75 år seinere føre til arrangementet av det internasjonale veteranbiløpet «Fiord and Mountain Rally» mellom Oslo og Lærdal. Lyse hadde fått Norsk Teknisk Museum, KNA og Norsk Veteránvogn Klubb til å tenne på ideen om løpet. Idemakeren kvitterte med å lage et minnesmerke om den første bilturisten i Norge. Den er i ringeriksstein og står ved Husum i Borgund. Steinen er blitt omtalt som den første «helleristing» av en automobil.

Biler var en av Lyses lidenskaper. Han og kona, Jenny, dro tidlig på campingtur med bil. På veggen hjemme hadde de et kart som viste med flagg at de hadde overnattet på 165 steder i Skandinavia. På sine gamle dager restaurerte Lyse en Austin 1928-modell.

Snekker

Lyse tilhørte en klasse og vokste opp i ei tid da det nesten var nærmest naturstridig å begi seg ut på en akademisk løpebane. Gjennom selvstudier ble han en svært belest mann. Norsk og historie var fag som sto ham nært. Som den praktiske og fingernemme mannen han var, elsket han å lage båtmodeller. Han lagde blant annet en modell av Osebergskipet.

Lyse ønsket å dra til sjøs som ung gutt, men mora satte som betingelse at han først måtte lære seg et håndverk. Han begynte i smedlære, men mistrivdes med det. Han ville heller bli snekker og fikk være med faren på byg-

ningsarbeid. En av de første jobbene var bygginga av Eikli skole.

Da han fikk jobb i Kristiania, flyttet han til Lysaker. Slik fikk han jobb som vaktmester for Fridtjof Nansen på Polhøgda. Siden arbeidet han hos Høyer Ellefsen hvor han var fram til krigen. Etter krigsutbruddet flyttet han hjem til Hole hvor han begynte som båtbygger. Under krigen ble han med i Milorgs sambandstjeneste uten å ha gjort militærtjeneste.

Pasifist i 1915

Lyse var pasifist og sannsynligvis den første holeværing som nektet militæret. Da han i 1915 ble kalt inn til sesjon, lot han være å møte. Han ble stilt for krigsrett og anklaget for å ha desertert, men nektet å godta anklagen. Etter å ha rådført seg med Martin Trammæl, møtte han for retten i Justisbygningen i Kristiania:

«— Je ær tiltalt for no je itte har jort. Je har itte rømt frå våpenøvelser, je har itte engong møtt opp! For å kalle det rømming, må en jo ha vøri på et ste! En kan rømme frå et fengsel eller ei teneste, men itte frå et ste en aldri har vøri på. Tvertimot har je sagt klart ifrå at je itte møter tel våpenøvelser!

— Er det religiøse grunner som ligger bak Deres utebliven?

— Nei, etiske og moralske. Når je ser krigsgalskapen dær sprek ongdøm blir slakte ner, reagerer je. Je kan itte være med på no sånt, de trur je retten sjønner!

Retten satte hua ihop å snakke no som var så lågt at-n Peik itte kunne oppfatte no a de dom sa.»

Retten ble hevet. Utpå høsten fikk han brev om at saka var henlagt på grunn av bevisets stilling.

Artikkelen bygger på samtaler med Peter Lyse, det omtalte upubliserte bokmanuset og Børre Aa. Lund: «De gamle er eldst. 11 samtaler i dur og moll» (Norsk Kunstforlag)

Helga Helgesen

- husstellpioner fra Hønefoss

Helga Helgesen (1863-1936) fra Hønefoss er blitt stående som grunnleggeren av husstelloplæringen i vårt land.

Av ARNE CHR. BERG

Helga Helgesen ble født på Hønefoss i 1863. Hennes far Ole Helgesen (d. 1910) omtales i «Hønefoss - byens historie» (1915) som «en sjelden driftig mand i vor by». I det hele hadde han en imponerende rekke av foretak i og utenfor byen. Han drev bl. a. Kvernberg gård. I 1896 ble gården overtatt av sønnen Ole Martin, som kom til å selge fra gården mesteparten av de villatomtene som samlet fikk navnet «Helgesbråten». Også han var en mann med mange jern i ilden, bl. a. var han viseordfører i Norderhov.

Søsteren Helga vokste opp på Alme i Ullerål, som var morens fødested. Helga tok middelskoleeksamen, og siden også lærerskoleeksamen. I 1889 ble hun lærerinnen ved Kampen skole i Oslo (Kristiania). Det innledet opptakten til en handlekraftig innsats for opplæring i husstell som noe nytt her til lands.

Dårlig kosthold og små kår

Helga fant tidlig ut at det sto dårlig til med kunnskapene om riktig og rimelig kosthold blant de mange småkårshjemmene på Kampen. Trolig var det en erfaring hun hadde gjort også blant småkårsfolk i Hønefoss, ikke minst på Øya. Med stor innsatsvilje fikk hun omsider utvirket stipend til et opphold i England, som var et foregangsland innen husstelloplæring. Her tok hun bl. a. eksamen som skolekjøkkenlærerinne. I 1891 fikk hun satt igang forsøksundervisning på Kampen skole. Året

Helga Helgesen fra Hønefoss - pioner innen skolekjøkken- og husstellundervisning i Norge. (Foto fra boken «Skolekjøkkensaken i Norge gjennom 50 år».)

etter fikk hun også opprettet årlige kurs for skolekjøkkenlærere, der det også deltok kvinnelige lærere fra våre naboland. Siden ble hun inspektør («inspektrise») for skolekjøkkenene i Oslo. Hun fikk også satt igang kjøkkenkurs i Hæren.

Kongens fortjenestemedalje

Helga Helgesen var i flere år inspektør for landets skolekjøkkener. Det innebar at hun stadig var på reiser og deltok i en rekke komiteer og møter i inn- og utland. Endelig kan nevnes at hun var med på å opprette Statens lærerinneskole i husstell i 1909, og hun var medlem av provianteringsrå-

det under verdenskrigen 1914-18. Helga fikk da også Kongens fortjenestemedalje i gull. Hun døde i 1936 og ble gravlagt på Vår Frelses Gravlund i Oslo under stor deltagelse. En vakker portrettmedaljong pryder graven. Medaljongen var gitt av Skolekjøkkenlærernes Landsforening, der Helga var æresmedlem.

I en omtale av Helga Helgesen bør vi også ha med noen ord om den «Kogebog for Folkeskolen og Hjemmet» som hun ga ut i 1894 sammen med Dorothea Christensen, men vel med Helga som den ledende. I ettertid er boken blitt et interessant stykke sosialhistorie, knyttet til levekårene på Kampen. I en serie temahefter som ifjor (1994) ble gitt ut til bruk for lærere i Oslo-skolen, blir boken omtalt som noe av det klokere som er laget i folkeopplysningens tjeneste. Vel var det gitt ut kokebøker før også, bl.a. av Hanna Winsnæs, men her var det sikket på overflod av råvarer («man tager så og så mange Æg...»)

«Sildegryn» og «Ølost»

Helga Helgesens kokebok sikket imidlertid mot de mange på Kampen, og ellers, som levde i små kår. Foruten oppskrifter, inneholdt boka råd og vink i husstellet. Det var også «Anvisning for arbeiderfamilier i smaa kaar til billige og nærende middagsretter» for et helt år, fordelt på en rekke standardretter. Til og med hva de kostet ble oppgitt, ut fra dagens priser. Det er eksempelvis tale om «Minutgrød», «Sildegryn» og «Ølost». Det hele tar tydeligvis sikte på å få til mat som både var rimelig og sunn.

Føring av husholdningsregnskap anbefaltes også. At kokeboken fra Kampen kom i flere opplag, viser at den ble vel mottatt og sikkert da også mye brukt.

Skolekjøkken i Hønefoss i 1897

Vi bør vel også nevne at Hønefoss tidlig fikk skolekjøkken. Dette

skjedde allerede i 1897, trolig etter inspirasjon fra Helga. I Norderhov kom skolekjøkken-undervisningen igang i 1909. Forøvrig var den handlekraftige Helga også vel informert om sin slektsbakgrunn i Helgesen-familien, som fikk betydning så mye for Hønefoss-distriktet (se «Ringerikske Slekt III»).

Helga Helgesen selv hadde ingen direkte etterkommere, men hen-

nes brordatter Gerd Wiborg Thune ble også en fremtredende husstellærer, som bl. a. ga ut boken «Vi som koker elektrisk». Denne ble også atskillig utbredt (2. opplag kom i 1939). Foruten kokeboken ga Helga Helgesen i 1927 selv ut boken «Skolekjøkkenundervisningen», som fra faglig hold er nevnt som «en verdifull håndbok»

ANVISNING FOR ARBEIDERFAMILIER I SMAA KAAR TIL BILLIGE OG NÆRENDE MIDDAGMÅLTIDER.

365 middage til 2 voksne og 3 barn - opført i række efter deres pris; de billigste først.

25 middage af	udvandet og stegt sild med poteter og melkevelling	a 30 øre = 6 øre for hver =	kr. 7.50
52 middage af	forskjellige retter af indmad med suppe og poteter	a 35 øre = 7 øre for hver	18.50
40 middage af	Spegesild med poteter og øllebrød	a 35 øre = 7 øre for hver	14.00
20 middage af	Fersk sild og sildesuppe	a 35 øre = 7 øre for hver	7.00
10 middage af	Sildegryn og pandekager	a 35 øre = 7 øre for hver	3.50
25 middage af	Sildekager og havregrynsvelling	a 39 øre = 7 1/2 øre for hver	9.75
20 middage af	Havregr. og blodpandek., serv. med poteter	a 42 øre = 8 1/2 øre for hver	8.50
15 middage af	Potetessuppe og plukfisk, serv. med pot.	a 56 øre = 11 øre for hver	8.40
15 middage af	Seisuppe og seikager, serv. med pot.	a 56 øre = 11 øre for hver	8.40
20 middage af	Stegt lever og risengrynsvelling, serv. med pot.	a 58 øre = 11 1/2 øre for hver	11.60
20 middage af	Ertesuppe og lundefisk, serv. m. pot.	a 65 øre = 13 øre for hver	13.00
15 middage af	Bønnesuppe og flesk	a 67 øre = 13 1/2 øre for hver	10.05
15 middage af	Lapskaus og saftsuppe	a 75 øre = 15 øre for hver	12.00
15 middage af	Risengrød og stegt flesk	a 80 øre = 16 øre for hver	17.60
20 middage af	Ferskt kjød og kaalsuppe	a 80 øre = 16 øre for hver	17.60
10 middage af	salt grynsuppe paa amerikansk kjød og potetsstappe	a 82 øre = 16 1/2 øre for hver	8.20
10 middage af	Kjødkager og grønsuppe	a kr 1.20= 22 øre for hver	12.00
18 middage af	Opvarmet mad, prisen gaar in i de øvrige middage		
SUM			= kr. 181.80

I 1894 ga Helga Helgesen ut «Kogebok for Folkeskolen og Hjemmet» sammen med Dorothea Christensen. Boken inneholder en «Anvisning for Arbeiderfamilier i smaa Kaar til billige og nærende Middagsretter», en årsmeny for 2 voksne og 3 barn, med en total kostnad på kr. 181,80.

Hvor lå egentlig Olav den helliges barndomshjem?

Hvis Olav den hellige i det hele tatt vokste opp i Hole, hvilken gård var han i tilfelle fra? Av og til får man Stein som svar, men oftest Bønsnes. Her fremmes imidlertid et tredje forslag som ikke har bakgrunn fra sagn, men er basert på førkristen samfunnsstruktur og norrøn mytologi kombinert med navnegranskning.

Av BENEDICTE GAMBORG BRISÅ

Under fjorårets 1000-års-jubileum for kristningen av Norge sto helgenkongen Olav Haraldson som en av de sentrale historiske skikkelser. Personen Olav, hans motiver for kristningsverket og virkningen av dette på det norske samfunnet ble diskutert, debattert og analysert fra forskjellige vinkler. Diskusjonen om hvor Olav vokste opp har i denne forbindelse fått ny vind i seilene.

Olav i Snorres kongesagaer

Olav den hellige var sønn av småkongen Harald Grenske i Vestfold. Faren døde omtrent samtidig med at Olav ble født, og Snorre forteller at moren Åsta giftet seg igjen med småkongen Sigurd Syr. Olav skal ha vokst opp sammen med sine halv søsken på Sigurd Syrs gård. En av disse halvbrødrene kjenner vi idag som Harald Hardråde, kongen som visstnok skal ha grunnlagt Oslo.

De tre islandske sagaverkene om Olav den hellige: Fagrskinna, Snorres kongesagaer og den såkalte legendariske saga forteller alle at Olav vokste opp på sin stefar Sigurd Syrs kongsgård på Ringerike. Mest sannsynlig har de tre verkene denne opplysningen fra samme kilde. I andre norske historie-

verker fra 11-1200-tallet oppgis det bare at Sigurd Syr er konge på Opplandene. Det er kanskje ikke så rart at stedfestingen ikke er mer spesifisert når verkene generelt viser liten kunnskap og interesse for Østlandet.

Snorre skriver både at Sigurd Syr er konge på Opplandene (Olav den helliges saga) og på Ringerike (Olav Tryggvasons saga og Olav den helliges saga). Man skal i denne forbindelse huske på at foruten å være islending, levde Snorre ca. 200 år etter Olav. Islendingene er hovedsakelig etterkommere av utvandrere fra Vestlandet og Trøndelag, og Snorre var derfor ikke så godt kjent med østnorske forhold og dermed heller ikke helt stø i østnorsk geografi, stedsnavn eller landskapsnavn. Om han i det hele tatt visste hvor Ringerike lå, og hva han egentlig mente med Opplandene, er derfor litt usikkert. Ser vi bort fra den klare stedsanvisningen i Snorre og i de store islandske sagaverkene, kan Ringerike, som Olav Norheim skrev i sin artikkel om Olav Haraldson i «Ringerike» ifjor, ha vært regnet som en del av Vestopplandene.

Dette åpner for muligheten av at Sigurd Syrs gård kan ha ligget i Hole. Hvilken av gårdene det her kan dreie seg om, vet man ikke sikkert. Bønsnes er svaret de fleste gir, mens andre holder en knapp på Stein.

Stein, en gammel kongsgård

Snorres fortellinger går enda lenger tilbake i tid, han forteller om Harald Hårfagres far, kong Halvdan Svarte, som kjørte gjennom isen på Randsfjorden og druknet. Liket ble så ført til Ringerike for å hauglegges der. Stormenn fra tre andre fylker ville imidlertid også ha Halvdans levninger med seg. Før kristendommen kom til Norge dyrket man ikke bare mange forskjellige guder, men også sine egne forfedre. Mennesker ble fremdeles sett på som en del av samfunnet etter at de var døde, og gravhaugene ble derfor lagt i nærheten av gårdene. Man trodde at en betydelig person brakte godt år for folk og fe også etter sin død. Iflg. Snorre ble Halvdans lik derfor delt i fire, så alle skulle få sin del. Idag er det fremdeles en haug på Stein som kalles Halvdanshaugen og som sagnet sier skal inneholde Halvdan Svartes hode. Stein var sannsynligvis en av Halvdan Svartes kongsgårder og er derfor et godt alternativ til Bønsnes for plasseringen av Sigurd Syrs kongsgård. Sigurd skal nemlig også ha vært av hårfagreætt, men gjennom en annen gren enn Olav og kan slik ha arvet Stein.

På 1300-tallet var det to gårder på Stein. Begge tilhørte Mariakirken i Oslo, kongens egen kirke. Det

Gravhaugen ved Frøshaug er et flott skue, men om den skjuler Sigurd Syrs jordiske levninger, er mer usikkert.

er derfor rimelig å tro at disse har vært i en konges eie, for så, uvisst når, å ha blitt gitt til kirken.

Sagnet om Olav den hellige og Bønsnes kirke

Går vi tilbake til alternativet Bønsnes, faller det naturlig å spørre seg hva som egentlig ligger til grunn for denne alment kjente folketradisjonen.

Det er to tradisjoner som knytter Olav den hellige til Bønsnes. Det ene er sagnet om da han kom ut for en sterk kastevind i Tyrifjorden og ba til Gud om å bli berget mot å bygge en kirke der hvor han kom i land. Sagnet forteller videre at skipet greide seg og at Olav satte beina på fast jord på Bønsnes. Bønsnes kirke er en lovekirke. Dette henspiller ikke som man skulle tro på Olavs løfte om kirkebygging i håp om å bli reddet. En lovekirke er en kirke som har spesielt ry for hellighet og undergjørende evner og hvor man i håp om å få sin bønn oppfylt lofte å gi en gave til kirken. Forestillingen om spesielt hellige kirker er særlig knyttet til katolisisme og helgenkult. Likevel levet skikken videre i Norge også etter reformasjonen, selv om den protestantiske geistligheten mente at denne typen religiøsitet bare var katolsk overtro og derfor motarbeidet den. Mange av lovekirkene er småkirker uten egen menighet og fikk derfor sjelden besøk av presten. Folketradisjonen rundt lovekirkene fikk derfor stort sett leve videre uten inngripen utenfra.

Bønsnes kirke bærer da også preg av århundrers store og små offergaver.

Vi vet at den eldste delen av Bønsnes kirke først ble bygget på

En av Frøshaug-gårdene på Røyse kalles idag for «Syr», et navn gården har fått i vårt århundre. Bevis mangler for at Olav den hellige vokste opp her, men alternativet er reelt nok, mener artikkelforfatteren.

1100-tallet, altså minst 70 år etter Olavs død på Stiklestad. Muligheten for at det finnes en eldre kirke under den nåværende og at Olav har hatt en finger med i spillet ved byggingen av denne er selvfølgelig til stede. Dette sagnet sier imidlertid ikke noe om hvor Olav vokste opp, bare at han kom i land ytterst på Røysetangen etter å ha vært i skipsnød.

Folketradisjonen om Olavs barndomshjem

Den andre tradisjonen forteller at Bønsnes var Sigurd Syrs gård, stedet der Olav vokste opp. Jens Nilsson, biskop på slutten av 1500-tallet forteller i sine dagboknotater om dette. Uheldigvis er bare en liten del av hans nedtegnelser fra

visitasreiser gjennom 25 år bevart. Materialet som fremdeles finnes, inneholder blant annet reisebeskrivelser fra hans tredje og siste visitasreise til Ringerike, som ble gjort i 1594. Det er i disse dagboknotatene Olav den helliges fødsel, og dermed trolig også oppvekst, knyttes til Bønsnes: «Bønnesnæs 2 gårde, så heder den ene, er kongens, står en kirke hos. Der siges Oluff at være født.»

Hvor biskopen fikk sine opplysninger fra, er vanskelig å si sikkert, men trolig refererer han til en lokal oppfatning.

Opplysningen må nok så sent som på slutten av 1500-tallet ha fått et sagnmessig preg. Hvor stor sannhetsgehalt sagnet ble tillagt av

holeværingene på denne tiden, er uvisst. Sagnet kan ha vært alment godtatt som en sannhet, men det er også mulig at biskopen plukket opp en opplysning uten å sjekke om informasjonen var representativ for hva innbyggerne i Hole trodde. En annen mulighet er at Jens Nilsson misforsto sagnet om Olavs tilknytning til Bønsnes kirke og derfor trodde han var født på Bønsnes.

Skrevne ord har ofte en tendens til å ende som sannhet, og tradisjonens overlevelsessevne ble nok styrket av biskopens nedtegnelse. Om sagnet dermed oppsto som en følge av biskopens nedtegnelser, eller om han skrev ned en levende folketradisjon, får vi aldri vite.

Jens Nilsson er den eneste skriftlige kilden som navngir Sigurd Syrs kongsgård - og det over 500

år etter Olavs død. Disse to momentene sammen gjør at biskopens opplysning ikke kan vektlegges for sterkt, 500 år gamle sagn er sjelden brukbare som faktaopplysninger.

Sigurd Syr

Snorre skriver i sagaen om Olav den hellige at Sigurd Syr var svær til å arbeide og tok seg mye av stellet på kongsgården selv. Sigurds tilnavn Syr betyr purke, og man har trodd at dette var et tilnavn han fikk fordi han heller arbeidet med jorda enn å dra i viking. Snorre gir imidlertid et meget positivt inntrykk av Sigurd: I tillegg til å være rikest på løsøre, var han fåmælt, fredsommelig og den klokkeste mann som var i Norge dengang. Dette stemmer ikke med at Syr skulle være et negativt ladet og litt latterlig oppnavn.

Sigurd Syr hadde som konge en helt spesiell posisjon i det førkristne samfunnet. I tillegg til at en småkonge var verdslig høvding i sitt område, hadde han også en meget viktig funksjon som religiøs leder. Høvdingen foresto blotingen til den eller de gudene han og hans område hadde mest bruk for og identifiserte seg mest med. Ut fra gårdsnavnene vet vi at det i førkristen tid ble dyrket flere forskjellige guder i Hole.

Gårder med kulnavn

• Ullern

Navnet betyr at det her har vært en vin (eng) viet til guden Ull.

• Frøyhov

Her har det vært et hov (gudshus) viet til guden Frøy eller gudinnen Frøya.

• Frøyshov

Det er usikkert om sisteleddet kommer av hov eller vin, en av de eldste skrivemåtene peker i retning av det siste. Helt sikkert er det ihvertfall at navnets førsteledd kommer av enten guden Frøy eller gudinnen Frøya.

• Onsaker

Her har det vært en åker viet til guden Odin.

• Helgeland

Navnet betyr hellig land uten at vi vet hvilken eller hvilke guder marken var tilegnet.

Opprinnelig har gårder som idag består av flere bruk vært en enkelt gård. Brukene er ofte kalt østre, vestre, øvre, nedre osv. og har samme gårdsnummer, men ulike bruksnummere. Noen gårder er blitt delt så tidlig at de har samme navn, men ulike gårdsnummere. Om bruk med samme navn eller felles gårdsnummer brukes betegnelsen navnegård og det er den enheten jeg forholder meg til. Når det her f.eks står omtalt gården Ullern, menes det da den enheten begge Ullern-gårdene utgjør.

Gårdene med hedenske kulnavn ligger alle forholdsvis langt nord på Røyselandet og danner et ujevnt og oppstykket belte fra Ullerntangen og nordvestover mot Storelvå. Ikke alle navnene er fra samme tidsepoke. Guden Ull hadde allerede «gått av moten» i vikingtiden, så navnet Ullern må være en god del eldre enn dette.

Fruktbarhetsdyrkelse

Odin og søskenparet Frøy og Frøya var blant de viktigste gudene da Sigurd Syr levde i slutten av førkristen tid, og trolig har han som konge vært sentral i dyrkelsen av en eller flere av dem. Sigurd har nok vært kjent for sin hengivenhet for spesielt en av disse gudene, hvilken sier seg nesten selv: Syr var nemlig et av kallenavnene på gudinnen Frøya. Er Snorres beskrivelse av Sigurds interesse for «bondesysler» korrekt, stemmer dette godt med hva guden han dyrket sto for. Frøya var kjærlighets- og fruktbarhetsgudinne og rådde sammen med sin bror for fruktbarhet både når det gjalt jord, mennesker og dyr. Ofring til disse to skulle gi fred og gode avlinger. Et av Frøyas symboldyr var purka, noe

som egentlig ikke er så rart; grisen er jo svært fruktbar og får flere unger enn de fleste andre dyr. Man kan derfor trekke slutningen at Sigurd fikk sitt tilnavn fordi han var overhode for den lokale Frøya-dyrkelsen.

Kristen dåp og hedensk kult

Snorre skriver at Sigurd Syr, Åsta og den tre år gamle Olav ble døpt av Olav Tryggvason. Vi vet imidlertid at Olav først ble døpt i voksen alder i Rouen i Frankrike. Muligens kan han ha blitt primsignet (et slags forstadium til dåp) av Olav Tryggvason. Den gamle norrøne religionen hadde mange guder, halvguder og naturvesener. For menneskene som måtte forholde seg til alle disse, innebar det ikke nødvendigvis noen stor forandring å ta med den nye guden Kvitekrist i sitt verdensbilde. Man måtte sikre seg og sine som best man kunne og tok derfor opp den nye guden også. Dette stemmer godt med de mange eksemplene vi har om at Kristus ikke sjelden ble dyrket sammen med de gamle gudene.

Dagens kristne hadde nok ikke kjent igjen sin Jesus i vikingtidens fremstilling av Kristusskikkelsen. Dengang ble han presentert som vinner og seierherre, myke verdier som tilgivelse og nåde var langt mindre vektlagt enn idag. Dette var for å kunne møte de norrøne idealer om mandighet, tapperhet og høvdingenskap. Slik kan Kvitekrist først og fremst ha vært en rival til Odin, den til tider aggressive krigs- og dødsguden. Kristendommen var ingen fruktbarhetsreligion og ivaretok lite av de jorddyrkende bøndernes behov for å sikre jordens avkastning. Den nye troen hadde heller ikke så tidlig noen feminin side (Mariadyrkelsen er et senere fenomen), slik at den nødvendige balansen mellom det kvinnelige og det mannlige i naturen ble opprettholdt. Ut fra dette kan vi tenke oss at Sigurd og Åstas kristne dåp i begynnelsen ikke

nødvendigvis var sett på som en motsetning til Sigurds virke innen den livsviktige Frøyadyrkelsen. Først på et litt senere stadium av kristningsprosessen ser vi våre forfedre oppdage den nye gudens angrep på de gamle guder, ikke bare forlangte den å være den øverste, den krevde også å være den eneste.

Et tredje alternativ for plasseringen av Sigurd Syrs gård

Det er nærliggende å tro at de hedenske blotegildene kan ha funnet sted på kongens gård hvor det var stor hall og god plass til mange mennesker. Slike formål kan nok også Sigurd Syrs gård ha vært brukt til. På bakgrunn av dette kan man anta at Sigurds kongsgård bar navn etter kultusen han ledet. På Røyse finnes det idag to gårder med navn som passer til dette: Frøyhov og Frøyshov.

Disse to gårdsnavnene ser ofte ut til å ha blitt blandet og forvekslet. Et eksempel på en slik sammenblanding gir et diplom fra 1454 der både Frøyshov og Frøyhov er nevnt som brannsted i forbindelse med en brann i et loft.

Gudene Frøy og Frøya sto for mye av de samme kvalitetene og ble ofte også dyrket som par i fruktbarhetskultusen. Det at gårdene Frøyhov og Frøyshov grenser opp mot hverandre stemmer godt med dette. Frøyhov uten s regner språkhistorikere kommer av navnet på gudinnen Frøya sammenlagt med ordet hov som tilnærmet betyr gudshus. Likeledes regnes Frøyshov med s for å komme av navnet på guden Frøy. Det viser seg at det ikke bare er gårdens navn som til tider er blandet sammen, men også hvilken gud som har gitt navn til hvilken gård: Samtidig som Frøyshovs navn skal være knyttet til guden Frøy, kalles et av brukene på gården for Syr, altså gudinnen Frøyas kallenavn. På gårdens grunn finnes det også en haug som visstnok blir kalt Syrhaugen. Når disse «Syr-navnene»

oppsto, vites ikke, men trolig er de av nyere dato. Siden hverken bruksnavnet Syr eller navnet Syrhaugen forekommer i eldre skriftlig materiale er det vanskelig å forholde seg til dem, selv om mangel på kilder i seg selv ikke avviser noe som helst.

Sannsynlig kongsgård

Ser man bort fra det noe upålitelige bruksnavnet Syr, er Frøyshov allikevel mer sannsynlig som kongsgård enn Frøyhov. Frøyshov var i middelalderen blant de syv største gårdene i Hole. Undersøkelser viser at en gårds størrelse ofte avspeiler alderen. De eldste gårdene har hatt lengst tid på seg til å kultivere, forbedre og utvide jordene og motsatt at de yngre har hatt kortere tid. De gamle høvdingsetene er, ikke unaturlig, ofte å finne blant de gamle storgårdene. Den førkristne sosiale strukturen var tuftet på ættetilhørighet. Konger og annet storfolk kunne føre sine aner langt tilbake i tid. Frøyshov viser med sitt store gravfelt røtter helt tilbake til romertid (ca. 300 e.Kr.) og kan slik ha fremstått som et verdig høvdingsete.

Lekte ved fjorden

Snorre forteller at Olav og moren gikk til et vann der Olavs små halvbrødre lekte. Dette har vært tatt til inntekt for alternativet Bønsnes fordi fjordens avstand fra gården er innen rekkevidde for barn. Åstas sønner kan imidlertid ha bodd på Frøyshov og gått ned for å leke i Onsakervika, som sikkert var like fin og innbydende for 1000 år siden som den er idag.

Hvor Olav den hellige virkelig vokste opp, og om det i det hele tatt var på Ringerike, får vi nok aldri vite sikkert. Velger vi å gå ut fra at han var holeværing, mener jeg Frøyshov må tas med som et relevant tredje alternativ i tillegg til Bønsnes og Stein i debatten om lokaliseringen av hans barndomshjem.

Kilder:

Eriksen, Anne:

Bønsnes kirke.

«Ringerike» 1991-92

Gunnes, Erik:

Rikssamling og kristning. Norges historie bd.2

Oslo 1992

Eyvind Fjeld Halvorsen:

Ringerikes historie i middelalderen.

«Ringerike» 1984

Holmsen, Andreas:

Norges historie fra de eldste tider til 1660

Oslo - Bergen - Stavanger - Tromsø 1977

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder

Norsk red. Finn Hødnebo

Oslo 1956

Olsen, Magnus:

Ættegård og helligdom

Oslo 1926

Rygh, Oluf:

Norske Gaardnavne.

Bd.5 Buskerud.

Kristiania 1909

Ström, Folke:

Nordisk hedendom

Göteborg 1993

Biskop Jens Nilssøns visitasbøger og reiseoptegnelser 1574-1597

Kristiania 1885

Snorres kongesagaer

Oslo 1979

Artikkelforfatteren

Benedicte Gamborg Briså (f.1968) bor i Oslo og er hovedfagsstudent i historie ved Universitetet i Oslo.

Hovedoppgavens tema er Holes gårdsbosetning i perioden ca. 300-1350.

Arbeidet i 1994 med registrering av kulturminner i Hole og Ringerike i forbindelse med utbyggingen av Ringeriksbanen.

Har vært med på å planlegge og utføre Ringerikes Museums utstilling «Fra åsatro til kristendom».

Fra Strømsåttbygda for 100 år siden

Gamle testament og livørekontrakter kan være fine historiske kilder, siden de detaljert og nøyaktig beskriver forholdene i den tiden de ble nedskrevet. I 1896 testamenterte Nils Herbrandsen Tunga (1823-1898) sin gård Knuteplassen i Strømsåttbygda til nabokona Kari Johnsdatter på husmannsplassen Astridbråten. Nils Herbrandsen hadde ikke livsarvinger, og de to var ikke i slekt. Nedenfor gjengir vi hans testamente med våre kommentarer etter hvert kapittel.

Av RAGNVALD LIEN

Testament

Underskrevne Nils Herbrandsen Tunga har besluttet og erklærer det herved at være min sidste Vilje, at der ved min dødelige Afgang saaledes skal forholdes med mine Efterladenskaber:

I

Konen Kari Johnsdatter Astridbraaten skal erholde udelt min Gaard Knutepladsen, Strømsod og Tugthustangerne (GNo BrNo af Skyld Mark) i Lunder, hvilken hun overtager med tilliggende Rettigheder, paastaaende Huse og Alt hvad der paa Eiendommen findes af Indbo, Løsøre, Redskaber, Besætning og Avling i den Stand, det Alt ved Arvefaldet findes og paa følgende Betingelser:

a) Min Husholderske Kari Olsdatter Knuteplads skal, saalænge hun lever, ydes følgende Livøre paa Gaarden:

1. Kari Olsdatter skal have eneraadig og uindskrænket Brug af Hovedbygningen samt af de i denne værende Møbler, Husgeraad og Alt annet Indbo, det hun deraf selv ønsker at bruge, samt ydre Rum og Gaardspladsen.

2. Foder til en Ko og tre Sauer, for Afkommet dog kun for Fødselsaaret. Koen og Sauerne tages af Besæt-

ningen, og holdes ved lige af Gaardens Eier.

3. I den Tid, Koen ikke melker, skal Kari Olsdatter have 1 - en - Liter sød Melk daglig.

4. Hun skal aarlig have 6 - sex - Hektoliter Poteter.

5. Hun skal have fri Ved, Vand og Opvartning, Alt forsvarligt, ligesom hun har Ret til at bruge Stabburet for egen Laas og Lukke.

For dette Livøret skal Kari Olsdatter have Panteret i Eiendommen.

b) Kari Johnsdatter Astridbraatens Mand, Erik Andersen Astridbraaten, med hvem Kari skal oprette Egtepagt, skal for sin Levetid, have Brugsretten til Knutepladsen, Strømsod og Tugthustangerne med Jord og Skov mod at han yder det foranomhandlede Livøre til Kari Olsdatter og en aarlig Afgift af 20 - tyve - Kroner.

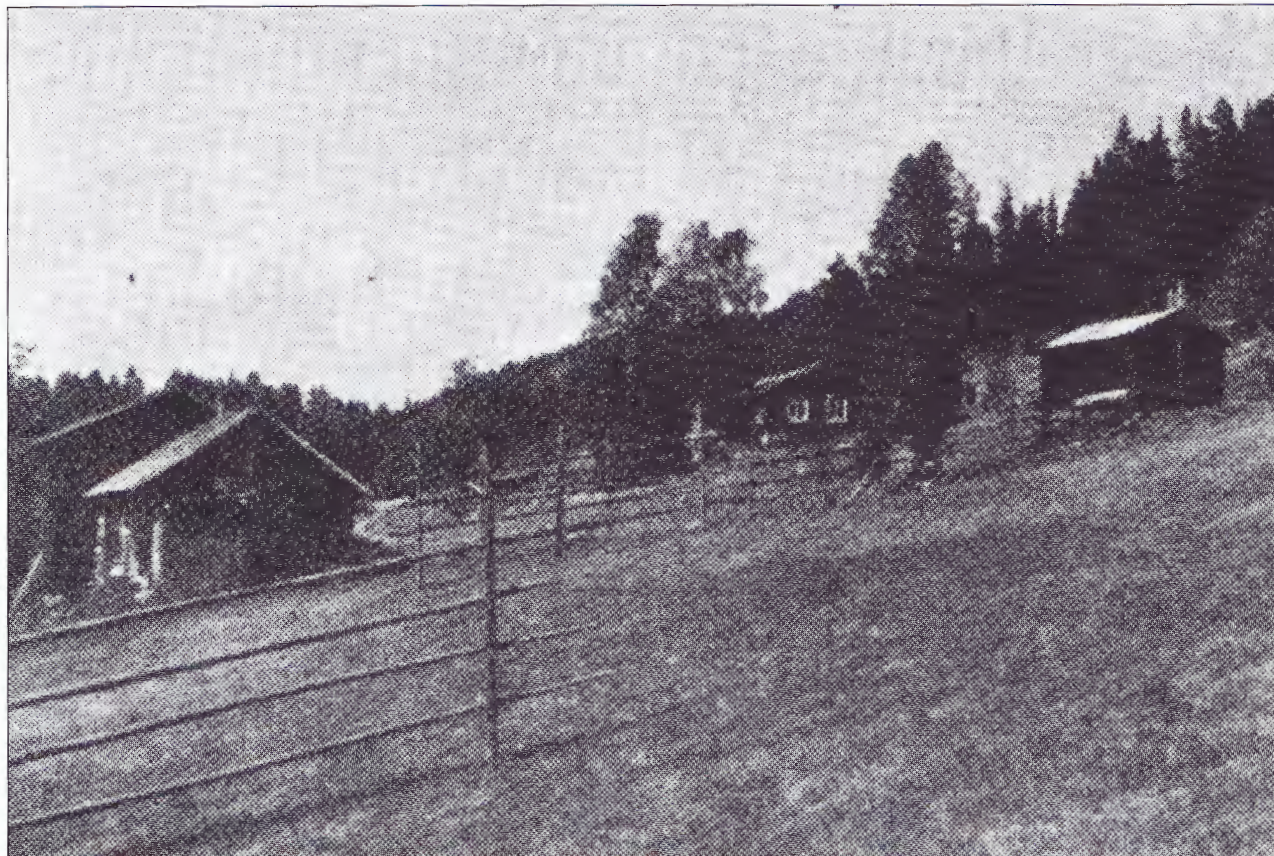
Skogen skal Erik Andersen i Brugs-tiden kunne nyttiggjøre sig som han vil, dog er det mit Ønske, at han ikke i de første Aar, naar han efter min Død har overtaget Brugsretten, hugger den til mindre Maal end 12 1/2m 21cm. Erik Andersen har ikke Ret til at overdrage Brugsretten til Andre.

Nils Herbrandsen testamenterte trolig Knuteplassen til Kari Johnsdatter fordi han ønsket å overlate

gården til en person han kunne stole på. De var naboer, siden Kari bodde på Astridbråten. Dermed kunne hans husholderske Kari Olsdatter (f. 1831) sikres en verdig alderdom, dersom hun overlevde ham. Ifølge folketellingen av 1875 var Kari Olsdatter husholderske på Knuteplassen allerede da, så hun hadde trofast tjent hos Nils i mange år.

Kari Olsdatter var dessuten tante til Kari Johnsdatter, og de to hadde nok et nært forhold, naboer som de var. Det telte nok også med at Nils Herbrandsen anså Kari Johnsdatters mann, Erik Andersen, som skikket til å drive Knuteplassen. Kari Olsdatter var sannsynligvis fadder til Kari Johnsdatter. Følgende fra kirkeboka for Lunder kan tyde på det: «Født 16.12.1851: Kari datter av John Olsen Oppegaardseie og Berte Olsdatter. Hjemmedåp 15.2.1851. Faddere: Torsten Andersen Strømsod, John Iversen Strømsodeie, Olea Torkelsdatter Strømsod, Anne Isaksdatter Oppegaardseie og Kari Olsdatter Oppegaardseie.»

I 1865 bodde nok begge på Astridbråten. Kari Johnsdatters far var da oppført som husmann. Kari Olsdatter hadde egen husholdning sammen med sin stefar Isak Pedersen - innerst og tømmerhugger. Isak Pedersen bodde sannsynligvis

Knuteplassen i Strømsåttbygda. Fotografi hentet fra «Norske Gårdsbruk» (1948).

på Nordre Astridbråten. Denne plassen var ubebodd i 1875. På søndre Astridbråten holdt da Kari Johnsdatter og Erik Andersen til med sin eldste datter.

Astridbråten var husmannsplass under Oppegård i Soknedalen.

At Kari Olsdatter bodde både på Astridbråten og Knuteplassen, bekreftes av hva lensmann Ole Stalsbraaten skriver i 1930: «I anledning avlysning av livørehæftelse bevidnes herved at ugift livørekvinne Kari Olsdatter Astridbråten (Knuteplassen) føtt 26/5 1831, er avgått ved døden den 30. august 1906.»

Nils Herbrandsen skriver videre i testamentet:

II

Min Formue i Penge, Værdipapirer og udestaaende Fordringer skal fordeles saaledes:

a) Mit Tilgodehavende af Enken Ingeborg Gunbjørnsdatter Tunga, saavel Pantobligationer i Nedre Tunga som andet Tilgodehavende, skal eftergives hende.

Nils Herbrandsen var bemidlet. Han ønsket at pengene etter ham skulle gå til slektingene. Ingeborg Gunbjørnsdatter Tunga (f. 1820) var Nils Herbrandsens svigerinne. Hun var gift med hans eldste bror Ole Herbrandsen (1810-1890). I 1900 står Ingeborg som eier av Tunga Nedre. Sønnen Herbrand (f. 1840) forpakter morens eiendom.

For å følge slekta fram mot idag, kan det nevnes at Herbrands yngste sønn, rutebileier Anders Tunga (1906- 1987), eide Tunga. Hans dattersønner Jørn Tunga Rasmussen og Ola Vikar eier Tunga idag. Øvre og Nedre Tunga er slått sammen til en eiendom.

b) Anders Gjestsen og Margit Herbrandsdatter Kastet skal erholde mit Tilgodehavende hos Peter Ringerud, eller om dette ved Arvefaldet er indbetalt, 300 - tre Hundrede - Kroner.

Margit Herbrandsdatter bodde på Kastet Nordre i 1900, slik hun gjorde i 1865. Hun er oppført som fattig i folketellingen i 1900. Datteren

Kristina Andersdatter (se også punkt d) og svigersønnen - i tellingen kalt Sivert Larsen - forpakter gården som familien tidligere hadde eid. Åge Johnsrud eier stedet idag.

Peter Ringerud fra Ådal bodde på Roverud. Nåværende eier er Leif Maribo.

c) Herbrand Andersen Tistilbraaten skal erholde 300 - tre Hundrede - Kroner.

Herbrand Andersen Tistilbråten (1857-1928) var sønn av Anders Gjestsen Kastet og Margit Herbrandsdatter, og dermed nevø av Nils Herbrandsen. Han giftet seg med Helene Pedersdatter Tistilbråten (f. 1858). De fikk barna Berte Marie og Anton. Anton overtok Tistilbråten i 1929. Berte Maries sønn Leif Flaskerud har eid Tistilbråten i nyere tid.

Anders Tunga er kilde til følgende historie: «Herbrand Tistilbråten gikk snarvegen Åmot-Tistilbråten som unggutt. Han slo da over ryg-

gen på en bjørnunge. Binna var heldigvis ikke der og han løp til Tistilbråten. Hans kommende svigerfar (Peder Pedersen) drepte bjørnen.»

d) *Knut Larssen og Kristina Andersdatter Kastet skal erholde Halvparten af mit Tilgodehavende hos Knut Lynghaugen og Peder Odden, medens Gudbrand Ellefsen og Gunhild Olsdr Tunga skal erholde den anden Halvpart af dette Tilgodehavende, der udgjør mit Udlæg ved Købet af Lynghaugen. Er det her omhandlede Tilgodehavende ved Arvefaldet indbetalt, skal de have et tilsvarende Beløb af Boets Midler.*

Gunhild Olsdatter (f. 1850) og Guldbrand Ellefsen (f. 1854) forpaktet Tunga Øvre i 1900. Guldbrand var fra Krødsherad, mens Gunhild er datter av Ingeborg nevnt under a). Gunhild er altså Nils Herbrandsens niese.

e) *Elling Rasmussen og Inger Marie Evensdatter Krogbækbraaten skal erholde 300 - tre Hundrede - Kroner eller min Pantobligation hos Anders Olsen Strømsod paa det samme Beløb.*

Inger Marie Evensdatter (f. 1872) er datterdatter til Ingeborg nevnt under a). Faren til Inger Marie - Even Evensen - bodde på Tunga Nedre sammen med svigerforeldrene i 1875. Han var da enke-mann ifølge folketellingen.

f) *Peder Rasmussen og Inger Olsdatter Tunga skal erholde 200 - to Hundrede - Kroner.*

Inger Olsdatter (f. 1863) og Peder Rasmussen (f. 1859) bor på Tunga Nedre i 1900. Peder er tømmerhugger. Inger er Nils Herbrandsens niese.

g) *Hvad der saa efter de foran trufne Bestemmelser bliver tilovers af min Formue i Penge, Værdipapirer og Fordringer, skal efterat deraf er afholdt det Fornødne til Betaling af mulig Gjeld, af Udgifter ved min*

Begravelse og det executores testamenti tilkommende Honorar samt Retssportler m.v., tilfalde min forannævnte Husholderske Kari Olsdatter Knutepladsen.

III

Som executores testamenti indsætter jeg Lærer John Barlaug samt Gaardbruger Ole Lundesgaard.

Knudeplads, den 21te Oktober 1896

Niels H Tonga

John Barlaug (f. 1857) var fra Lunde i Telemark. Han var lærer i Strømsått og Åmot fra det ble eget skoledistrikt her i 1885. Skolehusene i Strømsått - der Barlaug bodde i 1900 - og Åmot ble bygd i 1868. Sannsynligvis er testamentet skrevet ned av lærer Barlaug.

Et par løsbarn

Nils Herbrandsen hadde ikke livsarvinger, og derfor fikk han hjelp til å skrive testamente. I 1930 skriver lensmann Stalsbraaten: «Ungkarl Nils Herbrandsen Tunga sees å ha avgått ved døden 13/1 1898 efterladende sig en hel del utarvinger.» Og i O. K. Opsahls skrift «Slekten Tunga» står: «Han var ugift, men hadde et par løsbarn.» Dersom en går igjennom folketellingen for 1865, finnes en Helene Nilsdatter med ugift mor Kristi Jestdatter Kastet. Men om det var Nils Herbrandsen som var faren, vet vi ikke.

Knuteplassen var Nils Herbrandsens barndomshjem. Broren Ellen (f. 1820) hadde først overtatt gården etter foreldrene Herbrand Olsen (1784-1875) og Kari Ellensdatter (1784-1874), men da Ellen utvandret (trolig i 1873) kjøpte svogeren Anders Gjesten (1830-1900) gården. Han var gift med Ellen og Nils' søster Margit Herbrandsdatter (1817-1900). Men allerede året etter solgte Anders gården videre til Nils. I skjøtet av 6.7.1874 får vi også forklaring på navn og nummer på eiendommen:

«Undertegnede Anders Gjesten Kastet erkjender herved at have solgt likefrem jeg sælger og skjøder til Nils Herbrandsen Tunga den mig ved Skjøde af 29April 1873 hjemlede Gaard Knutepladsen MNo 181 LNo 434 af Skyld 3 Ort 17 Skll samt et Skovstykke af Strømsod MNo 181 LNo 431f af Skyld 2 Ort 20 Skll, begge i Lunder for omforenet Købesum 800 - otte Hundrede - Speciedaler samt Overtagelsen af det paa Eiendommen hvilende Livvøre til Herbrand Olsen....»

I matrikkelen av 1887 er de gamle matrikkel- og løpenummer erstattet av gårds- og bruksnummer: «Gaards-No. 144 (tidligere Matr.-No 181) Brugs-No. 6 (tidligere Løbe-No. 431f, 434) Strømsod søndre med Knutepladsen revideret Matrikulskyld 1 Mark 32 Øre (urevideret 2 Ort 23 Skll.)»

Matrikkelen av 1887 inneholdt kun 19 bruksnummer, nr. 20 Strømsåttangen var tydeligvis ennå ikke utskilt. Lensmann Stalsbraaten skriver i 1930: «Av herværende auksjonsprotokol sees at Strømsodtangen (dengang uskyldsat) g.nr. 144 br.nr. 20 ved 3die gangs offentlig auksjon (skifteauksjon) den 22. juli 1887 blev tilslått Nils Herbrandsen Tunga for kr. 450,-.»

Med påholden penn

Kari Johnsdatter døde 31.12.1929. Hun var syk da Knuteplassen ble overdratt til sønnene. I skjøte av 25.12.1929 står: «Undertegnede Kari Johnsdatter Astridbråten overdrar og skjøter herved til mine sønner Anton og Martin Knutepladsen min gård Knutepladsen gård nr. 144, bruk nr. 20, skyld 0 mark 22 øre...» Skjøtet er undertegnet av Kari og Martin «med påholden penn».

Haugsbygdas eldste historie

Det er sus av historie og saga i Haug. En rekke funn fra steinalderen, og ikke minst gravhauger både fra jern-

alder og vikingtid, forteller om ei bygd hvor mennesker har bygget og bodd i årtusener.

Av GUDMUND BAKKE

Den siste istida var over for cirka 10.000 år siden. De enorme ismassene som hadde ligget i over 100.000 år, hadde presset landet så mye ned at havet her på Ringerike sto cirka 190 meter høyere enn idag. De store flatene Eggemoen og Kihlemon var breelvdeltaer som gikk helt opp til den tids havnivå. Disse ligger idag cirka 190 meter over dagens havnivå.

Da isen var borte hevet landet seg gradvis, og for cirka 8.000 år siden lå strandlinjen på cirka 85 meter. Store deler av slettelandet på Ringerike lå da under vann, og det er trolig at både Røyse og Steinsåsen var øyer i den brede fjordarmen som strakk seg fra havet og helt opp til Viul. Ute i Norderhov gikk havnivået ved Botilrud like nedenfor Norderhov kirke.

Steinaldermennesket

Da isen forsvant på Østlandet, kom steinaldermenneskene med sin sanke- og fangstkultur, på vandring fra sted til sted etter vilt og fisk. I grove trekk regner vi steinalderen fra siste istid og fram til cirka år 1.500 f.Kr. Etter hvert begynte steinalderfolket med husdyrhold i tillegg til fangst, og dermed ble de avhengig av gode beiter. De første spor etter husdyrhold og korndyrking i Norge er fra cirka år 4.000 f.Kr. Men jordbrukets endelige gjennombrudd her i landet kom først rundt år 2.500 f. Kr.

Med steinøkser kunne man rydde skog og bryte opp jord, men det var først da nordmennene fikk redskaper av jern, at man for alvor kunne skape sammenhengende beitemark og søke faste boplasser.

De første fastboende slo seg naturlig nok ned på de plassene som egnet seg best, på slettelandet

nær havet, der jorda var lett å dyrke opp. På Ringerike tror vi derfor at Røyse, og de sør- og vestvendte skråningene mot Stavhella i Norderhov, var de første steder som fikk fast bosetting.

Fangstfolk på Viul

I Haugsbygd gikk altså havet opp til Viul for 8.000 år siden, og en hjortehornshakke som ble funnet på Viulmyra tidlig i 1890-årene, er datert til den tiden. Den viser at det da var en boplass på Viul for fangstfolk som også gravde i jorda. At de dyrket noe, er mindre sannsynlig. I tillegg til hjortehornshakka ble det funnet to gevirer og et kranie av hjort. Ved Viul rant Randselva ut i havet, og både for jakt og fiske egnet stedet seg utmerket. Men menneskene bodde ikke fast her. Etter en tid flyttet de til nye boplasser, hvor mulighetene for fangst var bedre.

Etter hvert har jordbruket blitt stadig viktigere for steinalderfolket, men mangel på utvikling av redskaper har gjort at det gikk veldig seint. Det var steinøkse som var det typiske jordbruksredskap, og da jernet ble kjent i hundreårene før vår tidsregning, representerte den en utrolig nyvinning etter en stillstandsperiode på tusener av år.

Steinøkser fra Haug

Fra Haugsbygd er det registrert en rekke funn fra steinalderen, blant annet hele 11 skafthulløkser. Noen av dem er funnet helt oppe i Åsbygda, og i tillegg er det en del funn i Haug som aldri er blitt registrert ved Oldsaksamlingen. De fleste steinøkseene er tidfestet til perioden år 1500-1000 f. Kr., men to steinøkser som ble funnet på Aslaksrud i Åsbygda, er datert så

langt tilbake som til år 3.500 f. Kr.. Det er imidlertid lite trolig at de tilhørte jordbruksfolk. Etter det vi vet idag, kan vi si at det har vært drevet jordbruk i Haug i hvert fall i 3000 år.

De eldste gårder

Hvor de første faste bosettingene var i Haug, vet vi ikke sikkert. Men ser vi på dagens gårder, kan både beliggenhet, arkeologiske funn, gårdsnavn og gårdenes størrelse gi oss et bilde av hvilke gårder som er de eldste. De første boplassene lå høyt og fritt med god sikt til alle sider, var lette å forsvare, og lå nær datidens mest brukte ferdselsårer elver og vann. Og ikke minst måtte de naturlige forhold for jordbruk ligge til rette.

Forskerne mener at grunnlinjene i den gårdsstruktur vi har idag, ble til i førromersk jernalder, dvs. i de fem hundreåra før Kristi fødsel. Utviklingen av jernredskaper revolusjonerte jordbruket, og ikke minst jernbeslag på ploegen fikk stor betydning. For steinalderbonden var fedrift det viktigste. Etter at jernet kom kunne bonden i sterkere grad satse på å dyrke jorda, og da først og fremst korn. Han trengte ikke lenger å flytte rundt fra beitemark til beitemark. Nå kunne flokken eller storfamilien ringe inn store områder rundt den boplassen de valgte, til familiens bruk og seinere utvidelser.

Sætrang

Det er naturlig å tro at slike opphavsgårder ble grunnlagt på eller i nærheten av de boplasser som også tidligere hadde vært i bruk, fordi de naturlige forutsetninger her lå til rette. Det gjorde de på Sætrang. Det rike gravfunnet fra år 375 e.Kr.

vitner om at gården en gang har vært sete for en bygdehøvding.

Gårdsnavnet Sætrang viser at vi har med en av de eldste gårdene i Haug å gjøre. Gammelnorsk *såtr* hentyder til bosted, fast oppholdssted, og etterleddet *vang* er et sted hvor folk samles.

Sætrangbonden har eid store landområder og hatt kontroll med ferdsel gjennom bygda både til lands og til vanns. Allfarveien gikk nærmest over gårdstunet, og Randselva var ikke langt unna. Den gamle runesteinen på Eggemoen forteller at Amund Ormsteinsson på Sætrang satte opp delestenein, trolig en gang på 1200 eller 1300-tallet. Det er ikke usannsynlig at hans eiendom i middelalderen gikk helt hit, til grensen mot Berger gård i Jevnaker. Da kan den også ha gjort det et årtusen tidligere.

Fire eller fem opphavsgårder

Lokalhistorikeren Torbjørn Slåtto mener at det opprinnelig har vært fire eller fem opphavsgårder i Haug: Sætrang, Berg, Lo, Hval og muligens Knestang. Både beliggenhet og navn på gårdene sannsynliggjør dette — gårder med naturnavn er de eldste vi har. Lo betyr rett og slett eng, mens Hval (*Hvåll*) betyr rundaktig høyde. Betydningen av navnet Berg sier seg selv, mens Knestang er mer usikker. Trolig henspeler navnet på det kneet som Randselva danner like nord for gården. Knestang kan også opprinnelig har tilhørt Hvals gårdsvald, og seinere blitt utskilt derfra.

Dermed kan vi danne oss et bilde av Haug øst for Randselva i hundreårene før Kristi fødsel, med fire-fem opphavsgårder. Storfamiliene som holdt til på hver gård sørget selv for sitt livsopphold, sitt forsvar og sin gudedyrking. Men både når det gjelder forsvar og gudedyrking var det nok et visst samarbeid og fellesskap.

Bygdeborg

Bygdeborgene regnes primært å være fra folkevandringstiden (år

400-600 e.Kr.), men menneskene i et bygdelag har også tidligere hatt behov for å søke tilflukt mot felles fiender, på trygge steder. De kjente bygdeborgene på Ringerike finner vi i Heradsbygda (Oppenåsen), Bergsundkollen i Ådal, på åsryggen rett sør for Stein gård i Hole, og muligens på Tjuvenborgen mellom Ådal og Soknedalen.

Selv om det ikke er gjort funn som kan fortelle om bydeborg i Haug, kan vi godt tenke oss et bygdeborgerlegg på høyden hvor Borger gård ligger idag. De naturlige forhold, og ikke minst gårdsnavnet, tyder på at det her kan ha ligget en bygdeborg. En slik borg ble gjerne lagt på høyder som hadde bratte og utilgjengelige skrenter på to eller tre av sidene, mens det på de øvrige ble bygget festningsverk som var lette å forsvare.

Bygdesentrum - og kirke

Når det gjelder gudedyrking, kan vi ikke stedfeste noe hov eller offersted fra hedensk tid i Haug øst for Randselva. På vestsiden har vi Hov og Ullerål. Nyere forskning viser at hovene trolig først ble grunnlagt etter starten av vår tidsregning. Før dette måtte man dyrke sine guder på hver sin gård. Men et bygdesentrum, et stevnested eller lokalt tingsted, har man sikkert også hatt i Haug. Det har sannsynligvis ligget ved Løken gård, like nedenfor der Haug kirke seinere ble reist.

Her på Løkens grunn lå det en leikvoll. I gamle diplomer og skinnbrev fra middelalderen er Løken nevnt som *stefnubær*, som betyr stevnested eller lokalt tingsted. Stedet lå geografisk riktig plassert i forhold til opphavsgårdene Sætrang, Berg, Lo og Hval. Samlingsstedet ved leikvollen kan være opprinnelsen til Vang-navnet, som i en periode har vært hele bygdas navn. I diplomer fra tidlig middelalder går Vangsbygden igjen som bygdenavn, og det er sannsynligvis et eldre navn enn Haug.

At en kirke får navn etter gården hvis grunn den ble bygget på, har vært vanlig i Norge. Kirken i Haug ble bygget på 1100-tallet på Haug

gårds grunn, og fikk navn etter gården.

Siden fikk bygda navn etter kirken. Vang-navnet lever videre i bygdeskolen og ungdomslokalet Haugvang.

Gårdsnavn forteller

Som nevnt kan gårdsnavnet være til god hjelp når man skal anslå en gårds alder, og få viten om når den er utskilt fra en av opphavsgårdene. I grove trekk kan vi si at gårder med naturnavn er de eldste (Lo, Berg, Hval), og så følger de med navn som ender på *-vin* (Vestern, Skøyen, Klekken, Løken, Toen, Auren, Bølgen), *-stad* (Kraakstad, Skogstad), *-bu* eller *-bøle* (Gjermundbu, Smedsbøle), og *-rud* (Opperud, Trøttilsrud, Stigsrud, Gjorud, Amundrud, Aslaksrud osv.) Rud-gårdene er fra perioden 1050-1300. Mer usikker er datering av en del gårder med naturnavn som helt klart er skilt ut fra opphavsgårder, som Haug, Borger og Enger.

Dermed kan vi danne oss et bilde av hvordan gårdsbosettingen har foregått: Fra Sætrang er i løpet av yngre jernalder utskilt *-vin*-gårdene Skøyen og Vestern. Fra Skøyen er seinere utskilt Krakstad og Trøttilsrud. Fra Berg er fradelt Klekken, som i sin tid må ha skilt ut Borger, og i kristen tid er Opperud skilt ut fra Berg. Lo-valdet ligger sentralt i bygda og har skilt ut tre *-vin*-gårder, Løken, Bølgen og Færden. Seinere er trolig gården Haug fradelt Færden, mens Gjermundbu er fradelt Bølgen for cirka tusen år siden. Det er mer sannsynlig at vikinghøvdingen som ble gravlagt ved Gjermundbu i år 950 hørte hjemme på Bølgen, enn på Gjermundbu.

Tar vi så med at Hval har fradelt Toen og Auren (og kanskje Knestang), skulle vi ha dekket hele nedre del av Haug.

Åsbygda

De mange steinøksene som er funnet i Åsbygda, forteller at det kan ha bodd steinalderfolk her i kortere eller lengre tid flere tusen år før

Kristi fødsel. To økser fra Aslaksrud er som nevnt datert tilbake til år 3.500 f. Kr. Men det meste av Åsbygda er trolig først bosatt i kristen tid, etter år 1000. Professor Eivind Fjeld Halvorsen mener at Skogstad er den eldste gården i denne delen av Haug. *Stad*-endingen tyder på at den kan være fra perioden 400-900 f. Kr.

Lenger sør i Åsbygda har vi navnet Flekshaug (tidligere Fylkeshaug). Gammelnorsk *fylkir* betyr konge, og navnet kan tyde på at det ligger en konge begravet her. En annen og mindre trolig tolkning av Fylkeshaug er et tingsted, hvor folk fra to «fylker» (Ringerike og Hadeland) møttes til ting for å avgjøre tvister og saker av felles interesse.

Sigurd Hjort

En tradisjon knytter kong Sigurd Hjort til Flekshaug. Snorre skriver at Sigurd falt i kamp mot Hake Berserk og hans menn nær grensen mot Hadeland. Det er ikke usannsynlig at det skjedde nettopp i Åsbygda, og at det er Sigurd Hjort som er gravlagt i «fylkeshaugen». Noen har ment at Sigurd bodde på Flekshaug og at hans datter Ragnhild, som seinere ble gift med Halvdan Svarte, ble født og vokste opp her. Da må det ha ligget en kongsgard her oppe i åssida høyt over Randselva, og selv om navnet kan tolkes i en slik retning, er vel *det* mer sagn enn virkelighet. Bølgen er nok et mer naturlig høvdingsete i Haug i tidlig vikingtid, enn Flekshaug.

Rett nedenfor Flekshaug ligger to by-gårder, Gundersby og Kittelsby. Noen vil hevde at det her opprinnelig har vært en gård, med navnet By (av *byr*, som betyr gård eller bosted). I andre bygder har forskerne påvist at selve opphavsgården ofte fikk dette navnet. By-gården i Åsbygda kan seinere ha blitt delt mellom to av bondens sønner, og fått navn etter dem. Men teorien holder neppe. Det har vist seg at landskylda på gårdene i middelalderen gir en god pekepinn om gårdenes alder og størrelse fra gam-

melt av. Og i Åsbygda var Skogstad på 1600-tallet den eneste fullgården og hadde den største landskylda, mens skylda til såvel Gundersby som Kittelsby lå på nivå med bygdas mange rud-gårder.

Gravfunn

Det er gjort en rekke arkeologiske funn i Haug. Utgravingen av to store gravhauger viser bygdas sentrale plass i historien. Sætrangfunnet fra 1834 og Gjermundbufunnet fra 1943 forteller at det her har sittet småkonger og mektige bygdehøvdinge både i jernalder og vikingtid.

Gravhaugen på Sætrang

Sætrang-haugen er tidfestet til år 375 e.Kr. og er karakterisert som det nest rikeste i Norge fra denne tiden. Haugen lå omtrent der innkjøringa til den av Sætrang-gårdene som ligger nærmest hovedveien på sørsida, ligger idag (eier Håkon Eidahl). Den var stjerneformet, hele 20 meter lang og fire meter høy.

Under utgravingene kom man ned til to tømrede gravkamre, hvor det ble funnet et manns- og et kvinnelik. I tillegg fant man i haugen fem gullringer (hvorav den ene var spiralformet og alene veide over 24 gram), to sølvringer, en mengde perler i alle fasonger og farger, spillebrikker, glassbegre, trespann, trekar, bronsestykker, spann og kar av leire, småting av jern, rester av et lærbelte, sverd, pilespiss, knivskaft av barlind, fem spinnehjul av sandstein, bronsespenner, ildjern, endestykke av drikkehorn, rester av knokler fra mennesker og dyr, vevede stoffer, pels og lærvarer, samt glass, glassmosaikk og 900 perler av rav.

Et handelssentrum

Oldsaksamlingen slo fast at alle perlene i Sætrang-funnet var innført til landet. Om høvdingen på Sætrang selv reiste sørover til Danmark (og kanskje enda lenger) på handelsferd, eller han byttet til seg varer med det han selv kunne

fremskaffe (bl. a. trevirke, jern, fisk, vilt og pelsvarer), kan vi imidlertid ikke vite sikkert.

Noen av glassvarene som ble funnet i gravhaugen på Sætrang, er laget i de østlige deler av Romerriket, og glassperlene i Ungarn eller Gallia. Ravperlene stammer fra den sørlige Østersjøkyst, mens kniven og sverdet trolig er smidd i verksteder langs Rhinen. Dermed er det klart at Sætrang har hatt forbindelse med verden utenfor, og her kan det ha vært et betydelig handelsentrum i jernalderen. Med Randselva i nærheten og allfarveien like ved, lå i hvert fall de geografiske forhold godt til rette.

Gravhaugen ved Gjermundbu

Vikinghøvdingen som var gravlagt på Gjermundbu mer enn 500 år seinere hadde også vært ute i verden, bl. a. på vikingferd i Østerled. Våpnene som ble funnet ved Gjermundbu i 1943 er antagelig tilvirket på Gotland. Både hjelm, brynje og sverd hører til de fineste vikingfunn vi har i Norge. Flere sverd, kniver, spydspisser, ridetøy, stigbøyler, sporer, verktøy og kjøreutstyr ellers viser at det er en høvdinggrav vi her står ovenfor. Endog spillebrikker ble funnet i haugen, og på den tida var det de som hørte til de øverste samfunns lag som kunne drive med slik tidtrøyte.

Gjermundbu-haugen lå der det idag ligger en hvitmalt villa på nordsiden av Gamle Ringkollvei, under 100 meter øst for Jevnakerveien. Og i det samme området, på begge sider av Jevnakerveien, ligger flere gravhauger som kan vise seg å inneholde minst like interessante funn.

Det er derfor grunn til å anta at Bølgen gård, med sin sentrale beliggenhet øverst i Haugsbygda med kort avstand både til Randsfjorden og Tyrifjorden, har vært et viktig høvdingsete i vikingtida.

Ringerike

- et av skiidrettens pionerområder

Vi kan spekulere på hva tilfeldigheter kan føre til. Hvorfor Morgedal, framfor Soknedalen, ble valgt som arnested for nasjonalidretten vår. Dessverre skyldes en slik diskusjon en forglemmelse.

Det var flere områder på 1860-tallet hvor skisporten hadde et oppsving, særlig vil vi nevne Trondheim og Trysil. Likevel er det Morgedal i Telemark som har fått status som skisportens vogge.

Først i de siste årene er det blitt rettet kritiske blikk som slår hull på myten at én mann, Sondre Norheim, er «skisportens far» fordi han «oppfant» innsvingte ski og bakbinding. Haarstad avliver myten at det er historisk hold i at Morgedal kan kalles «skisportens

vogge». Haarstad gjør det etter å ha gjennomgått et stort utvalg aviser, deriblant Ringeriges Ugeblad, på 1860-tallet. Forestillingen om hvor skisportens vogge er, kunne like gjerne blitt knyttet til Soknedalen. Men det har altså blitt Morgedal, noe Haarstad forklarer med at noen skihistorikere, Jakob Vaage og Torjus Loupedalen, begge nært knyttet til Foreningen til skiidrettens fremme, i sin tid ga myten kraft uten at noen kom med motforestillinger. Vaage og Loupedalen fant ingrediensene i skiidrettens skapelsesberetning i den avsidesliggende Telemarksbygda, Morgedal, hvor en enkel husmann vokste opp i et flott skiterrang. For øvrig er historien deres påfallende lik et annet

«vogge-motiv» i vår kultur. Rammen er fattigslig, på grensen av å være ussel. Men den som ble født der, ble desto mer kraftfull og viktig.

En annen historiker, Olav Christensen, hevder at skiidretten ikke hadde sitt utspring ett sted i Norge, verken i Morgedal, Soknedalen, Trysil, Trondheim eller i Kristiania. Hele landet var skisportens vogge. Det var noe som Fridtjof Nansen hadde slått fast i boka «På ski over Grønland» i 1892. Nansen skrev at nordmenn hadde vært tilbøyelig til «å betrakte vårt eget land som hjem og vugge for vår kjæreste idrett, skiløpingen.» Ertertiden glemte det.

Skipioneren før Sondre Norheim

Det første åpne og offisielle skirenn på Ringerike ble arrangert i Soknedalen 19. februar i 1865. Ringerike var blant pionerområdene i det som kom til å bli et ledd i arbeidet med å gjøre skiløping til nasjonalsporten vår. Skiløping skulle være med å gi nordmenn en identitet.

AV FRED HARALD NILSSEN

Ingen vet sikkert hvorfor skiidrettens utvikling skjøt fart på 1860-tallet. Helt siden skiløperkompani-

Elling Bekken (1840-1909) vakte oppsikt for sine skiferdigheter i Kristiania for Sondre Norheim.

et ble nedlagt i 1814, hadde det gått tilbake med det norske folks skiferdigheter. I boka «Skiløbningen, dens Historie og Krigsanvendelse» fra 1865 trekker oberstløytnant Oscar Wergeland fram at det var en sammenheng mellom nedleggelsene av skiløperbataljonene og folks dårlige skiferdigheter. Ringerikingene får spesielt sitt pass påskrevet.

«Ringerikingen nåtildags går heller den lange omveien rundt dalen etter flatveien, enn å sette på ski tvers over og spare en halv dag på et ærend i nabogården», skrev Wergeland. Men da var noe i ferd med å skje, og det skjedde i Soknedalen.

Elling Bekken fra Soknedalen vakte oppsikt for sine skiferdigheter. Han dominerte de første ski-

rennene på Ringerike og i Kristiania. I likhet med Søndre Norheim, vokste Bekken opp i husmannskår. Selv om han var 15 år yngre (født i 1840) enn Søndre Norheim, var han den første bygdegutten som viste hovedstadsungdommen skiferdigheter. Om historikerne hadde villet, kunne de kalt denne begivenheten i 1866 for et vendepunkt i norsk skihistorie.

To år før Søndre Norheim kom til Kristiania, sto følgende annonse i Aftenbladet 13. mars 1866:

«Thorsdag Eftermidd. Kl 5 vil Husmand Elling Bækken fra Sognedalen gjøre nogle skiløb i Bakken ligemod Gamle Akers Kirke. Amatører indbydes til at se og deltage i Løbet.

I en redaksjonell notis sto det at den dobbelte premievinner fra Hønefossen var kommet til byen i den «tanke, at Byfolket kunde faa Fornøyselsen af at se, hvorledes en Fjeldbonde forstaaer at bruge Skierne — dette nationale Redskab baa- de til Nytte og Fornøyselse».

Skirennet i Kristiania var et demonstrasjonsrenn. Blant de 2000 tilskuerne som møtte opp, var det noen studenter som lot seg utfordre av Bekken. Rennet var heller ikke noe premierenn, som skirenene ble kalt den gangen. Siden Elling Bekken var en fattig husmann med familie, var det innsamling for ham blant tilskuerne. Det ble samlet inn over 30 daler.

Bekjendtgjørelser.

Den tidligere bekjendtgjorte Premiekløpning paa Ski vil finde Sted forstkommende Søndag den 19de Februar, saafremt der ikke samme Dag bliver for mildt Veir. Man samles Kl. 10 Form. paa Nøkleby i Sognedalen. Skiløpingen foregaar uden Stav, og ved Bedømmelsen vil der tages væsentligt Hensyn til Hurtigheden. Deeltagerne maa selv sørge for sin Bespiising (altsaa medtage Niste) og erlægge desuden paa Stedet en Kontingent af 6 Skilling.

NB. Hunde maa ikke medtages.

Det første annonserte skirenn på Ringerike. Det er også første gangen «bikkja i bakken» blir nevnt i forbindelse med et skirenn. (Faksimile av Ringeriges Ugeblad 16. februar 1865)

Første renn på Ringerike

Bekken vant det første skirenn på Ringerike. «Premiekløpning paa Ski» var blitt annonsert i Ringeriges Ugeblad av «herrene Stang, Krohn og Dunker» i slutten av januar i 1865. Noen dager før ble rennet annonsert med værforbehold «såfremt der ikke samme dag blir for mildt vær» og et kraftig notabene om at «Hunde maa ikke medtages». Det må bety at man hadde erfaring med å arrangere renn. Oppfordringen er den første kildefesting av «bikkja i bakken». Rennet gikk i et lite innbydende vær — vind og snøføyke. Rennet gikk av stabelen på gården Sæther (Sætra), annonsert på Nøkleby. Det møtte opp omtrent 40 deltakere og noen tilskuere.

Løperne måtte kvalifisere seg før de fikk slippe til i det ordinære rennet. De fikk to forsøk, ett med og ett uten stav. Det førte til at 15 løpere falt fra. Noen innså så sine begrensninger, og at de ikke burde stille opp, mens andre ikke fikk lov til å stille opp på grunn av for dårlige ferdigheter.

I følge Ringeriges Ugeblads utsendte medarbeider gikk rennet «nu ned en brattere bakke, der førte ned til en slette, hvor imidlertid en dyp og bred grøft hadde gjort det nødvendig på grøftens kant å bygge et skråplan for å gi løpebanen den fornødne elevation til å komme over grøften, hvortil nemlig en smule luftseilas var nødvendig. Fra denne luftreise å komme ned på benene igjen var et kunststykke, som det ikke var mange gitt å kunne utføre, især når stav ikke måtte benyttes. Mange dyktige skiløpere måtte her bite i snøen under tilskuerens skrallende latter. Men der var også flere som sto prøven med utmerkelse, og lønnes med sterkt bifall av de tallrike tilskuerne», heter det i referatet.

Bekken vant og fikk et sølvbeger i premie. Andre premie var et fyrsticketui i sølv og tredje premie en dobbeltløpet pistol. Sjette premie var et fotografi av kongen.

Sett på bakgrunn av dette ren-

Premiekløpning.

Korsaa bidt mildt Veir ikke hindrer, bliver Søndagen den 24de Februar Kl. 12 Middag præcis, paa Kjøbmand Hurums Eiendom Qvernengen ovenfor Hønefos, afholdt en Premiekløpning, lig den i forrige Vinter sammesteds stedsfurdne. Enhver Skiløber er adgangsberegtiget mod Erleggelse af 6 β i Kontingent.

Bestyrrelsen.

Liste,

hvorpaa man kan tegne Bidrag til en i Februar d. N. i Nærheden af Hønefos afholdende Premiekløpning, er nedlagt hos Bogtrykker Fred. Krohn. Kontingenten, der er ansat til 36 β , betales ved Antegningen.

Værforbehold ble tatt i de første annonserne. (Faksimile av Ringeriges Ugeblad 14. februar 1867)

net og det som videre skjedde på Ringerike på 1860-tallet, kunne like gjerne Ringerike og ikke Morgedal, fått status som skisportens vogge.

Fortsettelsen

Arrangementet i Soknedalen ble gjentatt de etterfølgende år, men da på kjøpmann Hurums eiendom, Kvernengen, ovenfor Hønefoss. I følge annonserne var startkontingenten både i 1866 og 1867 seks skillinger. Standardformuleringen «Forsåvidt mildt vær ikke hindrer», skulle det bli renn, ble også brukt.

Elling Bekken vant igjen i 1866 foran en kontorist fra Hønefoss. Deretter fulgte fire husmannssønner fra Sokna. I referatet fra rennet fortelles det at Bekken satte utfor som førstemann. Han kom mot hoppet i «Lynets fart» og få trodde han ville greie det stående. Han fløy imidlertid 20 alen opp i lufta og landet stående. Mens de fleste av de vel 20 deltakerne måtte bite i snøen, var det fire som greide to stående hopp.

«Fra en slik luftreise å komme ned på benene igjen var et kunststykke, som det ikke var mange gitt å kunne utføre», skrev Ringeriges Ugeblad fra det første skirennet på Sokna. (Tegningen «Fra Hoppingens barndom» er fra Norsk Idrætsblad, 1884)

Bekken i Kristiania

Det var denne vinteren Bekken dro til Kristiania for å ha skioppvisning. Det var antakelig da han ble lagt merke til av skientusiasten og fabrikkeier, Jørgen Gjerdrum. Han hadde noen år tidligere startet tradisjonen med å arrangere renn i Nydalen. Det var disse rennene som holdt oppe skiaktiviteten i hovedstaden til Skiforeningen og Holmenkollrennene overtok.

Elling Bekken flyttet til Kristiania for å arbeide ved Hjula spinneri i Nydalen. Vinteren 1867 var han ikke å finne på premielistene i Hønefossrennet. Derimot finner vi navnet hans på 4. plass i rennet på Iversløkka.

Konkurransen med Sondre

Elling Bekken kom til å bli Sondre Norheims argeste konkurrent i skirennet i Kristiania i 1868, et renn som har fått status som et vendepunkt i norsk skihistorie.

Det var altså i 1868 at Sondre Norheim kom på ski fra Morgedal til Kristiania for å delta i rennet på Iversløkka. Norheim gikk for øvrig heller ikke alene til Kristiania for å konkurrere. I skiløperfølget fra Kviteseid var det to andre deltakere som tok premie i langrennet. I følge Ringeriges Ugeblad var det Centralforeningen for legemsøvelser og våpenbruk som hadde tatt initiativet til arrangementet søndag 17. februar 1868.

Sondre Norheim tok førsteplassen foran Elling Bekken. Norheim gjorde unna løpet på 18 minutter og 55 sekunder, mens den som brukte lengst tid, brukte 22 minutter og 25 sekunder. I avisreferatet ble bare beste og dårligste tid oppgitt.

«Det var naturligvis bøndene som klarte seg best og især telemarkingene og annet fjellfolk», heter det i referatet. Halvparten av de premierte var bønder, «...som også vel i allminnelighet er de mest stivante», kommenterte bladets reporter. Han la for øvrig til at flere

kadetter la for dagen «merkelig dyktighet».

Dette var den sjuende sesongen på rad hvor Centralforeningen, skytterlag og privatpersoner arrangerte renn. Det viser hvor liten grunn det er til å gi Sondre Norheim noen spesiell status som «skisportens far». Dersom toeren i rennet på Iversløkka, Elling Bekken, hadde vunnet, hvilken rolle hadde ikke da Soknedalen kunne blitt til-delt? Begge sto i alle fall i fremste rekke da skiidretten på 1860-tallet fikk et oppsving og grunnlaget for den moderne skiidretten ble lagt.

Kilder:

Kjell Haarstad: «Skisportens oppkomst i Norge» (Tapir forlag)

Ringeriges Ugeblad 1865-68

Olav Christensen: «Skiidrett før Sondre» (ad Notam Gyldendal)

Hungerholdt i Hole

Hungerholdt (gnr. 7, bnr. 3 i Hole) ligger på Steinsletta i Hole, nord for den gamle kongsgården Stein. I mange hundre år var gården et trafikknutepunkt på Ringerike. Føringsbåtene kom opp Steinsfjorden, som var farbar helt opp til Hungerholdt. Fra 1832 var det

gjestgiveri og skysstasjon på gården, og her overtok hestene transport av folk og gods videre nordover på Ringerike, til Hadeland, Land og Valdres. Gårdsnavnet forteller imidlertid at folket på Hungerholdt trolig har gitt husly og mat til reisende lenge før 1832.

Av MARGIT HUNGERHOLDT

Før cirka 1760 var Hungerholdt en del av gården Øvre Hurum, som på slutten av 1600-tallet tilhørte løytnant Anders Brun. I 1694 solgte han gården til sin svoger Claus Worm, og med salget fulgte plassen Hungerholdt. I 1701 solgte Worm gården til Chr. Müller, som var sorenskriver på Ringerike i begynnelsen av 1700-tallet. Han hadde gården til sin død, og da tilfalt den hans enke Maren Jørgensdatter. Hun testamenterte den senere til sin manns søsterdatter Anne Christine Winchel, gift med kaptein Nils Hals.

Eget bruk fra 1760

I 1745 ble Øvre Hurum solgt til Nils Olsen Lohre, som cirka 1760 solgte unna plassen Hungerholdt som selvstendig bruk. Den første eier av Hungerholdt etter at den ble eget bruk, var Anders Reiersen Hungerholdt. Hans datter ble gift med Jørgen Olsen Bye, som overtok Hungerholdt etter sin svigerfar og bodde der. I 1832 ble det opprettet gjestgiveri og skysstasjon i Hungerholdt. Bevilgningen er datert den 30. august 1835, og er gitt til Nils J. Hungerholdt.

Føringsbåter

Før 1855 gikk det meste av sommertrafikken mellom Drammen og Hadeland, Land og Valdres over Holsfjorden og Steinsfjorden. Fra

Svangstranda gikk store føringsbåter til Hungerholdt. Herfra gikk såkalt «føringskjøring» til Kokkestuen ved sørenden av Randsfjorden. Hungerholdt var knutepunkt i bygda, og hit førte veier fra alle kanter.

Etter at plassen ble selvstendig, har den hatt følgende eiere: Fra cirka 1760 Anders Reiersen Hungerholdt, fra cirka 1790 Jørgen Olsen Bye, 1807-1810 Ole Hungerholdt, 1810-1840 Nils Jørgensen Hungerholdt, 1840-1880 Jørgen Nilsen, 1880-1902 Ole Pjaaka, og 1902-1904 Mathea Pjaaka. I 1904 solgte Mathea Pjaaka gården til Hans Johansen Braag, hvis slekt eier og driver Hungerholdt idag.

Hans og Hanna Braag

Hans Johansen Braag (1860-1954) var sønn av Johan Martin Christensen (1832-1914) fra Åsa og Inger Marie Hverveneie (1833-1905). Han ble gift med Hanna Larsen (1863-1944), som var datter av Lars O. Bradstad (1821-1907) fra Sande i Vestfold og Ellen Halvorsdatter (1833-1929). Hans og Hanna forpaktet Braag i Norderhov en del år, samtidig som Hans arbeidet som skomaker på Helgelandsmoen. Dette var bare sesongarbeide. Militærtjenesten var den gang bare noen uker. Etter at soldatene ble dimmitert, gjorde han i stand skotøyet til neste inntak. Etter at datteren Jenny ble voksen, arbeidet hun på systua på Helgelandsmoen. Om kona Hanna fortelles det at hun

hadde kjempekrefter. Når hun var ferdig på potetåkeren om kvelden, tok hun en potetsekk under hver arm, som hun bar hjem!

Hans og Hanna bodde også noen år i Gusgården. I 1904 kjøpte de Hungerholdt. De hadde først planer om å kjøpe Herøya eller Søndre Lohre sammen med en annen, men valget falt på Hungerholdt, som de kjøpte av Mathea Pjaaka for 12.000 kroner. Hun og datteren hadde drevet gården i to år etter mannens død i 1902. Det første året bodde de tidligere og nye eierne sammen på Hungerholdt, men så flyttet Mathea Pjaaka og hennes datter til Eikli. Årsaken til at det finnes så mange gamle ting på gården at det siden er blitt et lite museum, er vel at Mathea og datteren ikke hadde bruk for eller plass til det.

Hans og Hanna Braag (Hungerholdt) fikk fire barn, hvorav to døde unge. Datteren Jenny (f. 1884) giftet seg med Karl Sonerud (f. 1883), og bosatte seg på Ål i Hallingdal. De fikk tre barn, to sønner og en datter. Sønnen Ludvig Hansen Hungerholdt (1890-1959) ble gift med Marie Olava Tangen (1898-1970), datter av Andreas H. Tangen og Anna Fossum (1876-1923).

Pleie av syke

I 1905 tok Hans og Hanna Hungerholdt sinnssyke i forpleining. De hadde opp til 9 pasienter. I 1928 fikk Hanna Hungerholdt Kongens

Hungerholdt gård i Hole, med Krokskogen i bakgrunnen.

fortjenestemedalje i sølv for pleie av syke. I 1917 ble det bygget på et oppløfte på nordsiden av huset, og Hans og Hanna hadde værelsene i det nye utbygget som sine. Men ikke helt aleine - en av pasientene, Sigrid, lå på samme rom. Hun ble forøvrig friskmeldt etter noen år og fikk huspost i Oslo, men hver sommer kom hun på besøk i noen dager. Tre av barna lå også der.

I 1919 ble det installert elektrisk lys i hele området. Det var en stor arbeidsbesparelse for husmødrene, som slapp reingjøring og fylling av parafinlampene.

Skole

I årene fra 1853 til cirka 1860 ble det leid skolelokaler på gården. Etter en tid ble det fast skole på Korset (Bjørnstad). Skolen lå på den andre siden (vestsiden) av det som er hovedveien idag, og heter på folkemunne «Gamleskolen.» For i 1916 ble det bygget ny skole på østsiden av veien, en malplassert bygning på tre etasjer midt på Steinsletta. Den ble populært kalt «Hurums Minde» etter arkitekten

som tegnet den. Det hørte jord med til skolen, som læreren drev.

I 1920-årene begynte førsteklassingene på skolen 1. april, og gikk seks uker før sommerferien. 1. mai 1929 kom et voldsomt snøfall, og det var så mye at Ludvig Hungerholdt måtte bære sin datter til skolen. De eldste ungene våre gikk på Stein-skolen. Det var kaldt og trekkfullt der, men hyggelige forhold. I 1962 ble elevene flyttet til den nybygde Vik skole. Stein skole ble revet i 1974, etter at den i flere år var blitt benyttet som bolig for sosiale klienter. Nå leier Buskerud Skogselskap jorden, og bruker den til granfrø-plantasje. Leieforholdet varer til og med år 2013.

Ludvig og Marie Hungerholdt

Ludvig og Marie Hungerholdt overtok gården i 1928. De fikk fem barn: Hans (f. 1918), gift med Margit Hagen (fire barn), Arvid (f. 1920) gift med Hildur Hellstrøm (ingen barn), Hilda (f. 1921) gift med Andreas Hagen (tre barn), Else (f. 1928) gift med Tidemann

Pålerud (ett barn) og Odvar (f. 1932) gift med Astrid Hansen Granlund (fem barn).

Etter at Ludvig og Marie Hungerholdt overtok gården, gikk livet videre på nesten samme måten som før. De gamle hadde vanlig livøre og alle bodde fortsatt sammen. Marie hadde det nok ikke lett, da svigermor Hanna var en egenrådig og bestemt dame. Kjøpesummen var 15.000 kroner og livøre, og i tillegg betalte Ludvig sin søster Jenny på Ål 10.000 kroner.

Med fem barn, ni pasienter, to livørsfolk og «sjølfolka», sier det seg selv at det måtte bli trangt om plassen. Men i den tida hadde man ikke så store krav. Om sommeren lå ungene på låven i høyet, og det var moro. Da de eldste gutta ble større og begynte på skolen, lå de i en slagbenk på kjøkkenet. Johan, en pasient som kom hit da han var 6 år gammel, lå i en annen slagbenk på kjøkkenet. Tilsammen bodde det da 18 personer på seks rom og kjøkken.

Ungene hadde det i hvert fall ikke kjedelig, det var alltid noen

som tok seg av dem. De måtte begynne å arbeide i ung alder. Hans og Arvid var så små da de begynte å pløye, at den ene styrte hesten og den andre ploget. De passet alltid på å hvile hesten foran stuevinduet, for dersom det sto oppe, fikk de også hørt radio! I 1933 fikk de ny radio på gården. Den kostet 330 kroner, som var mange penger den gang. I 1936 ble det bygget nytt grisehus, og i 1939 vognskjul. Telefon ble lagt inn i 1946.

Vann

Midt på gården var det en dam der de hentet vann til dyra. Om vinteren kjørte de på isen og henta vann fra fjorden. Ute på jordet var det en djupere dam. Om våren ble det fiska brasen som ble sluppet i dammen. En gang i uka hele sommeren tok de opp fisk derfra og hadde til middag. Dammen ble fylt igjen cirka 1958. På kjøkkenet sto det ei tønne som hver dag ble fylt med vann (det synes fremdeles hvor tønna stod). En av pasientene hadde den jobben. De skulle arbeide, helst i frisk luft. Vannet ble tatt fra en kulp i bekken. I 1936 ble det gravd en brønn i myra med pumpe, og vann ble lagt inn både i bygningen og uthusa.

Det var stor trafikk gjennom gården, særlig vinterstid, av tømmer og vedkjørere. Og folk fra den andre siden av fjorden og Sundvollen, som skulle til Hønefoss etter varer eller på mølla. Det fortelles om en mann at han alltid ble bedt inn på kaffe. Ikke for hans egen del, men for at den magre hesten hans skulle få ete seg mett. Til slutt ble det slik at hesten svingte innom gården av seg selv. Her hadde de ord på seg for å være gjestfrie, og det var alltid mye og god mat. Mange selskaper var det også. Da ble det som oftest servert ribbe og kjøttkaker, og til dessert hermetiske epler eller plommer med krem. Frukt la de ned på glass i store mengder, og fløten hadde de.

Slakting

Slaktinga var et kapittel for seg. Det ble alltid slakta på voksende måne, det het seg at kjøtt og fleisk ble drøyere da. På avtagende måne krympa det i panna. Med så mange i kosten måtte det slaktes mye. Det vanlige var ett naut (ku eller okse) og 3-4 griser som til sammen veide cirka 1.200 kg. Og så ble det kjøpt en halv hest, som ble brukt til spekepølse. Skinkene, flesket og høyrygg ble salta ned,

og skinkene ble hengt opp til speking. Og når gauken gol, var de ferdige til bruk. Og det ble laget massevis av farse til kjøttkaker. Disse og ribba ble hermetisert.

Marie og Ludvig Hungerholdt hadde bestemt at så lenge Hans Johansen Braag (f. 1860) levde og hadde livøre på gården, skulle ikke vi overta. De ville ikke at det skulle være to livører på gården. Da gamle Hans døde 26. desember 1954, ble det bestemt at vi skulle overta.

Margit og Hans Hungerholdt

Vi flyttet til Hungerholdt 1. april 1955. Hans hadde da vært gårdskar hos Waagaard på Nordre Lunde i Ådalen i halvannet år. Der bodde vi i et fint nytt hus, med tre soverom, stor stue, stort kjøkken og bryggerhus. Lønna var 600 kroner i måneden og fritt hus, lys og ved. Vi hadde to griser. Mye av foret fikk vi av Waagaard, og den ene grisen kjøpte de av oss til jul. Pengene kom godt med. Vi likte oss i Ådalen, særlig ungene, det var så mange å leke med der.

Det var gråvær den dagen vi flyttet inn på Hungerholdt. Hans og gutta reiste med rutebilen fra Ådalen, mens vår datter Marie og

« - her gjorde hungeren holdt »

«Jeg ror opp mot Loretangen. Den skarpe pynten leskes av småbølgene. I vest reiser Stein seg på den lave høyde som har gitt gården navn. Her lukter det historie. Jeg snur båten og skåter inn i den brede leirbukten utenfor Hurumbekken. Jeg skåter inn mot land og tar meg fram til Hungerholdt, litt lenger oppe ved bekken.

Jeg stanser på tunet på Hungerholdt. Her pusles og repareres det, men våningshuset, med sitt svakt avvalmede tak, ligger som i fjordtrafikkens travleste dager. Et par dørheller som er funnet ved uthus og hovedbygning, bærer årstallene 1827 og 1828. Den nåværende gårdsbebyggelse er da sannsynligvis reist mot slutten av 1820-tallet. Det var hvilested her, akkurat som på Sundøya. Mangt et glass brennevin og mang en kopp kaffe - i de senere år til ti øre koppen - har vært skjenket i stua på Hungerholdt. Her gjorde hungeren holdt, derav navnet, sier populær-etymologien.

Hungerholdt ligger nå utenfor allfarvei. Men i gammel tid var gården et knutepunkt, også for landtrafikken. Herfra gikk vei nordover gjennom Hurumgrenda. Den kom inn på Åsaveien ikke langt fra «Kalkommen». Fra Hungerholdt gikk det vei også sørvestover til Halvdanshaugen og Nedre Stein. Denne vei kom inn på den gamle allfarveien gjennom Steinsfjerdings, som gikk over tunet på Stein. Den fortsatte til Korset, og gikk opp bakken under Bjørnstad - hvor den ennå kan sees i jordet - og over tunet på Mo. Fra Mo gikk den, som vi har sett, nordover til Berger og Frok.

Den gamle vei mellom Hungerholdt og Stein er nå for en stor del forsvunnet i åkeren. Men med litt teft kan man ta seg fram til Halvdanshaugen uten å gå omveien om Steinsgata.»

(H. O. Christophersen i boka «En vandrer krysser sine spor.» Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1977).

jeg satt på med lastebilen som kjørte flyttelasset. På gårdsplassen på Hungerholdt var det teleløsning, bløtt og fælt. Mine svigerforeldre hadde prøvd å gjøre det hyggelig til vi skulle komme, blant annet malt kjøkkengulvet. En rørlegger var blitt forsinket i arbeidet med å legge vann til annen etasje, hvor de gamle skulle bo. Han løp opp og ned og ut i søla med døra oppe. Det var iskaldt i huset, og den første dagen var målet vårt kun å få sengene på plass. Etter hvert kom vi mer i orden.

Kaldt

I soveværelset vårt var det så kaldt at hvis jeg tørka med ei våt fille og slapp den i gulvet, frøs den fast. Vi måtte ha toalettbøtte inne på soveværelset, da doen var i fjøsgangen på den andre siden av gårdsplassen. Den bannfrøs om natta når det var på det kaldeste. Kammerset innafor kjøkkenet brukte vi til stue om vinteren. I den andre enden av huset var det ei stor, lys stue med fire vinduer, men den kunne bare brukes om sommeren. Stua ble siden gjort om til tre soverom.

Det var innlagt vann og kloakk, men vannet lukta aldeles forferdelig, og smakte enda verre. Men det ble brukt til mat og drikke. Vi fikk undersøkt vannkvaliteten, og fikk til svar at det egna seg absolutt ikke til drikkevann. Der sto vi, med unger og masse mat som skulle lages, for ikke å snakke om klesvask. Jeg orka ikke å vaske klær i det vannet som lukta så fælt.

Men vannet ble brukt til dyra, og til gulvvask. Så måtte vi på bygda og hente vann til annen bruk, helst der de hadde bryggerhus, så vi slapp å gå inn. Om vinteren var det greit, da hogg vi hull på isen og henta vann der. Ellers samla vi regnvannet til klesvask. I 1964 fikk vi vann fra Gjesvoldåsen vannverk. Det var en lettelse.

Eldgammelt fjøs

Her var et eldgammelt fjøs. Det fantes ikke krybber, men kua fikk drikke og sørpe i avkappa tretøn-

Hovedbygningen på Hungerholdt cirka 1920. (Fotografi fra boka «Hole i bilder»).

ner. Sørpe var vanlig den gang, det besto av halm som var kappa smått på en hakkelsmaskin, og bløyta og strødd mel over. Kua fikk først sørpe, så vann, og da ble tretønnene tatt vekk og de fikk høy. Det var en tidkrevende og komplisert jobb.

Vi overtok to hester (Stjerna og Vallersjenta), fem kuer, tre griser og en del høner. Da vi tok over midt på 50-tallet var det «generasjonsskifte» i gårdsdriften. Her var selvfølgelig bare hesteredskap, så vi måtte begynne helt på nytt. Det første året brukte vi bare hestene. Det var en del høy og poteter, så innhøstingen ble spredt over lengre tid. Til kornet brukte vi selvbinde og treska det på treskeverk. Det var en svinejobb, men heldigvis var det noe jeg kunne fra barnsben av. Melke kunne jeg ikke, men jeg lærte fort. Jeg hadde melka geiter før, så jeg hadde litt peiling. Det tok ikke lang tid før jeg overtok fjøsstellet, da Hans lå på skauen hele uka og hogg og kjørte tømmer.

Kuene solgt

I 1956 kjøpte vi elektrisk komfyr og vaskemaskin. Vi skjønte snart at det ikke nytta med kuer i det gamle fjøset lenger, og i 1959 solgte vi kuene, men kjøpte ei lita ku for melka si skyld. Den sto i stallen sammen med hestene. I 1962 solgte

vi til vår store sorg hesten Stjerna. Den var blitt 19 år og orka ikke mer. Litt etter solgte vi kua. Vi visste ikke hvor mye arbeid det var med den før den ikke var der lenger. Men til tross for at vi ikke hadde ku og hest, var det et yrende liv her, med ender, høner, gås og kalkuner, for ikke å snakke om dverg-høner, som var alles kosedyr. Og vi hadde slaktegris, opp til 12 stykker om gangen, og fire purker. En gang fikk ei purke 18 grisunger, men purka hadde bare 12 spener så vi måtte dele kullet i to og skifte over grisunger hver annen time hele døgnet.

Roswitha

Våren 1953 svarte vi på en annonse i avisen. På grunn av stor nød i Tyskland ble det søkt etter ferie-hjem for tyske barn. Roswitha Gotschalk, født 1947, kom til oss som Røde Kors flyktningebarn. Vi hentet henne i Oslo. De første dagene gråt hun mye og var lei seg. Noe som ikke var så rart; moren hennes hadde satt henne på toget sammen med mange andre barn, med ordene «jeg kommer snart tilbake.» Og borte ble hun, og så gikk toget.

Roswitha var livende redd alle mannfolk. Smått om senn skjønte vi at faren hennes drakk og var voldsom i fylla. Plutselig en dag kunne hun si: «Radio hadde vi

også, men faren min tok en stol og slo den i stykker.» Da hun oppdaget at Hans og andre mannfolk ikke var slemme, var det ikke måte på sånn stas det ble. Hun hadde lite tøy med seg, blant annet en kjole som var sydd for hånd.

Det gikk ikke lenge før Roswitha ble ordentlig familiemedlem og ekte «ringeriking.» Hun hadde forskjellige unoter, bl. a. når ungene fikk sjokolade. Da gjemte hun sin del til de andre hadde spist opp, og så ertet hun dem med «æрта bæta jeg har sjokolade!» Sånne ting var sikkert noe hun hadde lært i de forskjellige flyktningeleirene hun hadde vært. Familien hadde opprinnelig bodd i Tsjekkoslovakia, men måtte etter krigens slutt rømme derfra. De bodde nå på ett rom i Braunschweig.

- Je vil hematt!

Roswitha var hos oss i seks uker. Hun hadde lagt på seg nesten til det dobbelte, men det skulle ikke mye til. Så kom avreisedagen. Arild og jeg fulgte henne til Oslo. Der møtte vi alle ungene og ledsagerne. Vi sa hun skulle reise hjem, men tror hun hadde glemt det meste og trodde at hjem var hos oss. Da Røde Kors-damen som skulle være en av reiselederne kom og ville leie henne med seg, begynte spetakket. Hun klora seg fast i meg og hylte og skreik på ekte ringerisk: «Je vil hematt!» Arild gråt fordi han syntes de var slemme med Roswitha. Til slutt måtte reiselederen bare løse opp fingrene hennes og bære den hylende og sprellende ungen med seg. Det var grusomt. Vi fikk brev fra moren hennes om at hun var kommet vel hjem, men hun hadde problemer med henne da hun ikke skjønnte hva hun sa. Hun hadde glemt tysken og snakket bare norsk!

Året etter (1954) kom hun igjen, og det gikk greit. Vi bodde da i Ådalen, og der var det mange å leke med. Norsken friska hun fort opp igjen. Vi passet hele tiden på å prate om at nå var det så og så lenge til hun skulle reise hjem igjen. Denne gang gikk avreisen greit.

I 1959 kom hun for tredje gang. Hun ble skuffet da hun oppdaget at hun ikke lenger kunne norsk. Men hun lærte det etter en tid. Den sommeren var også tante Johanna, som var tysk, hos oss. Alt var bra, men Roswitha begynte å bli kravstor. Hun fortalte stadig om andre som kom tilbake fra Norge med velfylte koffert. Fortrinnsvis klær. Hun var nesten blitt en frøken. Avreisen gikk greit. Imidlertid var foreldrene hennes blitt skilt. Til jul kom det et tiggerbrev fra moren. Vi sendte en stor pakke til Roswitha og en litt mindre til hennes yngre søster Sonja. Noe vi slett ikke hadde råd til, men vi syntes synd på ungene. Etter dette hørte vi aldri noe mer fra Roswitha eller moren.

Målestasjon

Meteorologisk Institutt hadde tidligere måling av nedbør på Nedre Stein. I 1925 ble den flyttet til Hungerholdt, og er der fremdeles. Min svigermor Marie fikk diplom fra Meteorologisk Institutt med takk for gode meteorologiske iakttagelser i 1944, og Hans fikk diplom i 1981. Til å begynne med ble det sendt rapport til Meteorologisk Institutt en gang i måneden. I månedene januar til april ble det i tillegg sendt telegrafisk melding den siste i hver måned, men det opphørte for noen år siden av økonomiske grunner. Fra 1961 måtte vi sende melding hver lørdag, som siden ble omgjort til fredag. Målingene gjøres hver dag klokka åtte. Hvert femte år kommer det en kontrollør for å se etter at alt utstyret er i orden.

Den første traktoren på Hungerholdt ble innkjøpt i 1957, og skurtresker fikk vi i 1967. Det var ikke lett å få endene til å møtes med bare gårdsdriften, så Hans tok seg jobb som feier i kommunen. Etter hvert forpakta vi en del jord, på det meste var det 430 mål. Hans slutta som feier i 1974, og da forpaktninga også ble mindre, begynte han som vaktmester/hjemmehjelp for eldre i Hole. Denne jobben hadde han fra 1975 til 1986, da han ble

pensjonist. Selv arbeidet jeg deltid i restaurantbransjen.

I 1965 bygde vi på huset. I første etasje ble det nytt kjøkken, vaske-rom, bad og klosett. I annen etasje skulle det være bare soverom, men før de var ferdige, hadde flere av ungene reist hjemmefra. Det ble da forandret til en leilighet. Men den kom godt med, da flere av ungene bodde der mens de bygde hus.

Ungene våre er Arild (f. 1948), Birger (f. 1950), Marie (f. 1952) og Erling (f. 1957). Arild ble gift med Liv Blom, og de har barna Martin (f. 1979) og Mari (f. 1981). Birger ble gift med Berit Hagen fra Tørdal, og de har barna Ole Petter (f. 1977) og Tone (f. 1981). Marie ble gift med Lars Bråten (de er senere skilt), og de har barna Hans Ola (f. 1975) og Hanne (f. 1976). Erling er gift med Lise Brenden. Lise hadde Cathrine fra et tidligere ekteskap, og sammen har de Ludvig (f. 1993).

Dette er et lite utdrag av det som har skjedd på gården Hungerholdt etter at familien flyttet hit for over 90 år siden. Vi, Margit og Hans Hungerholdt, driver gården fortsatt, og bor på 13 rom og har bad og klosett. Til å drive gården har vi stor traktor, med redskap og skurtresker. Når en tenker på hvordan det var tidligere, både her på gården og ellers ute i verden, er det blitt store forandringer. Ikke i noe tidsrom er det blitt gjort større oppfinnelser, fra elektrisk lys og telefon til romfart og måneferd. Pluss alle de sosiale goder som nå finnes, og alle de framskritt som er gjort på det medisinske området. Det er bare å håpe at de kommende generasjoner tar vare på gode- ne, og setter pris på dem.

Artikkelforfatteren

Margit Hungerholdt (f. 1923) skrev *Gården Hungerholdts historie* i 1994, «først og fremst av hensyn til barn og barnebarn, for at de skulle få vite hvordan det var før», som hun selv sier. Etter anmodning fra redaksjonen i heftet «Ringerike» har vi fått trykke deler av gårdshistorien, i en forkortet og redigert utgave.

Barndomsminner fra Åsbygda

Det sies at jo større avstanden blir til «gamledager», jo gjevere synes de å ha vært. Hvis så er tilfelle, burde man ønske at de vedvarte. Men det er vel slik med hver generasjon, at «alt var bedre før...» Hvordan var det i min barndom? Hva fylte min hverdag, og hva gjorde barn den gang da radio og TV ikke fantes? Jeg pleier å si at jeg har arbeidet fra jeg var en neve stor. Selvsagt lekte jeg, men å arbeide var viktig.

Av OLE SKAUG

Jeg tenker ofte på hvordan det måtte være for ei mor den gang. Hun var jo hjemme med barna. Jeg tenker på vinteren når vi unger kom inn til kvelds, frosne, sultne og våte. Neste morgen måtte støvler og klær være tørre til vi skulle på skolen igjen. For et slit for mødrene! Og alt foregikk på kjøkkenet med vedfyring som oppvarming. Med ovnsdøra oppe ble støvler smurt og gnidd inn med fett. Over ovnen på snorer hang våte klær og dryppet seg tørre til neste morgen.

Lange dager

Var det kaldt og godt skiføre, var det greiest og rensligst. Da hoppet vi mest på ski, og da kunne vi komme hjem i noenlunde bra forfatning. Men da kunne det bli lange dager, og jeg minnes hvor slitne vi kunne være om kveldene. Fra Kistefossbakken og hjem sleit vi oss oppover og oppover. Støvle- ne var stivfrosne og sto i bue. Sult- ne som vi var, snakket vi om mat

og fantaserte om ferske wienerbrød på hjemveien i skumringa. Ellers var det i Tajebakken, Tjåmin, bakkene nedenfor Alm og i Haga- bakken vi holdt til.

Om navnet «Tjåmin» er rett skrevet, vet jeg ikke, men mellom Sitpå og Gustav Engen er en liten «dal». Bak Sitpå er en lokal vei. Trærne som skilte eiendommene var ryd- det vekk, og en skibakke var klar. Vi som var barn, lagde hopp på delegjerdet og hadde nok med det.

AIF-hopprenn

Men jeg husker at AIF hadde et stort hopprenn der. Hoppet var da bygget langt innpå Sitpå-jordet. Farten startet langt opp mot Alm, forbi Trulsen over Gamleveien. De hoppet over den lokale veien, over en snipp av et jorde, som vi barn til vanlig brukte til fart, og de landet langt nede i «dalen». Bygda hadde flere gode hoppere, men én husker jeg fra det rennet, og det var Karl Iversen. Minnet sier meg at sixpen- ce-lua falt av ham idet han passerte

På snorer over ovnen hang våte klær og dryppet seg tørre til neste morgen. (Illustrasjon: Ole Skaug).

kloss oppunder lysledningene som gikk på tvers av hopprenningen. Karl hadde lagt seg til Kongsberg- knekk og gikk rett til værs.

Da vi var mindre, var skiutstyret vårt enkelt. Røyk ei binding, reparerte vi den med ståltråd. Hvis skituppene flatet ut, ble de dampet over kjele og satt i spenn under utslagsvasken i rørene. Til skismørning ble ofte brukt gamle grammofonplater, som vi smeltet og smurte på sammen med parafin- voks. Dette skjedde på kjøkkenet. Strekkbukse var det problem å få til. Her måtte jeg bruke hyssing, men det var vrient. Det gikk nok best i nikkere og puttiser.

I «tømmermedda»

Vi kjørte utfor også. Det var langt å gå opp til Saugrana, men du verden for en fart vi fikk i «tømmer- medda» nedover, ut av skogen ved Ask Pensjonat og videre gjennom bygda. Farlig? Jo, men det gikk bra. På mildværsdager lagde vi snøhytter på Sitpå-jordet. Det var

om å gjøre å ha den største og fineste hytta. Så måtte vi ha lys i den om kvelden, og stearinlys var ikke alltid for hånden. I røysa på den andre siden av veien lagde vi noen fine Holmenkollbakker. Der lekte vi med brusflasker som hoppere, og flaskene kunne være Birger Ruud, Reidar Andersen eller de var kalt opp etter bygdas hoppere. Det var flere gode hoppere i bygda. Her var det full innsats, og i ettertid har jeg tenkt på hva mødrene måtte gjennomgå på slike dager. Vi var stort sett kliss våte inn til skinnen mange ganger.

Barbeint

Vinteren var ei fin tid for oss unger. Vi så fram til vår og sommer, men da ble det mer alvor. Ja, vi gledet oss til vi kunne gå barbeint. Vi ventet på at gauken skulle gale. Hørte vi den, da kunne vi trygt legge skoene vekk. Man sparte utgifter til sko. I løpet av sommeren opparbeidet vi jo en solid «såle» under føttene. Vi gikk over stakk og stein. Kanskje det stakk litt på nyslått åker og eng, men det gikk fort over. Om våren plukket vi blåveis for salg til byggestene på Ask, Alm og Solborg pensjonater. Vi var en gang fire gutter som fikk solgt hver vår blåveisbukett til en bymann. Han var en slags Marte Svennerud, hun som sa: «Je tek alle sju.» Han tok alle fire bukettene og ga oss ei hel krone. Vi dro rett bort til Hauglibutikken og vekslet til 100 ettøringer. Med 25 ettøringer i lomma var vi rike!

Med våren, sommeren og høsten fulgte det barnarbeid. Gjevst var det nok å få være med i onnene på Ask og Alm, for der var det is til dessert. Og det var ingen Diplom-is. Nei, den var hjemmelaget. Store isblokker lå i sagflis i nordveggen bak låven til det bruk.

Opp i utmarka

Når kuene kunne slippes ved St. Hans-tider, var det å gå med et par kuer og en kalv opp i utmarka om morgenen og hente dem om kvelden. Vi måtte leie dem i grime opp

og ned. Da møttes vi stort sett til faste tider ved leet ovenfor Olsen-villaen ved Ask morgen og kveld. Om kvelden hadde kuene som oftest kommet ned til leet igjen og sto og ventet på oss.

Om høsten var det om å gjøre å ha kuene på skogen så lenge som mulig for å spare på vinterforet. Men når høsten kom, så begynte kuene å fly etter soppen. Da kunne det bli lange leiteturer etter kuene om kvelden. Når vi hadde sluppet kuene der oppe ved leet om morgenen, måtte vi ta med oss en kvistbør på skuldra ned igjen. Grankvistene etter vinterhogsten var den veden som ble brukt om sommeren. Etter at skolen begynte om høsten, rakk vi ikke å ta med noen kvistbør om morgenen. Men vi gikk på skolen annenhver dag, og på fridagene brukte vi ei handkjerre til kvistsanking i skogen. Det var slitsomt å dra denne kjerra oppover, men nedover var det bare moro.

Ku, gris, noen høner og katt var godt å ha. Det var ei attåtning som det ble mat av, og vi kunne selge melk og fløte. Jeg tenker på alle literne med melk jeg bar rundt til faste kunder til 25 øre literen. Bananer og appelsiner var ikke daglig kost den gang, og jeg husker det enkelte steder kunne lukte

så deilig av disse sjeldne frukter. Det hendte jeg fikk smake, men som regel måtte jeg nøye meg med lukta.

Nok å gjøre

Hele sommeren var det nok å gjøre hjemme. Poteter skulle settes, ugras lukes, gras slås og hesjes. Men vi ville jo også gjerne tjene noen penger, og da var gårdene gode å ty til. Da kunne vi ligge i dagevis og luke i åkrene. Og før selvbindere ble vanlige, var vi med og bandt kornband, og det var litt av en jobb. Men aller verst syntes jeg treskinga var. For ei lykke selvbinderen og senere skurtreskeren har vært for bonden!

Jeg skal ikke glemme katten. Den tok rotter og mus, som det var mye av. Om nettene kunne en høre musene på loft og i vegger. De «spøkte» i mange hjem.

Til Jevnaker

Skulle vi noe sted, så var det å gå. Far hadde en sykkel, men han brukte jo den på arbeid. I dag er det flere biler, enn det var sykler den gang. Før bussen begynte å gå helt til Jevnaker, måtte vi gå den veien. Det var både tusseladder og troll og litt av hvert i Mosmoen.

Hvis skituppene flatet ut, ble de dampet over kjele og satt i spenn under utslagsvoaken, i rørene. (Illustrasjon: Ole Skaug).

Det bodde ei gammel dame i andre etasje, og hun hadde sett dem med egne øyne. Jeg husker vi var to brødre på apoteket på Jevnaker etter lungebetennelse-medisin til yngstebroren, en mørk og vemmelig høstkveld sånn i 11-tida. Jeg var redd, og var glad jeg kom helskinnet hjem. Jeg husker ikke når bus-sen begynte å gå helt til Jevnaker, men vi kjørte jo ikke unødig med bus-sen. Bestefar hadde sett en av oss ungene hadde brukt bus-sen til Jevnaker, og hadde da spurt mor om vi var «gjort» av penger.

Den første bus-sen jeg husker i bygda, var Einar Eriksens mini-buss. Foss-butikken var endestasjon ei tid, husker jeg. Hvor ofte den gikk fra Hønefoss, vet jeg ikke.

Idrett

Hva med fotball? Sparket vi ikke fotball? Jeg husker nok at vi sparket noe som skulle være fotball - en papirtull som var surret med hysing. Noen ordentlig fotball kan jeg ikke huske at vi unger hadde. Og vi hadde jo bare veien til slik bruk. Ellers slo vi jo ball og kasta på stik-

ka. Jentene var oftest opptatt med et ballspill mot en vegg, et spill som idag er glemt av alle.

De «voksne» drev nok mer organisert idrett, og jeg husker flere som trente i kulestøt, spydkast osv. I mangel av idrettsbane ble diverse sletter brukt. Jeg husker at det var et friidrettsstevne på Aaseth-jordet, nedenfor låven, og der var mange folk, både tilskuere og deltagere. Vi som var unger, drev nok mer for oss selv, med det vi til en hver tid kunne finne på.

Dette er noe av det som rinner meg i hu om mine «gamle dager» fram til 11-12 årsalderen. Det var de berømmelige 30-årene som de fleste helst vil glemme. Årene fra 1921 og fram til krigsutbruddet i 1940 var harde år, med arbeidsløshet på rundt 30 prosent og høyere i begynnelsen av 1930-årene. Det snakkes om «de glade 20-årene». De startet i 1921 med en arbeidsløshet på 17,6 prosent.

Stri tønn

Med et småbruk hvor vi var selvforsynte med melk, flesk og egg,

greide vi å komme gjennom denne tida. Men foreldre med mange barn hadde en sti tønn. Det var en stor dag da far kom hjem med et elektrisk strykejern midt på trettitallet. For ikke å snakke om krys-tallapparatet som gjorde at vi kunne høre musikk, sang og nyheter helt fra Oslo tvers gjennom Nordmarka. La man høretelefonen på en tallerken, kunne flere høre. Og så kom Telefunken radio. Store greier!

Dette er nå historie, og vi har vennet oss til helt andre forhold. Er vår tid god eller dårlig? Ja, se det finner kanskje neste generasjon ut noe om.

Artikkelforfatteren

Ole Skaug (f. 1928) er født og oppvokst i Åsbygda, men har bodd i Oslo i hele sitt voksne liv. Etter lærerskoleeksamen i 1980, har han de siste 15 år arbeidet som lærer ved Bryn skole i Oslo.

N'Gunder og a'Ragnhild

I artikkelen «På setersti til Spålen» i fjorårets utgave av heftet «Ringrike» (1994-95), leste vi om to store steiner som lå på begge sider av seterveien inne ved Øyangen. Steinene ble kalt n'Gunder og a'Ragnhild, og gjeterguttene måtte huske å hilse på dem, slik at de skulle få en god sommer på setra. Problemet var at ingen kunne si sikkert hvor de var.

Nå har vi fått vite at n'Gunder og a'Ragnhild lå på en bakketopp rundt 500 meter sør for Jonsetangen mot Fiskebu. Her er det en bergskrent til høyre (på sørsiden) av bilveien, drøyt to meter høy og fem meter lang og med rognetrær

på toppen. Ved siden av lå det tidligere en stor stein, halvannen meter høy og ditto lang. Den gamle seterveien gikk i den to meter brede passasjen mellom dem. Skrenten var n'Gunder og steinen a'Ragnhild.

Det er Ragnar Martinsen (78), som bor ved Båntjern i Bergsgrenda i Haug, som forteller dette. Han har vært mye på skauen med buskap og som tømmerhogger, og har passert Øyangen på setersti utallige ganger. Han husker godt at de gikk forbi n'Gunder og a'Ragnhild. Det var viktig at folkene hilste på dem. Særlig gjetergut-tene skulle bukke, minnes han. I

1953 ble imidlertid veien utvidet og steinen sprengt bort. De fleste delene ble skyflet utfor skrenten mot Prestehytta, som ligger rett nedenfor mot Øyangen. Vi ser fortsatt rester, både ved veien og nedenfor skrenten. En trist skjebne for «ei staut jente» som var et veimerke for seterreklsene i gamle dager. Moderne veitbyggere har altså i sin uvitenhet fjernet dette kulturminnet, og fratatt oss muligheten til å hilse på a'Ragnhild. Vi får nøye oss med å bukke til n'Gunder, og håpe at det holder til å gi oss en god tur på skauen.

Sverre Grimstad

Vakersefterveien

14-åringen Peter Christen Asbjørnsen kom til Skamrekdemningen ut på ettermiddagen en vårdag i 1826. Han skulle i «prestelære» på Norderhov og var ukjent med veien. I Sørkedalen hadde han fått høre at han skulle gå over den gamle, laftede tømmerdemningen. Han så gjorde, men fant ikke stien på den andre

siden. Etter litt fundering gikk han tilbake og tok heller en godt opptråket sti bortover mot Skotta. Den viste seg å være et dyrefar som etterhvert forsvant i terrenget. Dermed gikk unggutten seg vill! Dumt for Peter Christen, bra for oss! Det resulterte nemlig i fortellingen «En sommernatt på Krokskogen».

Av SVERRE GRIMSTAD

Setervei

Hadde den senere eventyrfortelleren gått riktig, ville han ha fulgt VAKERSETERVEIEN videre fra Skamrek til Stubdal i Åsa. Dette eldgamle faret har alltid hatt stor ferdsel og er et av de viktigste på hele Krokskogen. Ikke bare gjennomgangstrafikken fra hovedstaden til Ringerike gikk her. Også lokalt har den vært mye benyttet, ikke minst som setervei. Både om våren og høsten gikk buskapen til og fra Gagnum-, Heggeli- og Vakersefter langs dette tråkket. Litt tømmertransport ble det også, ved siden av ulovlige kjøttbører om høsten, helst etter mørkets frembrudd!

Til tross for den store trafikken, utviklet faret seg aldri til noe mere enn en ride- og kløvsti. Men i folks bevissthet var stien så viktig at de ikke bare ga den et navn, de kalte den for vei!

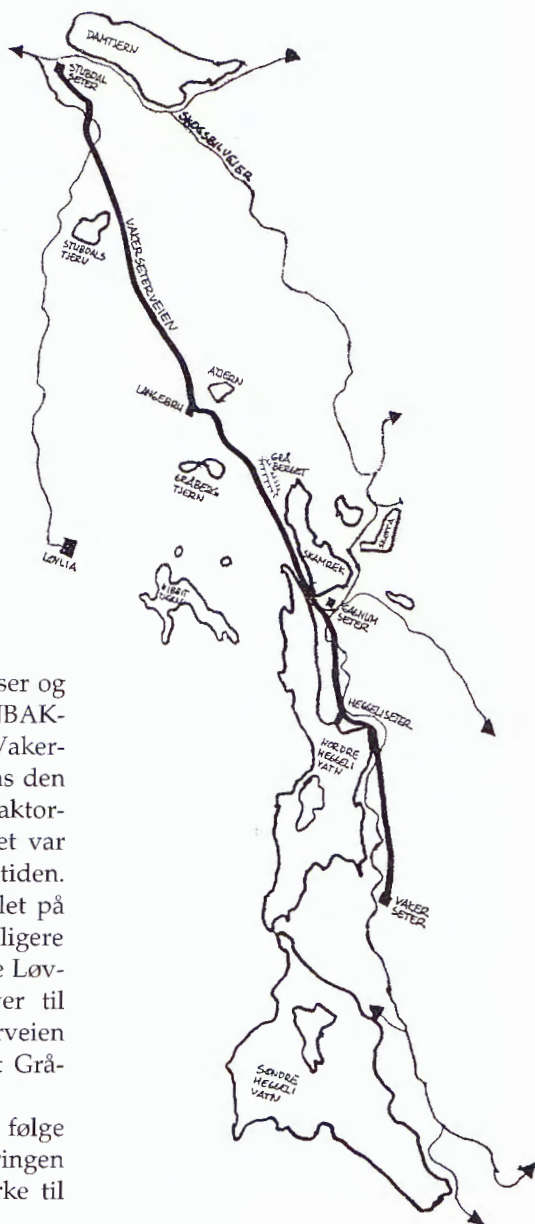
I dag er betydningen redusert til ren turisttrafikk. Den er imidlertid ikke stor nok til å hindre at vegetasjon enkelte steder gjør fremkommeligheten vanskelig. Fjernes grener og kvister, ligger faret der fortsatt, like synlig som i gamle dager.

La oss ta en tur langs Vakersefterveien og se hva vi kan komme over av gamle historier og tegn langs dette faret som folk har brukt siden riktig gammelt.

Vi starter ved Damtjern

Vi går i motsatt retning av Asbjørnsen og starter ved Stubdalsseter, ovenfor Damtjern. Opprinnelig var det to, øvre og nedre. Her var man ferdig med de verste stigningene fra bygda, og setra var et naturlig hvilested. Man kjøpte melk og spiste før ferden gikk videre innover skauen, i forskjellige retninger. Vikseterveien gikk ned mot Damtjern, mens Vakersefterveien og stien til Løvliia holdt følge oppover til høyre, mot Hovmyrene. Stien kommer opp til den moderne skogsbilveien til Løvliia fra venstre, ved en liten åpen flate. Går så parallelt med bilveien drøyt 150 meter før den krysser og fortsetter bratt opp STEINBAKKEN. Nesten på toppen, tar Vakersefterveien av til venstre, mens den gamle Løvlistien fortsetter traktorveien opp til Hovet, hvor det var velteplass for tømmer før i tiden. Det er vanskelig å se veiskillet på grunn av masse kvist etter tidligere hogst. Vi kommer opp til nye Løvliveien igjen og krysser over til venstre. Herfra er Vakersefterveien blåmerket, på skiltet står det Gråberget/Heggelivann.

Mange vil nok foretrekke å følge bilveien hit og starte stivandringen her. Legg med en gang merke til

slitasjen i flabergene. Dette er tydelig en gammel og velbrukt sti, men det har vært i tidligere tider. I dag blir den ofte smal og kronglete når vegetasjonen trenger innpå. I ei lita myr ser vi hvor fint store steiner er lagt på rad der hvor stien passerer. Snart går den i ei grop, med raske trappetrinn ned til Stubdalstjernbekken, også kalt Heljerobekken lenger nede. Her er den liten, men om våren vokser den seg stor på vei mot Damtjern.

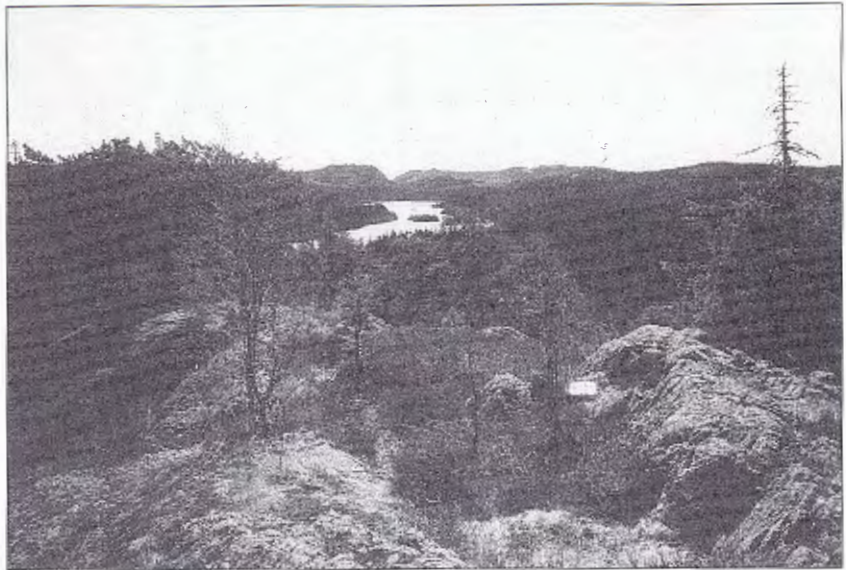
Myssmørkleiva

Så kommer et flatt, vått parti, før vi kommer til MYSSMØRKLEIVA, med fin varde til venstre. Stien blir trang, steinete og bratt i ca. 30 m. Bakgrunnen for navnet vet ingen, men det kan ha vært en primbutt som har slått borti en stein på hjemvei fra setra, slik at primen har rent ut. Myssmør er surmelk som varmes opp slik at osten skiller seg ut og mysua blir igjen. Mysua småkoker så i flere timer. Deretter avkjøles den og blir da stiv og kalles myssmør eller surprim. Tilsettes sukker, blir det søtprim.

Etter Myssmørkleiva kommer et nytt, flatt parti før stien svinger til venstre opp NAVNLØYSA til krysset med skiløypa fra Damtjern til Løvli. Her var det også velteplass tidligere. Mens skiløypa fosser videre til høyre mot Stubdalstjern, går vi VELTABAKKEN opp til HOLBERGET, hvor det er antydning til små jettegryter. Også her og litt høyere opp ser vi varder.

Skotkleiva

Så litt nedover ut på SNØPLOGMYRA. Her sto lenge en etterlatt treplog inn til venstre, etter brøyting for tømmerkjøring. Her kommer grensen mellom Løvenskiold og bondeskauen inn fra høyre. Vi ser ei lita bjørk med innhogde grensemerker til høyre, deretter ei gran med orange ring nederst på stammen. Til venstre ser vi en stor stein med orange ringer. Her

Utsikt mot Nordre Heggelivatn. (Foto: Sverre Grimstad).

knekker grensen og fortsetter langs Vakerseterveien helt til Langebru. Det skal ligge en grensestein her, hvor det er innhogget bokstaven «L». Ikke funnet. Verdt å lete etter. Oppe i bergskråningen, bak steinen, ligger en gammel bjørneskanse. Jegeren satt her, med fin utsikt over myra, hvor åta lå.

Fra Snøplogmyra fortsetter Vakerseterveien opp SKOTKLEIVA, en bratt bergskråning. Det aller eldste faret tok her av til venstre bort Snøplogmyra og fulgte en nordligere trasè videre mot Skotta. Det er nok årsaken til navnet. I dag er er Skotkleiva delvis bygget opp med stein i ytterkant. Hittil har vi gått i Løvenskioldland. Nå får vi bondeskau til høyre, Løvenskiold til venstre. Bondeskauen er delt opp i mange gårds-teiger og straks vi kommer over høgda, ser vi den første grensemarkeringen. Det er en delestein med stokk, som skiller mellom gårdene Kongelf (Askim) og Raa (Kjørnæs), begge i Norderhov. Vi går nå i rolig, hellende terreng, stadig skiftende mellom myk skogsbunn og berggrunn. Stien er her et typisk eksempel på hvordan man unngikk fuktig terreng. Heller en ekstra stigning eller krok fremfor vann! Ser vi godt etter, er det riper i stein og trappetrinn i berg etter gammel ferdsel.

Ringsmyrbekken

Snart ser vi en delegran inntil stien til høyre. Det er rispet i treet med øks på begge sider. Det nye stykket i bondeskauen tilhører Veistein gård. 50 m senere kommer vi til RINGSMYRBEEKKEN. Vadestedet kalles HOPPET på grunn av små berg på begge sider, lette å trå på. Disse hoppesteinene har vært flittig brukt av markante Krokskogskikkelser som Kaare Stubdal, Bjarne Bjørnstad, Martin og Andreas Bakken, Olaf Guldbrandsen og Signe Bure. Ringsmyrbekken kommer fra Askmyra. Der lå Skortahytta, en hoggerhytte som tilhørte Ole Nyrud. Nå borte.

Navneberg

Drøyt 20 m etter Ringsmyrbekken, ser vi ny delegran og stokkrøys til venstre. Røysene skulle ikke legges på mose, men på svart jord. Lå røysa på fjell, skulle det være bolt i en av steinene. Dette for å skille dem fra «naturlige røysen». Dessuten skulle de ha toppstein, med en «viser» på begge sider.

I en stigning, på høyre side inntil stien, står snart en gul grensebolt. Den markerer en hyttetomt som er skilt ut, tilhørende Engelhardtens, Oslo. Boltens står i et NAVNEBERG, med mange bokstaver og tall. Vi ser J97 MAB-SB-1905-AHT-HSM-AHM-EKT. Så en bønn til

dere: La slike gamle navneberg være i fred! Studer det gjerne, men rip ikke inn nye bokstaver. Det er helligbrøde.

Kløvskifte

Her ved navneberget tar vi en avstikker opp på en liten knaus til venstre. Her er det fin utsikt. Mot sørvest ser vi Gyrihaugen. Lenger til høyre praktfulle Gaustatoppen, med snø langt ut på sommeren. I øst, inntil knausen, ligger FLAG-MYRA, hvor skiløypa fra Løvli til Vassendvika går. Straks bortenfor myra ligger KLØVSKIFTE, et sted langs det eldste faret, en 1,5 m høy bergvegg, flat på toppen, med en stein utenfor. Lett å få av kløvet, slik at hesten fikk hvile. Stedet er vanskelig å finne i dag. Skal ligge i hellende terreng, vekk fra myra. Vi forsøkte, og fulgte skiløypa over Flagmyra, gjennom et tørt «pass» og ut på ny myr. Her forlot vi skiløypa, tok til høyre og ut på Tiurleikmyra, som her har et nytt hogstfelt i nord. Vi krysser den og ser en avlang myr med bergskrenter. Også den krysser vi, går 30 m over en liten åskam og ser en bergnabbe med stein foran. Dette kan ha vært Kløvskifte. Idag er alt mosegrodd og ingen tegn til tidligere aktivitet. Men - stedet kan passe og rett nord ser vi antydning til sti som kan ha vært det gamle allfaret.

Hvileberget

Vi går tilbake til Vakerseterveien og fortsetter den opp på Stubbalsflakene. Her ser vi stadig gule grensemerker. Bondeskauen ble i 1823 delt opp i stykker som ofte gikk helt ut på kanten mot Steinsfjorden. Arealet på hvert stykke stod i forhold til størrelsen på gården. Rundt oss er kraftige furuer og digre maurtuer. Mye stor skogsfugl trekker i området. De letter knatrende når vi passerer. Vi aner også en del hytter i bondeskauen til høyre. Så opp en kort bakke og vi har HVILEBERGET til høyre. Dette er høyeste punktet på hele stien. Naturlig sitteplass i berget, som også inneholder en del bokstaver. Vi ser EVA - W - SK - OG. De siste bokstavene står nok for Olaf Guldbrandsen, storjeger som benyttet stien flittig. Her hadde han tenkt å bygge hytte, men krigen kom i veien. ÅSMUND 1992 er stygt rispet inn etter at bokstavene ble gjenoppdaget. FY! Av gjetergutter kalles stedet også for Lyeberget eller Burehøgda. Gården Bure eide stykket før i tiden.

Bortover flaga er det flere grensemerker. Mest markerte er noen flotte oppreiste steiner.

Bukkemyra

Så nedover til BUKKEMYRA. En avlang myr som krysses på tvers.

Før bjørkekeavlene kom, gikk stien rundt til venstre. Myra er dyp, trå ikke uti! For mange år siden ble en saubukk jaget ut i myra av en elghund. Jegeren skjøt bukken med følgende unskyldning: «man skal skyte det hunden jager!» Derfor navnet! Til venstre for myra ser vi et flaberg hvor det er fint å hvile. Heter SIGNEBERGET etter Signe Bure som i mange år var budeie på Vakersetra. Her satt hun mange ganger og passet på at buskapen kom trygt over myra.

Langebru

Stien fortsetter nedover, med to hytter tett inntil på høyre. Vi kommer frem til SLETTFLAGENE, hvor terrenget åpner seg. Vi ser en snipp av Atjernet til venstre med Vesleflåtan og Hauken lenger bak. I horisonten ser vi Blekksjøflaka og foran oss ruver Oppkuven. Stedet er markert med en stor røys til venstre. Den har ikke noe med eiendomsgrensene å gjøre. Terrenget heller til venstre og straks krysser vi skiløypa fra Langlia over Aurtjern til Løvli. I krysset ser vi en ny delerøys og lenger nede mot Langebru, en grensestake. Snart er vi i stikrysset til Løvli. Vi går de få meterne ned til Langebru. Her ligger det en hytte som ble satt opp i 1936 av Gamle-Andreas Bakken (død 1950), også storjeger. Han hadde mange feider med Løvenskiold, og for ytterligere å tirre godseieren ble hytta bygget så nær grensen som vel mulig. Vi ser en grensestein 8 m nedenfor hytta hvor det er hugget inn en «L». Den står for Leuch, som i sin tid eide Sørkedalsgodset. I 1760 fikk han forlik med Ringeriksbøndene og grensen mellom dem ble endelig fastsatt, etter mye kiv og krangel. Morten Leuch markerte øyeblikkelig grensen med buemerket sitt, bokstaven «L» i berg- og jordfast stein. Nåværende eier er altså Løvenskiold, og her svinger grensen til høyre mot Nibbitjern. I dag eies hytta av Osloadvokaten Gunnar Kaspersen.

Fra Langebru får Vakerseterveien tilsig av trafikken til og fra

Gagnumseter, med Skamrek og Gråberget i bakgrunnen. (Foto: Sverre Grimstad).

Fra nedre Vaker seter rundt 1936. Vi ser Birgit (død 1972) og Gamle-Andreas Bakken (død 1950) med barna Solveig og Vesle-Andreas. De to er idag hhv. 70 og 74 år gamle. De har besøk av Bernhard Rønning fra Oslo, som ofte var innom familien Bakken. Fiskene på veggene er tatt på garn i Søndre Heggelivann. Fangsten er på over femti ørret!

Løvli og stien blir tydeligere. Litt våt her og der, men også fine flaberg og tørr skogsbunn. Den blir bedre og bedre, jo nærmere vi kommer Skamrek. Vi krysser Langebrumyra på kavler. De er forresten gamle og morkne nå. På tide å skifte dem ut. Noe for den lokale turistforening? På den andre siden, ved en liten blåmerket gran til høyre, ser vi ei røys til venstre. Her tar NAKKEVEIEN av. En stille sti, mye brukt av jegere som fraktet ulovlig elgkjøtt, særlig under krigen. Den går opp til Kuven, hvor det alltid har vært rikt med elg.

Gråberget

Vi fortsetter mot Gråberget. Et av de fineste utsiktspunktene i Marka, nesten 600 m.o.h. Det anbefales sterkt en tur oppom. Vi går forbi selve Gråberget til vi ser en varde og tar en lett sti opp til venstre. Her oppe på toppen lå gjerne Milorg-menn under krigen på utkikk. Atjernmyrene nedenfor var en populær slipp-plass. Vi finner fort-

satt noen planker etter den beskjedne gapahytta deres nede i Skansedalen nord for toppen. Her lå det også en bjørnestilling for lenge siden, brukt av Per Svingom fra Åsa. Flere bjørner ble skutt her, men selve skansen er vond å finne.

Vel nede fra Gråberget fortsetter vi langs noen myrer og inn i stor skog igjen. Et sted deler stien seg i to halv sirkler noen meter. Det pussige er at både folk og fe alltid går til venstre. Derfor kalles stedet VENSTER'N.

Skamrek

Enda en sti kommer innpå fra Løvli. Vi ser snart Skamrek til venstre. Husk å stoppe på utsiktspunktet litt lenger fremme. Ned mot Skamrek er stien enkelte steder bygget opp med steiner. Riktig bra er den.

Så er vi nede ved vannene og krysser det gamle bekkefarete på en moderne betongbru. Vi er der Asbjørnsen gikk feil! Tidligere var det altså en tømmerdemning her, men da var vannstanden lavere.

Senere kom det en flott tømmerbru, så enda en i 1935 før nordre Heggelivann ble regulert 4 m og dagens triste betongbru oppsto rundt 1960.

Vi er på et av de mest sentrale steder på hele Krokskogen. Rasteplassen på andre siden har vært mye brukt i alle år. Også seterdriftene langs Vaker seterveien hvilte her.

På andre siden av nordre Heggelivann, ser vi en bergvegg som kalles SKIPET. KRAKVIKA går inn til høyre. Hit ble ferdafolk rodd fra Vaker setervika og Heggelia, når de skulle videre til Løvli. Det kunne vanke en hel krone til rormannen som takk for skyssen.

Oppe i bakken ser vi GAGNUMSETRA, hvor storgården Tandberg på Norderhov setret til rundt 1920. Da overtok Heggelia slåtten og det ble bygget en slags kjerrevei mellom de to setrene. Det nåværende huset på Gagnumsetra var opprinnelig låve på Heggelia. Flyttet rundt 1920. I dag er det Løvenskiolds skogsjef som disponerer stedet.

Heggelia

Den opprinnelige Vakerseterveien er borte på det siste stykket fra Gagnumsetra. I 1920 ble den altså kjerrevei, som stadig ble forbedret til moderne bilvei i 1958, med ny trasè. Likevel, ser vi godt etter, er det fortsatt spor. Fra porten på Gagnumsetra ser vi den gamle kjerreveien gjennom skogen. Den krysser nyveien og fortsetter oppover lia. På toppen, før Heggelia, finner vi den igjen til høyre og følger den ned til gjerdet. Vi ser huse- ne nede på jordet, men det var her oppe den gamle finneplassen og setra lå. Vi ser fortsatt røyser etter husene. Nede i bakken til venstre for bilveien, 50 m ovenfor porten til Heggelia, lå den gamle brønnen. Her finner vi også en SKRIVER-STEIN. Årstallet 1876 kommer tydelig fram. Steinen er delvis dekket av bilveien, som også var årsaken til at brønnen måtte flyttes et stykke innover i myra. I dag er det innlagt vann på Heggelia, ja strøm også. Stedet eies av Gunvor og Einar Greni etter at det ble frikjøpt fra Løvenskiold ved hjelp av jordloven. Servering er det fortsatt i helgene, som i gamle dager.

Hjerteberget

Fra Heggelia går det litt nedover til Løvenskiolds mange hus. Herfra kommer en stigning som kalles JERPEKLEIVA, opp mot Heimmyrkoia, tidligere hoggerhytte. Vaker- setra er bare noen hundre meter borte. I ledige stunder gikk folk turer opp på Gråberghaugen eller ned til Heggelivannet. Det siste gjør også vi og tar stien fra Heimmyrkoia ned til Vakersetervika. Her er det fine flaberg og studerer vi dem nøye, finner vi skrift og tall. Vi leser «Hans og Hanne 1931» «Arthur og Olga 1940» «Ole Gunnarsrud 1930» og «SB». De siste bokstavene står kanskje for Signe Bure, som var budeie på Vakersetra i 25 år. HJERTEBERGET kalles stedet, som ligger idyllisk til ned mot vannet. Her har nok romantikken blomstret i sin tid. Et innrammet hjerte med pil finner vi da også risset inn i berget.

Vi går tilbake til Heimmyrkoia og finner den gamle Vakerseterveien i åsen opp til venstre for bilveien. Herfra kan stien følges den siste strekningen til Vakersetra.

Vi er ved veis ende.

Vakerseter

På den vestvendte vollen har det vært seterdrift i over 400 år. To setrer var det her. På øvre Vakerse- ter var legendariske Signe Bure (død 1994) budeie for gården Bure frem til 1947. Skrivergården Vaker holdt til på den nedre, hvor de lei- de bort seterretten til Gamle- Andreas Bakken (død 1950). Han overtok i 1921 etter onkelen sin, Martin og ble til 1937. Da flyttet han over til den nybygde hytta på Langebru og fortsatte setringen der til 1943.

Det var altså seterdrift på Vaker- setra frem til 1947. Det var både lengst og sist på hele Skauen. Det var derfor helt naturlig at det eld- ste størhuset på Krokskogen sto på den nedre setra. Det brant dessver- re ned vinteren 1928. I 1929 fikk begge setrene nye og like størhus. De hadde rom for overnatting, noe hovedstadsungdommen benyttet seg flittig av. Opptil 19 personer kunne ligge over i hvert av størhu- sene, til en krone natta. Ofte 2 i samme seng. Da kunne lørdags- kveldene være ganske livlige her inne.

Vakersetra i tidligere tider.

Noe godt forhold var det imid- lertid ikke mellom de to setrene. Bakgrunnen kunne være så mangt. Den øvre setra laget blant annet en ny vei som ledet turistene utenom den nedre. Folkene på øvre vasket seg dessuten i bekken, slik at nedre fikk forurenset vann. Krangel om garnplasser i Heggelivannet fore- kom også. Naboforholdet var der- for nokså kjølig til tider.

I dag eier Løvenskiold den øvre, mens skrivergården Vaker fortsatt har bruksretten til den nedre.

Strekningen vi har gått er rundt 9 km. Vi kan bile til Damtjern og gå derfra, eller sykle fra Skansebak- ken i Sørkedalen. Begge utgangs- punkter gjør turen gjennomførbar på dagen, i lett terreng, uten de store høydeforskjeller.

Og husk, det blir en historisk ferd, langs en sti som har blitt brukt i århundrer.

GOD TUR!

KILDEHENVISNING:

H.O.Christophersen: Krokskogen (1977)

Stoffet er dessuten hentet fra samtaler med bl.a. Kaare Stubdal (81), Anders Flåten (81), Bjarne Bjørnstad (78) Gunvor Greni (57) og Andreas Bakken jr. (74), alle godt kjent på Krokskogen.

Ole Chr. Lagesen d.e.

- en hedersmann av den gamle skole

Av ODD WILLUMSEN

Som barn hadde jeg den store glede og lykke å få vokse opp her på Ringerike hos mine kjære besteforeldre, Ole Chr. Lagesen og hans kone Karoline f. Rustand. Bestefar kom fra Løken i Haugsbygd og var født i 1868. Han døde i 1949. Bestemor kom fra Bølgen i Haugsbygd og var født i 1869. Hun døde i 1956.

Da bestefar i 1948 rundet 80 år, skrev jeg i takknemlighet dette diktet, som jeg fikk forståelsen av at både han og bestemor satte stor pris på.

Ole Chr. Lagesen d.e. og d.y. Bildet er tatt 26. september 1938, på seniors 70-årsdag. Ole Chr. Lagesen d.y., som på bildet er 2 år gammel, er idag eier av Nordre Bølgen gård i Haugsbygd.

Til bestefars 80 årsdag

26. september 1948

*Bestefar er 80 år
men like raskt til byen går
han sommer, vinter, høst og vår.
Han er like frisk i sinnet,
han er like kvikk i minnet
som han var i unge år.*

*Har du hørt hans visestubber
når i lune lag med gubber
han med toddy'n koser seg?
Har du ikke? Det har jeg.
Han kan synge, han kan spøke,
kvede viser, vitse, røke,
skape glede, fest og gammen,
til hygge for oss alle sammen.*

*Ja som han er i festlig lag
slik er han og i arbeids dag.
Alltid munter, alltid glad,
for tunge tak han vek ei av -
først om morran, sist om kvelden
krøp han sliten under fellen.*

*Alltid var han først på pletten,
alltid frisk, ei morgengretten,
alltid lettvin, seig og spretten
gav han sine ordrer kvikt,
han tok sitt arbeid som en plikt -
ja han var en ADELSMANN -
en MERKESMANN av bondestand.*

*For meg han ikke bare var
en bestefar, men òg en far.
Jeg kom til ham i barndoms år -
april måned en tidlig vår.
Han ble min venn og kamerat
til lek og samarbeid parat.
Han fulgte meg langs barnlig sti
og lærte meg til mann å bli.*

*For meget har jeg deg å takke
kjære bestefar.
Slik takk ei formes kan i ord
som I fortjener, du og bestemor.
Mitt ønske er for dag og liv
at du i sammen med din viv
må leve sundt i gode kår,
se mang en sommer, høst og vår!*

Kirkeskolens skiftende lange liv og historie

Historia om Kirkeskolen gjennom 100 år er ikke bare historia om en skolekrets og en skole. Det er like mye ei historie om hvordan verdenshistoria og storsamfunnet virker inn på vår lokale historie, kombinert med tilfeldighetenes spill.

Kirkestedet i Norderhov for anledningen sett fra sør, fra Giletoppen. Vi ser godt fordi det er ganske snautt i 1863/65, da P.A. Thorén tok bildet. Den gamle skolen, seinere kalt Kirkeskolen, ligger i husklynga til høyre på bildet oppe på bakkekammen. Det blir de to Hønen-gårdene. Og det vil si Ringvold og skolen. Skolebygningen er det nederste huset i husklynga, halvannen etasje med langsida vendt nedover. Veien til venstre i bildet er gamleveien fra Giletoppen til Gusgården. Siste biten av veien er lagt om og pløyd igjen i dag.

Av OLAV NORHEIM

At Kirkeskolen heter det den heter og ligger der den ligger, og at skolen fyller 100 år i år, at Kirkekretsen er egen krets som verken er større eller mindre enn det den er i dag - alt dette (og mer til) er et resultat av historias langsomme strømdrag, storsamfunnets utvikling, lokale ildsjeler eller mangel på slike, og tilfeldige tildragelser.

Biskop Jens Nilssøn kom, så og noterte

Den kjente skolehistoria i Norder-

hov begynner omtrent for nøyaktig 400 år siden. Den kjente Akershusbispens Jens Nilssøn er ute på tur, en av de mange reiser han gjorde rundt om i det store bispedømmet. Det fine med han var at han hadde med seg en fast skriver som skreiv ned det bispens så og opplevde. Bispens skreiv sjøl også sine nedtegnelser.

4. september 1594 var biskopen i Norderhov kirke, og «...siden etter predicken examinerit bispens almuen i Norderhoff». Hvordan de kunne svare for seg, vet vi ikke. Men de fikk beskjed om å søke kirken, høre

Guds ord, elske deres øvrighet og bevise sin lydighet ved å forbedre kirken og kirkegården.

Det var slik det var den gangen: Kirka var ansvarlig for å lære opp almuen, og det var Guds ord og katekisma almuen måtte lære. Tidligere på latin, og etter reformasjonen i 1536 på «modersmål». I Norge ville det si dansk, som lå nærmere enn latinen, men langt unna norsk.

Jens Nilssøns nedtegnelser fra 1594 er det første vi vet om slik opplæring, eller overhøring, her.

Seinere kommer opplæringa inn i mer organiserte former, gradvis, med både framgang og tilbakeslag.

Fett prestekall og trang skolestart

Mye spiller inn: Fra gammelt av har Norderhov vært et av de mest feite og ettertrakta prestekall i landet. Og når en prest hadde kommet så langt i karrieren at han kom til Norderhov, hadde han som regel gjort sitt før den tid. Mange av bygdas prester blir omtalt som gamle, og skrøpelige i mer enn en betydning. Det var jo slik at det var presten som hadde ansvaret for opplæring av ungdommen, og ikke alle var seg det ansvaret bevisst.

»Katekisasjon om sommeren»

Men noen prøvde. En av dem var Hans Rossing, sogneprest i Norderhov fra 1727 til 1742. Han skriver hvordan det gikk til da han skulle prøve å undervise ungdommen: «Katekisasjon om sommeren, holdes hver søndag i den kirke hvor prædikken har været. I fjærdingene bliver holdet overhøring 2de gange om vinteren av mig selv. Om sommeren lyses ofte til overhøring, men forgjæves: thi da ere de enten til sæters, eller i andre forretninger. - Disse overhøringene ere først i min tid begynte».

Rossing kom til å stå midt oppi den første organiserte utviklinga av skolevesenet i Norderhov. Og det ser ut som han var ivrig i så måte, både han og hjelpepresten hans.

»God begynnelse»

Om prestene, som øverste lokale ansvarlige, kunne være slappe, kunne det derimot hende at sjølv-este bispen var ivrig etter å innføre skolegang. En bisp som ivra for å innføre skoler, var Akershus-bispen Peder Hersleb. Etter at han hadde visitert «Nordre-Hougs hovedkirke» i 1734, skreiv han at her var «en god begynnelse til opplysning af denne menighets ungdom».

Det var nok heller ikke helt tilfeldig at bispen var skole-interessert. Både han og kollegene hans følte et behov for bedre opplæring og opplysning, nå når konfirmasjonen ble innført.

Et kongelig brev

En dag i 1739 fikk Norderhovpresten Hermann Rossing et brev fra kongen i København. Innholdet var ei ny lov om almueskolen på landet. Heretter skulle hele almu- en, til og med fattigfolket, undervises. Og det skulle bygges egne skolestuer som bøndene skulle koste. Sjøl om Rossing var en ivrig prest, kan det vel tenkes han stusset på et slikt brev. Egne skolestuer? Hva ville bøndene si til ei slik utgift? Og hva ville de si til å unnvære barna, som de hadde bruk for hjemme?

God skolelov, galt tidspunkt

Den nye skolelova ble ikke fulgt opp, hverken her eller andre steder. Et par år etter kom det ei ny lov, som tok mer hensyn til norske forhold. Prinsippet her var at det skulle være omgangs-skolelærer på landet. Sjøl om den nye skolefundasen ble gjennomgått av Norderhavs mest betrodde menn på Hesselberg i 1742, skjedde det ikke noe med skolevesenet før uti 1770-åra.

Grunnen til det: Ny lov på feil tidspunkt. For det er mye som skal klaffe for at skole skal komme i gang.

Og her klaffa svært lite: Her var en prest og en prost som dro i hver si lei. Og siden det var øvrigheten som skulle stå for skoleutviklingen, skjedde lite når disse to ikke var samkjørte.

En ting til: Bøndene syntes det ble dyrt. Samtidig kom ny lov om fattigvesenet, så de fikk stadig nye og upopulære utgifter.

Ikke nok med det: På denne tida var det uår på Ringerike. Fogd Wiel, som første bodde på Hov og seinere på Rå, skriver det slik i en rapport til kongen i 1743: «Det er

et folk som tåle ondt, og måtte man med forundring se med hva bestandighet og tålmodighet de lide hunger i de forbigagne år, da de måtte bake seg brød av mask, rughalm og bark, hvorav den ytterste tjente dem til brødmel, men den innerste og finere til mel at koke grøt av. Det var rett og slett bedrøvelig at se, så mange mennesker gikk til skogs for at få bark til deres føde».

Det er klart at innføring av almueskolen ikke kom i første rekke under slike forhold.

Tyske pedagoger over påvirkning

Så går det en mannsalder før det skjer noe vi vet om på skolefronten, og hvorfor det? Vi har ikke lokale kilder før. Ikke før uti 1770-åra. Det kan ha skjedd noe i mellomtida, men trolig ikke noe særlig. For også andre steder var det tilbakeslag etter skolefundasen av 1742. I 1773 melder prost Schnitler at det er sendt inn oversikt over undervisningen fra alle sogn på Ringerike. Dette passer med det vi vet om den tida generelt, for nettopp på denne tida ble det ny interesse for opplysning av ungdommen, anført av tyske pedagoger.

Heldig historisk lokal utvikling

Det går enda en mannsalder. Da griper den historiske utviklinga heldig inn i Norderhov: Fra Danmark kommer klokker Larsen, året er ca 1803, og den unge danske seminaristen kommer til å sette sitt preg på både skolelivet og det sosiale livet i Norderhov en ny mannsalder, helt til han dør i 1831, bare 50 år gammel. Larsen er en skole-pioner, og med han får vi den første forløperen for Kirkeskolen, i og med at han var den første som holdt fast-skole i kretsen. Det var på Berger. Og skolen var ikke almueskole, men privatskole, for barn av de bedrestille av bygdens bønder og embetsfamilier. Men Larsen kom til å bety mye for

almuen ved å lære opp lærere, omgangsskolelærere. For det var det som var den vanlige skolen enda. Og han fikk presten med på å vedta regler for skoleholdet i Norderhov. Disse reglene er et studium verdt, og finnes i sin helhet i den lesverdige Norderhovboka fra 1914. Larsen må ha vært en vidsynt og framsynt pedagog.

Endelig skole for almuen

Etter at klokker Larsen døde, kom Berger endelig til å bli almueskole, rundt 1840. Omtrent på samme tid ønsker de fleste bøndene i Vakergrenda og en egen skole. Etter mye att og fram hvor skolen skal ligge, får Vaker endelig egen skole, trolig i 1845.

Her har vi to kretser som 50 år seinere skal ende opp til en krets, Kirkekretsen.

Kirkeskolen, hvorfor det?

Så kan vi lure, hvorfor ble Kirkekretsen hetende Kirkekretsen, og hvofoer ligger skolen der den ligger? Det siste spørsmålet først: Går vi litt tilbake i tid, er det ikke så vanskelig å forestille seg at området rundt kirka var et senter i Norderhov. Kirka er nevnt. Prestegården var sentral. Og på Østre Hønen (på andre sida av veien ovenfor Ringvold) var det både tingsted og gjestgiveri. Ikke nok med det: Det var skole der. Akkurat der hvor Kirkeskolen ligger i dag. Ikke het den Kirkeskolen og ikke var det almueskole, men skole var det, og litt av et skolesenter. Det var Ringerikes Middelskole, seinere realskole, som holdt til på Østre Hønen. I 1860- og 70-åra var det en slags videregående skole som gikk for å være svært god, og der gikk det unge gutter fra hele Ringerike og Hadeland, ja til og med fra Hallingdal og enda lenger unna.

Byen overtar for bygda

Men tidene skifter, enten det passer oss eller ikke. Utover i 1870-åra er det tydelig for ganske mange at Hønefoss er sentret som er verdt å

satse på i større grad enn bygda rundt Norderhov kirke. Det kommer en nye middelskole i Hønefoss by, forløperen for gymnaset, og skolen på Hønen går det sakte men sikkert tilbake med.

Sentralisering er ikke noe nytt begrep, og utover i 1880-åra kom det på tale å slå sammen Vaker- og Berger-kretsene. Hva gjør man da? Jo, flytter inn i de tidligere lokalene til Ringerikes middelskole. Storskolen først, småskolen noen år seinere. For huset står jo der, sjøl om realskolen trappes ned og legges ned først i 1890-åra.

Navnespørsmålet

Og nærmest av seg selv ser det ut til at den nye «Kirkekretsens skole» får navnet Kirkeskolen. Beliggenheten ved kirka gir navnet til kretsen og kretsen gir navnet til skolen, Kirkeskolen.

Nesten 100 år seinere prøver noen foreldre å skifte navn til Norderhov skole. Det går ikke bra. Da reiser «hele bygda» seg, Bondekvinnelaget kommer på banen, «bygda» blir ei stakket stund synlig delt på midten, og endringsforslaget trukket.

På nære nippet

Det har også i vår nære lokale historie vært på nære nippet at Kirkeskolen flyttes til et annet sted. Det hadde seg slik: Opp gjennom hele 1940-, 50- og 60-tallet var Kirkeskolen utsatt for et sakte men sikkert forfall. Det ene foreldremøtet etter det andre drøfta situasjonen. De sendte sine skriv til kommunen, som først het Norderhov og seinere Ringerike. Kirkeskolens skjebne holdt på å bli innhenta av sentraliserings-tanken, en av etterkrigstidas bærekraftige ideer. Lenge lå det an til at Kirkekretsen og Vegård skulle slås sammen til en krets, og nye skolehus trengte de begge steder. Foreldrene i Kirkekretsen hadde lenge ingen motforestillinger til det, så lenge de kunne regne med at det ble Vegård-elevne som måtte flytte på seg, og ikke omvendt.

OBOS-planer

Men så skjer det noe: OBOS, boligbyggelaget i Oslo, ser seg om etter tomter utenfor Oslo, og et av de aktuelle områdene blir Hurumåsen, i retning Åsa. Da blir det bruk for flere nye muligheter for skoletomt. Stavhella blir nevnt, dessuten et område mellom Gagnum og Vaker, og ei tomt ved Kalkverket mot Åsa. Og Kirkeskoletomta er fortsatt aktuell.

Innhenta av utviklinga

Men tida går, faktisk går hele 60-tallet og halve 70-tallet før skolekrets og skolestyre og kommune får bestemt seg. Og da blir skoleplanene innhenta av jordverntanken, og sentraliseringstanken er faktisk i ferd med å gli over. Det bør ikke lenger bygges på dyrka mark, og dessuten bør både Vegård-kretsen og Kirkekretsen få bestå som før.

Da er det den gamle Kirkeskoletomta som står igjen som mest aktuell for en ny skole i Kirkekretsen. Endelig står nyskolen ferdig til innflytting høsten 1977, som et av mange minnesmerker over 70-åra.

Mer skolehistorie

Den som er interessert i mer Kirkeskole-historie, kan lese jubileumsheftet i anledning skolens 100 års-jubileum. Gudmund Bakkes to jubileumshefter for Vang og for Åsbygda skoler kan og med fordel leses for den som vil vite mer om skolehistorie i Norderhov. Og Margit Harsson har gitt ut ei interessant bok om Holes skolehistorie. Det er bare å lese.

Og ikke minst: De to tjukke Norderhov-bøkene, både den fra 1914 og den fra 1948, inneholder interessant skolehistorie. Ikke minst forteller de oss hvordan hver tid har sitt syn og sin historieskri-ving. Akkurat som i dag.

Holdt barna hjemme fra skolen 1. mai 1925 - og fikk refs fra Hønefoss skolestyre

Å holde barna hjemme fra skolen 1. mai, var ingen spøk i mellomkrigsårene. I 1925 fikk fire familiefedre i Hønefoss skriftlig refs fra skolestyret, etter at

de ikke sendte barna på skolen 1. mai. I spissen for aksjonen sto sannsynligvis Konrad Knutsen, redaktør og seinere stortingsmann.

Av ARNE CHR. BERG

1. mai-markeringen ble i 1889 i Paris vedtatt å bli en internasjonal demonstrasjonsdag for å fremme kravet om 8-timers arbeidsdag. Etter hvert ble også andre krav tatt opp i program og paroler på 1. mai-dagen. I vårt land har det gått 1. mai-tog hvert år fra 1890 og fram til idag, kun avbrutt av okkupasjonen.

Fra starten av ble det lagt vekt på at feiringen skulle foregå i verdige former, bl. a. ble det krav om total-avhold fra alkohol. 1. mai-talene kunne i eldre tid vare i timevis, uten hjelp av høytalere. Ordbruken var ofte nokså sterk.

Fra 1. mai 1947 ble dagen vedtatt å være en offentlig høytidsdag og lovfestet fridag. I årene forut måtte feiringen da i hovedsak foregå på ettermiddags- eller kveldstid. Det vil si - etter hvert ble det nokså alminnelig å ta seg fri, om ikke annet med en halv arbeidsdag. Samlet sett har i hvert fall dagen gitt uttrykk for arbeiderbevegelsens krav og program til enhver tid. Også borgerlige partier har jo med tiden tatt dagen i bruk, helst da ut fra synet på 1. mai som en «Arbeidets dag.»

Når det dreier seg om 1. mai-feiringen i Hønefoss-distriktet, kan vi i alle fall slå fast at Hønefoss kommune lot flagge 1. mai 1919, visstnok for første gang på denne dagen. Året etter, da 1. mai falt på en lørdag, kunne Hønefoss bryggeri kunngjøre at det skulle holdes stengt hele dagen. Dessuten ble det gitt påbud om at «Alle Butikker i Hønefoss lukkes Kl. 2 Em.»

I året 1925 var det ennå ikke blitt innført skolefri 1. mai. Torbjørn Olsen i Hønefoss har tatt vare på et

brev som hans foreldre, sammen med tre andre foreldrepår, fikk fra Hønefoss skolestyre 8. juni 1925.

Hønefoss folkeskole.
Skoleinspektøren.

Mrs. og fru *Oscar Olsen,*
Hønefoss.

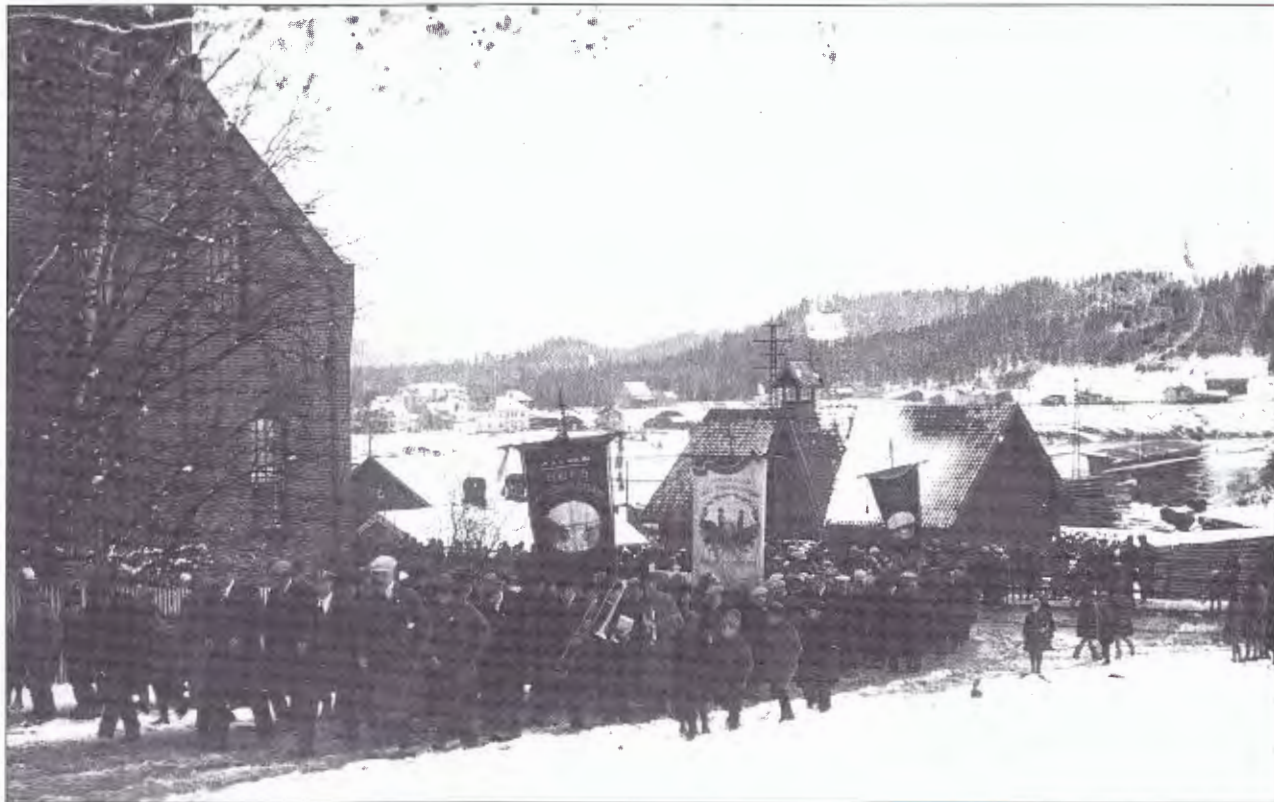
I skolestyremøte d. 6 juni blev det pålagt mig på denne måte å tilkjendegi for Dem skolestyrets stærke misbilligelse av at De har tatt Dem selv tilrette, mot en lovlig skolestyre-beslutning, idet De helt ulovlig har holdt Deres Barn borte fra skolen d. 1 mai.

Hønefoss skoleinspektørkontor 8 juni 1925.

Alv. Arstryg

Konrad Knutsen, Edvart Andreassen, Aksel Walter, Oskar Olsen
ble enige om å holde våre barn hjemme 1. mai. Vi fikk vært vårt skole fra sk. styret, hvorfor vi holdt barna hjemme, for 1. mai og sentes dem som bryer for oss, som de nok ikke likte. I rest etter vår 1. mai fridag for barn og skolens "flagg" tilleggs

Faksimile av brevet som familiefedrene Konrad Knutsen, Edvart Andreassen, Aksel Walter og Oskar Olsen fikk fra Hønefoss skolestyre 8. juni 1925. Notatene som er gjort med penn nederst på arket, er skrevet av Oskar Olsen.

Demonstrasjonstoget i Hønefoss 1. mai 1929 svinger fra bybrua og opp Øyabakken. Legg merke til de snødekte markene på Vesterntangen i bakgrunnen, og snøslaps i gatene. (Foto: Hans A. Eriksen. Buskerud Fylkesfoto).

Her fikk de refs fordi - som det står - «De helt ulovlig har holdt deres barn borte fra skolen d. 1. mai.»

Seinere har Torbjørns far, Oskar Olsen, notert nederst på brevet hvilke foreldre det gjaldt, og at de hadde svart på brevet om hvorfor de hadde holdt barna hjemme. Dessuten har han skrevet at «Året etter var 1te Mai Fridag for barna og skolens «Flagg» tiltops.» Av notatet går det fram at blant foreldrene var Konrad Knutsen. Han var redaktør av «Hønefoss og Oplands Socialdemokrat» som i 1928 gikk inn i «Fremtiden», og siden også stortingsmann (AP).

Brevet fra skolestyret var undertegnet av skoleinspektør Ole A. B. Prytz. Fra 1910 hadde han vært lærer ved skolen, og siden ble han både skolestyret og skoleinspektør. I boken «Hønefoss - byens historie» (1915) blir han omtalt som «velskikket for stillingen», som han hadde vist alt «under hans foregaaende lærervirksomhet,» også som timelærer ved middelskolen. Prytz ble seinere samme år (1925) utnevnt til prest i Sandar ved Sandefjord, der han også ble godt likt. Han giftet seg i Hønefoss og her vokste bl. a. datteren Ingeborg (f. 1913) opp. Ingeborg Prytz

Fougner har de senere år hatt flere artikler i heftet «Ringerike», bl. a. «Mitt fjell - Gyrihaugen på Ringerike» i 1993-94 (opprinnelig et radio-kåseri fra 1954), og i årets hefte har hun gitt en omtale av sine oppvekstår i Hønefoss.

1. mai har utviklet seg fra å være en dag som lenge sto i klassekampens tegn, til først og fremst en mønstrings- og festdag som ikke kan sies å ha mistet sammenhengen med sitt egentlige opphav. Og foreldre kan trygt holde sine barn hjemme fra skolen 1. mai, uten å risikere refsende brev fra skolestyret!

Jørgen Moe og Fanitullen

Dikterpresten Jørgen Moe (født i 1813 på Mo gård i Hole) er kanskje best kjent fra sitt virke som innsamler av norske folkeeventyr. Dette arbeidet var inspirert av brødrene Grimm i Tyskland, og i 1836 ble det faktisk etablert kontakt mellom Lars

Grimm og Jørgen Moe. Fra 1837 og fremover var Moe og kompanjongen Peter Christen Asbjørnsen engasjert i arbeidet med innsamling og tolkning av norsk fortellertradisjon - i første omgang fra Ådals- og Valdrestraktene, senere fra andre områder.

Av PETTER NÆSSAN

Moe var i tillegg interessert i sanger, viser og stev. «Melodier, disse ofte saa uendelig deilige Toner, hvori vore Fjelddales Lyst og Smerte løse og udaande sig,» skrev han i 1840 («Samling af Sange, Folkeviser og Stev i Norske Almuedialekter,» 1840).

Fanitullen

I 1849 skrev Moe ned det han hadde fått vite om en felelåt som gikk under navnet Fanitullen. For lenge siden, sies det, var det et bryllup i Hemsedal som ble feiret. Folk hadde trukket blankt stål og flere menn hadde blitt drept. Da var det en av karene gikk ned i kjelleren for å tappe øl - og der nede så han Fanden sitte på en tønne og spille fele. Det var en vill slått han spilte, og denne låten - Fanitullen - kunne folk der oppe i Hallingdal fremdeles spille da Moe fikk høre beretningen. Denne fortellingen dannet grunnlag for Moes dikt «Fanitullen», 10 såkalte niebelungenvers der han dramatiserte historien han var blitt fortalt.

Fanitullen spilles på hardingfele den dag i dag. Hardingfela har fire vanlige strenger og fire understrenger. Spilleteknikken er preget av dobbeltgrep og pizzicato, dvs. man knipser en del på strengene. Dette instrumentet kan stemmes på omtrent 30 ulike måter.

Etter år 1700

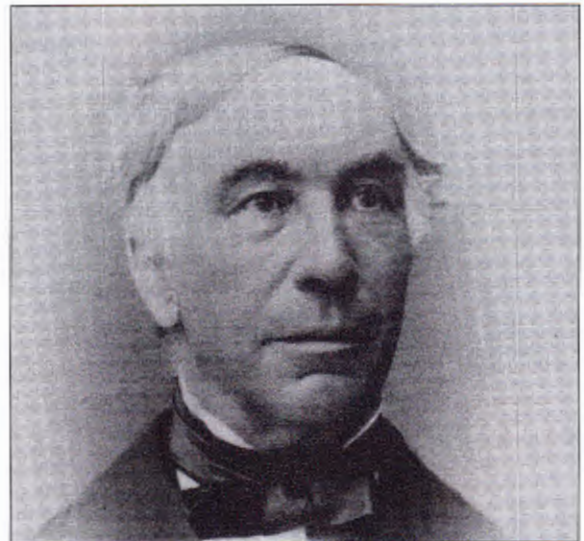
Ved å følge hardingfelas historie opp gjennom dalene, finner en ut

at sagnet om Fanitullen sannsynligvis er fra etter år 1700. På denne tiden nådde nemlig hardingfela Telemark, og noe senere dukket den opp i Hallingdal og Valdres. Så dette bondebryllupet oppe i Hemsedal der Fanden skal ha sittet og spilt hardingfele, har vel funnet sted en gang i begynnelsen av 1700-tallet.

I Jørgen Moes diktteriske behandling av beretningen er det spillemannen som går ned i kjelleren for å tappe øl mens to menn slåss med kniv. Fanden sitter på en tønne og slår takten med hestehoven mens han spiller - og han holder fela omvendt, klemt opp til brystet:

*«Det var et Spil, som dued:
det klang som vred Mands Ord,
som Hug af staalsat Bile,
og som Neveslag i Bord.
Det jubled, og det hulked
i den skumle Kjelderhal,
da Slaattens Toner endte
med et rungende Mandefald.»*

I og med at mannen skjønte hvem det var som satt der med fela, forsto han også hvorfor bryllupet hadde vært så blodig, ifølge Moes notater. Jørgen Moes dikt beskriver

Jørgen Moe.

ikke bare opprinnelsen til en felelåt, men også at det er hendelser og situasjoner der mennesket virker manipulert av en ytre kraft. Både i nedtegnelsene Moe gjorde om Fanitullen og i selve diktet er Fanden den bevirkende årsak til villskapen som ender med drap. Det virker som om begivenhetenes gang ligger utenfor menneskelig kontroll.

Tre kriser

Dette speiler på en måte deler av Jørgen Moes eget liv. Han hadde tre større kriser i sitt sjelsliv, den første i 1834 utløst av kjærlighets-sorg. Så inntraff den andre krisen etter morens død i 1846, og en tre års tid etter døde faren. Da følte igjen Moe smerte i sin sjel, igjen ble han nedbrutt. Ifølge Ørnulf Hodne var Moes livssituasjon preget av smerten over det tapte paradiset og lengselen tilbake. Den samme leng-

selen fant han i folkediktning og folketoner (Ørnulf Hodne: «Etterord», i «Jørgen Moe - Digte i utvalg» ved Lars Fjelle,» 1988).

Huldrejenta

Nå er det imidlertid et par avarter av Fanitullen, både som sagn og feleinstrumental. Fra Ustedalen i Hol kommune, nordligste del av Hallingdal, finnes en fortelling om gjetergutten Ivar Slåtto. En dag han var i fjellet, dukket det plutselig opp en vakker huldrejente fra en stubbe. Hun begynte å spille fele. Hver gang hun hadde spilt ferdig låten, forsvant hun ned i stubben, men så var hun straks oppe igjen, spilte og danset rundt. Til slutt kom hun ikke opp fra stubben igjen, men da hadde hun spilt så mange ganger at Ivar hadde lært Fanitullen av henne. (Anders Mehlum: «Hallingdal og hallingen,» 1943).

I begge de to forskjellige sagnene er det slik at den trolske slåtten ikke er menneskeskapt. Musikken er overlevert menneskene fra en parallell eksistens, som av og til kan gripe inn og gjøre seg bemerket - enten det nå er i termer av Fanden eller en huldrejente. Ikke så rart at Jørgen Moe fant at sagnet om bondebryllupet i Hemsedal appellerte til hans dikteriske evner. Villskap og drap settes inn i en forklarende ramme, om den nå er aldri så uhyggelig.

Når det gjelder selve Fanitullen er det også en avart, en komposisjon av Johan Halvorsen. Denne låten er i og for seg ganske lik, men ikke helt den samme som den «klassiske» Fanitullen. Halvorsens Fanitullen er å få tak i på plate, spilt av felevirtuosen Sigbjørn Bernhoft Osa (1910-1990).

Artikkelforfatteren

Petter Næssan (født 1972) fra Hønefoss studerer internasjonale menneskerettigheter ved Universitetet i Oslo, og arbeider som sommerguide ved Ringes-rikes Museum på Norderhov gamle prestegård.

Fanitullen

*I hine haarde Dage,
da ved Øldrik og Svir
Hallingdødens Knivblad
sad løst i hans Slir, -
da Kvindene til Gilde
bar Ligskjorten med,
hvori de kunde lægge
sin Husbonde ned,*

*stod der et blodig Bryllup
i Hemsedal ensteds,
hvor Leg og Dans var tystnet
og Karlene slog Kreds.
Thi midt paa Gulvets Tilje,
i den mandslagene Ring,
stod to med dragene Knive
og et Bælte spændt omkring.*

*Og som utskaarne Støtter
i hvilende Ro
staa endnu fire Karle
i Kredsen om de To.
De løfte Tyrilysen
mod det sorte Bjelketag,
hvor Røgens Hvirvler samles
til et rungende Lag.*

*Forgjæves tvende Kvinder
med Hyl trænge frem,
at bryde det faste Gjørde,
der er stillet foran dem.
De kastes vredt tilbage
af de muskelstærke Mænd -
og Spillemanden rolig
gaar til Kjældertrappen hen.*

*Nu skal han ned at tappe,
thi den seirende Mand
kan sagtens vel behøve
at kysse Bollens Rand.
I Bæltespænding nappes
de kun med Blodets Tab,
saa maa vel Aaren fyldes
fra Tøndetudens Gab.*

*Men da han stod i Kjælderren,
han saa i et blaaligt Skin
En sidde der paa Tønden
og stemme Felen sin.
Og Karlen holdt den omvendt,
tæt op til Brystet klemt,
og gav sig til at stryge,
saa snart han havde stemt.*

*Det var et Spil, som dued:
Det klang som vred Mands Ord,
som Hug af staalsat Bile,
og som Næveslag i Bord.
Det jubled, og det hulked
i den skumle Kjælderhal,
da Slaattens Toner endte
med et rungende Mandefald.*

*Taus Spillemanden lytted
til de mægtige Løb;
det var, som Spillets Hvirvler
ned ad Ryggen ham krøb.
Saa spurgte han den Anden:
«Hvor lærte du den Slaat?»
Han svared: «Det er det samme,
men mind dig den blot!»*

*Nu Manden ned sig luded
og efter Tappen tog -
da saa han Hestehoven,
som Takt mod Tønden slog.
Han glemte rent at tappe,
han sprang i Stuen op -
der løfted de fra Gulvet
den faldne Mandekrop.*

*F a n i t u l l e n kaldes
endnu den vilde Slaat
og Dølene den spille,
og spille den godt.
Men lyde de grumme Toner
under Øldrik og Svir,
da løsner atter Kniven
i Hallingdødens Slir.*

Jørgen Moe

Bygdefolket vandrer mot Bønsnes kirke, for å delta i innvielsesfesten. (Foto: Fred Harald Nilssen).

Fra Blot til Messe

- hvordan et spill blir til

*Jeg kan se, jeg kan se,
om tusen år skal folk igjen samles her på Bønsnes,
æret blir ditt navn da, Hellig Olav.
Mangt har Heimdals barn glemt av den nye sed,
men huset du bygde til Kristi ære,
det står der og vil stå i nye tusen år.*

Dette er volvens avskjedsreplikk i det historiske spillet «Fra Blot til Messe» som ble oppført på Bønsnes i juni og juli i år. Det var et spill om Hellig Olav, og det ble oppført for å markere at i 1995 er det 1000 år siden han ble født.

AV GUDBRAND HVATTUM

Vi vet ikke hvor Hellig Olav ble født, men de fleste er klar over at han falt på Stiklestad i 1030. Ikke så

mange kjenner til at han vokste opp på Ringerike, nærmere bestemt på Bønsnes i Hole. Der ligger det også en kirke som er viet til hans navn. Når det skulle oppføres et spill om helgenkongen, var det derfor naturlig å legge spillestedet til området rundt Bønsnes kirke. En positiv grunneier ga grønt lys for et slikt opplegg.

Komiteen

I de senere årene er det blitt oppført en rekke historiske spill i Hole. Ansvarlig for disse spillene har vært «Komiteen for historiske spill», som består av Berit Skaug, Frithjof Rudstaden og Gudbrand Hvattum. Etter nærmere 10 års samarbeide har det skjedd en viss spesialisering innen komiteen. Gudbrand Hvattum har stått for ideutkast og manus, og ellers hatt et visst koordinerende ansvar. Frithjof Rudstaden har hatt det suverene ansvaret for kostymer, mens Berit

Skaug - ved siden av å ha viktige roller som skuespiller - har bidratt på en rekke områder.

Økonomien måtte sikres. Allerede på nyåret i 1991 ble Hole kommune orientert om våre planer, og det ble samtidig bedt om økonomisk støtte. Kommunen så svært positivt på våre ideer og vi fikk løfte om økonomisk bidrag. Senere kom også en rekke andre sponsorer til. Med en viss økonomisk ryggdekning og et fastlagt spillested, var vi kommet et stykke på veg, men enda var det langt igjen til et ferdig spill.

Hærmennene var på plass på Bønsnes. Hjelm, skjold, brynje og klær, alt er laget av holeværingene selv. (Foto: Fred Harald Nilssen).

Manus

Et godt manus er helt avgjørende som utgangspunkt for utviklingen av et spill. Som nevnt var det under tegnede som hadde ansvaret for det. Erfaring som forfatter av en rekke tidligere spill, kom godt med. Men likevel var det mange vanskeligheter som måtte overvinnes. Historisk stoff var det nok av til vårt planlagte spill om Hellig Olav. Hovedproblemet var, som ved tidligere spill, å finne en sentral ide, en rød tråd, som en kunne spinne stoffet rundt. Når den først er funnet, er oppgaven langt på veg løst.

I utgangspunktet skulle dette være et spill om Hellig Olav, og det skulle foregå på Bønsnes. Det falt naturlig at kirken der ute måtte få en sentral plass i stykket. Enda mer falt på plass da jeg fant å bruke det gamle sagnet om hvorledes Olav ble frelst fra en storstorm på Tyrifjorden, og lofte å bygge en kirke der han kom i land. Innvielsen av denne kirken måtte være et sentralt tema. Folk kunne jo bli invitert til å være med å innvie kirken når den var ferdig. På den måten ville tilskuerne være med i spillet.

Tvekamp

Men det manglet likevel noe, spenningsmomentet var ikke der. Det ble ført inn i spillet med Torgeir Bonde, ivrig talsmann for den gamle sed og innbitt motstander av Hvitekrist og alt det nye. Hva om han kunne ta med seg de gamle tregudene fra tidligere blotsfester, og prøve å få folk til å blote til dem? Her lå det an til en tvekamp mellom Odin og Hvitekrist, mellom den gamle og den nye sed.

Nå begynte handlingen å ta form. Spenningen økte enda mere da Alfhild, Torgeir Bondes datter, ble brakt inn i spillet. Hun var tatt nærmest som gissel til oppfostring hos Sigurd Syr. Under påvirkning av droning Åsta vender Alfhild seg bort fra de gamle gudene

som faren kjemper så ivrig for, og setter sin lit til Hvitekrist. Alfhild slites mellom kjærligheten til faren og sin nye tro. Bedre blir det ikke når kong Olav begynner å beile til henne.

Volven

Hellig Olavs kristningsverk måtte være et viktig element i et stykke som dette. Problemet for en manusforfatter var at Hellig Olav hadde større betydning for dette arbeidet etter sin død enn mens han levde. Det var jo etter sin død han ble helligkåret og fikk tilnavnet «den hellige». Ved å føre inn volveskikkelsen løste en dette. Volven, denne skremmende skikkelsen fra norrøn mytologi, hadde evnen til å se inn i framtida. I møte med kong Olav varslet vår lokale volve hva som en gang skulle komme.

Mange positive

Spillkomiteen har ved tidligere spill sett det som svært viktig å trekke folk i distriktet aktivt med, både som skuespillere, sangere, musikere og medhjelpere til å lage nødvendig utstyr. Det samme ville vi gjøre denne gangen. Det var naturlig å gå ut til enkeltpersoner som hadde medvirket ved tidligere spill, med spørsmål om å delta i det nye spillet. Svarene var klart positive. Hole kirkekor ville gjerne være med igjen. På forespørsel sa sangkoret Da Capo med sine 90 medlemmer seg villig til å delta. Dette ga oss mot til å fortsette arbeidet.

Aktørene i vårt spill er amatører, men som tidligere sørget vi for å knytte til oss profesjonelle krefter. Scenograf Christian Egemar var til god hjelp for oss. Komponist Kjell Mørk Karlsen hadde ansvaret for

musikken også ved dette spillet, og var som alltid en inspirerende samarbeidspartner. Det samme var vår «sminkedame» Torunn Løken og hennes stab. Torunn Løken har rik erfaring fra lignende spill rundt om i landet, og er alltid villig til å dele sin erfaring med oss.

Tyngste lasset

Det var likevel vår instruktør Olav Næss som sammen med sin assistent Torunn Bratli Nilssen dro det tyngste lasset når det gjaldt iscenesetting og innøving av stykket. Som forfatter hadde jeg et nært samarbeid med Olav Næss sist vinter. Manus ble gått igjennom i detalj, og det ble både lagt til og trukket fra for å få den sceniske virkningen best mulig.

Som nevnt hadde Frithjof Rudstaden ansvaret for kostymer. Det var en voldsom oppgave når en tenker på at det var nærmere 130 aktører med. I tråd med det som tidligere er nevnt om egenaktivitet, måtte aktørene selv sy draktene sine etter mønster og instruksjon utarbeidet av Rudstaden. Han hadde god hjelp av Berit Skaug i dette arbeidet. Når det gjelder drakter og smykker, kunne det fortjene en egen utredning!

Vi fant at det stoffet som behandles i «Fra Blot til Messe», burde være av interesse for skolene i distriktet. Invitasjon ble sendt ut til alle skoler i Buskerud, og det ble utarbeidet et temahefte til bruk i undervisningen. Ansvaret for dette hadde Berit Skaug.

På senvinteren var det hektisk aktivitet på Vik skole. Da ble stykket øvd inn i detalj. Mange aktører var nok slitne etter endt øvingsøkt. Men strevet ga resultater. Litt etter litt gled det hele lettere. Alle gledet seg til å begynne å øve på scenen ute på Bønsnes.

Scenen

Men først måtte scenen bygges. Etter samarbeid mellom scenograf og instruktør fant en frem til en svært brukbar løsning. Det ble en stor scene, nærmere 20 meter bred og svært krevende når det gjaldt forbruk av materialer og arbeidsinnsats. En plattning oppe ved kirken måtte også bygges. Det begynte å tære på krefteene nå. Uten enestående innsats fra snekkerkyndige frivillige hadde det ikke gått. Men scenen ble ferdig til rett tid og spillet kunne begynne.

I utgangspunktet var det planlagt å oppføre spillet vårt i forbindelse med kulturuka i Hole i begynnelsen av juni. Da Hole ble tildelt en viktig rolle i forbindelse med 1000-årsfeiringen ved Olsoktider, ble vi bedt om å oppføre spillet også da. Dette skapte visse vanskeligheter, da mange var på ferie på den tiden, men etter helhjertet innsats fra alle som var med, klarte vi likevel å gjennomføre forestillingen.

Å lage og oppføre et stykke som «Fra Blot til Messe», krever svært mye arbeid. I startfasen er det manusforfatter som har utspillet, så trekkes komponist inn, og samarbeidet mellom forfatter og instruktør begynner. Kostymemaker er med for fullt helt fra begynnelsen. Etter hvert blir instruktøren den viktigste personen, og overtar mer og mer framdriften av stykket. Likevel er det skuespillerne, sangerne og musikerne som til slutt fremfører det hele for publikum. Det er deres innsats det står og faller på.

Inspirerende

Det har vært en glede å følge utviklingen fra de første famlende replikkene til den scenevante opptreden som våre amatører viste. Olav Næss hadde, godt hjulpet av Torunn Bratli Nilssen, en utrolig evne til å inspirere den enkelte aktør til maksimal ytelse. Publikum viste da også tydelig at de satte pris på innsatsen.

Det er mange å takke etter at «Fra Blot til Messe» er bragt vel i havn. Takk går til kommune, fylke og andre sponsorer for økonomisk støtte. Vi som figurerer i programheftet har allerede fått en takk. Men uten den hjelp som alle «bakspillere» har bidratt med, hadde det ikke gått. Takk til dere alle.

Og til slutt - takk til den enkelte som kom for å se på spillet.

Mange lokale aktører var med i «Fra Blot til Messe». (Foto: Fred Harald Nilssen).

Utdrag av årsmeldinger

Ringerike Historielag

Ringerike Historielag hadde 310 medlemmer pr. 1. februar 1995, inkludert Slektshistoriegruppen og Genealogisk Datasentral, Ringerike. I perioden 26.04.94 - 04.04.95 har historielaget hatt fem styremøter, to dugnadskvelder og 16 medlemsmøter, årsmøtet medregnet.

Styret har i meldingsåret bestått av Frank Otterbech (leder), Jan Thuen (nestleder), Inger Bratlie, Ellen Gilhuus (kasserer) og Gerd Lohrviken (sekretær). Varamedlemmer: Eigil Elsrud, Otto Frydenlund, Hans A. Kristiansen, Roald Adler Rolfsen og Arne Sund. Revisor: Randi Gjerde. Historielagets representanter i styret for heftet «Ringerike»: Ingebjørg Gjesvik Liljedahl og Bjørn Knoph. Valgkomite: Aslaug Drivenes og Ingebjørg Gjesvik Liljedahl.

Ringerike Historielag søker å øke ringerikingenenes interesse for lokalhistorien på flere måter, bl. a. ved å holde våre møter og turer åpne for alle. Av andre aktiviteter nevnes innsamling av historiske data om kulturminner. I vår tid, da så mye forandrer seg og endringene skjer raskt, er det stor fare for at minner fra eldre tider blir utslettet og glemt. Historielaget arbeider stadig med å ta vare på slike minner. I denne sammenheng fremheves spesielt aktiviteten i Genealogisk Datasentral.

Av møter, dugnader og turer som er avviklet i perioden, vil vi nevne:

3. mai 1994 var det tradisjonell «vårpus» på Ringerikes Museum. Løv ble raket, vinduer pusset og metallgjenstander fikk metallglansen tilbake.

10. mai 1994 var det rusletur på Tandbergmoen i følge med Jevnaker Historielag. Per Ole Rønning, formann i Jevnaker Historielag, orienterte om gravfeltet på Tandbergmoen og Stavhella, og områdenes tilknytning til det militære i den nære fortid, om rettergang, og han

påpekte at Galgefurua bærer sitt navn med rette!

24. mai 1994 var det rusletur i Krokkleiva, hvor 40 deltagere hadde Aslaug Kvernberg som guide. Første stopp var Sundvollen, hvor vi så de interessante helleristningene ved den gamle skolen (nå grendehus). For å beskytte disse oldtidsminnene mot tidens tann, har Ingebjørg Liljedahl og Hole kommune sørget for å få satt opp et solid tak over helleristningene. Neste tema var Kleiva. Fru Kvernberg fortalte om Kleivas historie, og etter hvert som vi beveget oss oppover, kommenterte hun på sin kvikke, engasjerende måte. Det virket som om hennes kunnskaper om emnet var nærmest uutømmelige. Deltagerne fikk svar på sine spørsmål. Ved Nordkleiva ble den kryssende «veiens» historie grundig gjennomgått. Til avslutning fikk vi Kleivstuaas historie.

7. juni 1994 var det fulltegnet busstur til Asker Museum og Valstads samlinger, der vi også fikk se flere av Anne Grimdalens skulpturer. En dyktig guide levendegjorde historien om læreren Otto Valstad og skipsrederdatteren Mathilde Christiansen som traff hverandre i Tønsberg, giftet seg, flyttet til hovedstaden, og utførte der et omfattende, samfunnsgavnlig arbeid i kulturvernets tjeneste - blant annet bygget de sammen opp de interessante samlingene som nå danner grunnstammen i Asker Museum. Vi fikk også se arbeider av den store, norske billedhuggeren Anne Grimdalen. Hun måtte i en periode tjene som hushjelp for å finansiere studiene på Kunstakademiet i Oslo. I en periode bodde hun hos Valstad, og gav dem da flere av sine arbeider.

18.-19. juni 1994 var det busstur til Vestfold. Turen var fulltegnet allerede to måneder før start. Begge dager var det regnbyger og kald vind, slik at tiden til vandring ble redusert til et minimum. Med for-

mannen i Sandar Historielag, Aase-Turid Langørgen, som omviser, ble vi nærmere kjent med det meget interessante Sjøfartsmuseet i Sandefjord. Vi ble vist rundt på Gokstadhaugen, og vi fikk se Ragnar Thorseths berømte vikingskip-kopi Gaia. En lunsj utenom det vanlige ble inntatt i «Kystkultursenteret» i Sandefjord. Et besøk i Sandefjords siste, bevarte husmannsplass, Øvre Myra, hørte også med. Denne plassen tilhører nå Sandar Historielag. Flere av lagets medlemmer hadde satt av denne lørdags ettermiddagen for å hilse på oss. I den nyoppussede husmannsplassen hadde vi et hyggelig og lærerikt «treff» med bevertning.

Etter overnatting på «Hotel Kong Carl» besøkte vi Hvalfangstmuseet, og deretter en sightseeing i bl. a. Sandefjords eldste bevarte boligstrøk fra begynnelsen av 1800-tallet. Etter lunsj gikk hjemturen via Oseberghaugen, Åsgårdstrand, Borre kirke (nær Ynglingeættens kongshauger) og Horten. Et nærmere bekjentskap med disse interessante områdene, har vi til gode.

19. juli 1994 var vi på omvisning i Hønefoss Hjelpefengsel. Vel 50 av historielagets medlemmer fikk en bokstavelig talt - fengslende rundtur i det unike, meget bevaringsverdige hjelpefengselet fra 1862. En historisk kasjott som fortsatt er i bruk. Dyktige guider var inspektør Åsvald Holen og fengselsbetjent Hans Inge Jørstad. Gruppen fikk se luftegårdene, den gamle fyllearristen, og gamle celler som er satt i stand med originale møbler fra forrige århundre. Vi ble vist interessante, gamle plansjer med «Regler for Varetægtsfanger». I bygningen ligger også «Den gamle Retssal», som på det nærmeste er intakt etter en omfattende restaurering, utført av både innsatte og ansatte. Tenk hvilke aktiviteter, med historisk og kulturelt tilsnitt, som kan drives i og ledes fra denne sentralt beliggende perle av en historisk byg-

ning, når den - etter planen - blir frigitt til andre formål en gang i 1996!

23. august 1994 var det omvisning på Hvalsmoen. De pensjonerte oberstene Per Torblå og Nils Mellegård ga medlemmene fra Jevnaker og Ringerike Historielag en grundig planlagt omvisning. Den startet med en orientering i forsamlings-salen, og ble avsluttet med bevertning og fortsatt orientering i offisersmes-sen.

20. september 1994 var vi på rus-letur i Eikli-området. Leif Moløkken er oppvokst på Eikli og er lommekjent i området. Vi startet vandringen fra Eikli barneskole, der Moløkken først ga en solid orientering om bebyggelsen og virksomheter i strøket fra første verdenskrig og fremover til våre dager. Så vandret vi ned Benterudgaten, forbi utstillingsplassen, en sløyfe forbi yrkes-skolen og igjen opp til hovedveien, mens Moløkken kommenterte.

18. oktober 1994 var det omvisning på Ringerike Kraftverk. Tidligere maskinmester Sverre Andersen, som har vært knyttet til kraftverket i en menneskealder, viste oss rundt både i den gamle og den nye kraftstasjonen. Den gamle kraftstasjonen har antagelig landets eldste, intakte maskinpark for strømprøduksjon. Her ligger forholdene spesielt godt til rette for opprettelse av et kraftverksmuseum, i nærkontakt med en sentralt beliggende foss. Godbiter å vise turister! Andersen fortalte inngående om kraftverkets historie, og krydret beretningen med egen-opplevde hendelser.

2. november 1994 var det igjen dugnad på Norderhov gamle prestegård, med løvraking.

15. november 1994 kåserte arkitekt Arnfinn Sæther om sin barndom i Hønegaten i 30-årene. Gymnasets bibliotek var fullsatt, og den lokalkjente forsamlingen kjente seg åpenbart igjen. Kåsørens engasjerte og spirituelle framføring resulterte i en rekke kommentarer, spørsmål og svar. Tydelig at minnene strømmer på for noen og enhver, og folk var tilbake i sin «barndoms grønne dal».

6. desember 1994 fikk vi en orien-

tering om Riksarkivets Kildeskrift-avdeling og dets oppgaver, ved avdelingens leder, arkivar Knut Sprauten. Dette var et fellesmøte for Sleksthistoriegruppen, GDSR og historielaget. Biblioteket på Ringerike Gymnas var fullsatt, og den lydhøre forsamlingen fikk en meget grundig orientering om gamle dokumenter og hvilke opplysninger de kan gi. At Sprauten kjente sitt emne til bunns, var tydelig. Han taklet øyeblikkelig ethvert spørsmål, og han maktet å formulere seg slik at selv «slektsforskere» i startfasen hadde godt utbytte.

18. desember 1994 kåserte professor Olav Bø om «Julen og juletradisjoner». Førjuls-møtet i Svenskestua på Norderhov gamle prestegård er blitt tradisjon. Juletreet var pyntet, julegrøten klar og den dyktige spillemannen Johan Opheim klarte straks å slå an den rette tonen. Han fremførte et utvalg stemningsfulle gladtoner som var meget godt tilpasset dagens øvrige program.

Til førjuls-møtet hadde vi vært så heldige å få folkeminneprofessoren Olav Bø som foredragsholder. Som kjent har Bø et nærmest uuttømmelig forråd av kunnskaper om julen og juletradisjoner, og om gamle norske tradisjoner generelt. Og Bø maktet da også å trollbinde forsamlingen i den overfylte Svenskestua i vel halvannen time. Så engasjerende var hans foredrag at vi ofte følte oss hensatt til en norsk bondegård langt tilbake i tiden! En opplevelse! Inger Bratlie og Ellen Gilhuus sto for den alltid like kjærkomne juleservering av rømmegrøt, kaffe og kaker.

17. januar 1995 kåserte cand. philol. Gudmund Bakke om «Skolehistorie fra Ringerike». Bakke har i mange år vært opptatt av skolens historie på Ringerike, og i løpet av de siste år har han skrevet lokal skolehistorie for både Vang og Åsbygda skoler. Derigjennom har han ervervet seg et inngående kjennskap til emnet. I nærmere to timer engasjerte han da også et nærmest fullsatt gymnas-bibliotek. Med lysbilder og malende ord ga han en omfattende beskrivelse av skoleforholdene på Ringerike fra

omgangsskolens tid og fremover til våre dager. Inn i den grundige historiske fremstillingen fikk han plassert en rekke artige og karakteristiske episoder. Bakke maktet det kunststykket å gi fremstillingen en så levende form, at en ofte følte seg hensatt til tidligere tiders skolestue.

21. februar 1995 hadde vi besøk av professor Kåre Elgmork med et lysbildeforedrag som han hadde kalt «Store rovdyr på Ringerike og omegn gjennom 250 år». Vel 60 personer fant veien til gymnasets bibliotek denne kvelden, og atskillige ekstrastoler måtte settes inn. I sorenskriverprotokoller for perioden 1733-1845 fins tallrike opptegnelser om utbetalte skuddpremier for bjørn i Norge. Ut fra disse og andre data påpekte Elgmork hvilke hovedfaktorer som påvirker villdyr-bestandenes levevilkår. Han begrunnet videre hvorfor det relativt store antall bjørn, ulv, gaupe og jerv i Ringeriks-regionen er blitt redusert til null i løpet av de siste 250 årene. Videre viste han oss fotografier av typiske bjørnetrakter, som Vassfaret, og de viktigste redskapene som ble brukt her i distriktet til fangst av større rovdyr.

21. mars 1995 holdt Harald Haugli lysbildekåseriet «Fra almenning til storgods og bondeskoger i Nordmarka og på Krokskogen». Haugli er ikke bare lommekjent i Nordmarka og Krokskogen, han har også satt seg grundig inn i disse traktens historie. Med støtte i kart og lysbilder geleidet Haugli oss langs veier som dels har vært benyttet helt fra vikingtiden. Vi vandret gjennom store deler av disse skogstraktene, kom bortom koier, setre, finneplasser m.v., og indirekte fikk vi møte flere av skogenes slitere og hverdagshelter. Løvenskiold, som eier store deler av disse skogsområdene, har gitt historielaget tillatelse til å foreta en busstur gjennom traktene sommeren 1995, med Haugli som leder.

4. april 1995 ble det avholdt årsmøte, hvor fotograf Hans A. Kristiansen kåserte og viste lysbilder av gamle, interessante prospektkort med motiver fra Hønefoss, Hole og Ringerike.

Ringerike Historielag vil i årsberetningen takke alle som har støttet oss dette året, både økonomisk og på annen måte. Det gjelder Ringerike kommune, Buskerud fylkeskommune og andre offentlige myndigheter. Vi takker Ringerikes Sparebank for økonomisk støtte, og lederne av Ringerikes Museum og Ringerike gymnas/Ringerike videregående skole for meget velvillig innstilling til vår virksomhet.

Slektshistoriegruppen og Genealogisk Datasentral, Ringerike er meget aktive sektorer innen Ringerike Historielag. Gruppenes årsberetninger er tatt inn i Slektshistoriegruppens medlemsblad «Hringariki» våren 1995.

Ringerike Ungdomslag

Ringerike Ungdomslag har i 1994 hatt følgende medlemslag: Hole Ungdomsforening, Nakkerud Ungdomslag, Røsslyng Ungdomslag, Veme Frilyndte Ungdomslag, Høgdingen, Ringerike Folkedansgruppe, Åssiden Leikarring og Kryllingringen. Alle lag er aktive, unntatt Kryllingringen, som ikke har noen bokførte medlemmer i Noregs Ungdomslag for dette året. Vi håper laget kan bli registrert som aktivt lag igjen i 1995.

Det har vært avholdt fem styremøter i meldingsåret. Styret har hatt følgende sammensetning: Leder Håkon Linde (Høgdingen), nestleder Tore Rustand (Nakkerud Ungdomslag), sekretør Henning Torsby (Åssiden Leikarring), kasserer Bente Bjølgerud (Røsslyng Ungdomslag) og styremedlemmer Charlotte Sørensen (Åssiden Leikarring), Lisbeth Gregersen (Hole Ungdomsforening) og Gunnar Fagerås (Veme Frilyndte Ungdomslag). Varamenn: Morten Finsand (Nakkerud Ungdomslag), Anita Stokkenes (Åssiden Leikarring), Torstein Vik (Røsslyng Ungdomslag), Anne Kirkemo (Åssiden Leikarring), Tone Lauritzen (Hole Ungdomsforening) og Mona Simensen (Veme Frilyndte Ungdomslag).

Leikleder Har vært Torstein Vik (Røsslyng Ungdomslag), med Tore Rustand (Nakkerud Ungdomslag) som varamann. Representanter til Heftet «Ringerike»: Trygve Gjerard (Nakkerud Ungdomslag) og Fred Harald Nilssen (Hole Ungdomsforening). Representant til Ringerike Husflidslag: Margit Arvesen (Ringerike Folkedansgruppe). Revisorer: Olav Naadland (Høgdingen) og Margrethe Trannum (Høgdingen). Valgkomite: Leder Morten Finsand (Nakkerud Ungdomslag), Gunnar Rotevatn (Høgdingen) og Wenche Lehne (Hole Ungdomsforening).

I 1994 har Ringerike Ungdomslag mottatt aktivitetstilskudd på 1.700 kroner og administrasjonstilskudd på 1.700 kroner fra Buskerud fylkeskommune. Ungdomsringen har gjennomført en ungdomssamling og ett storkurs i år, og styret synes det har vært en god start. RUL's nettverkskontakt i arbeidet mot rasisme og fremmedhat har vært Charlotte Sørensen (Åssiden Leikarring). Folderen for 1993 er blitt oppdatert, og ble sendt ut tidlig på høsten. Kulturmonstringen 9. oktober ble avlyst p.g.a. svært liten interesse.

Ellers har RUL hatt deltagere på en rekke arrangementer i 1994. I 1995 er RUL 75 år. Det har dessverre ikke vært mulig å samle interesse i lokallagene for å markere jubileet på noen som helst måte. Styret registrerer at lokallagene ikke har den store interessen for aktiviteter knyttet opp til fylkeslaget sitt.

Ringerikes Museum

Styret har i perioden bestått av Ole Lundesgaard (formann), Torunn Bratli Nilssen (nestformann), og styremedlemmer Runar Gjerard (Hjemmestyrkemuseet), Atle Roll-Matthiesen, Gudbrand Hvattum (Hole Kommune), Aase Moløkken (Ringerike kommune) og Bjørn Gasmann (ansattes representant). Varamedlemmer har vært Gunvor Bollingmo, Per Chr. Hurum, Ola Heen Strømmen, Åge Solli, Torbjørn Paule og Bjørn Johnsen.

I perioden 11. mars 1994 - 8. mars 1995 har det vært avholdt seks styremøter.

Besøkende

Ringerikes Museum og Riddergården har vært åpne for publikum fra 18. mai til 18. august 1994, alle dager fra kl. 10 til 17. Grupper som bestilte på forhånd ble gitt muligheten til også å komme utenom vanlig åpningstid. Billett løst på prestegården ga gratis adgang til Riddergården samme dag og vice versa. 1.550 personer har besøkt museet, hvorav 865 i tilsammen 36 grupper. I tillegg er det løst 99 familiebilletter med et gjennomsnitt på fire pr. familie. Det betyr at Ringerikes Museum er besøkt av 1.946 personer i 1994.

Utstillinger

Museet har ønsket å prioritere utstillinger og publikumsrettede tiltak, hvor synliggjøring av museet i lokalmiljøet har stått sentralt. Dette resulterte i en temporær utstilling i juli måned i Hole herredshus. På Ringerike bibliotek har museet en permanent utstilling. Imidlertid var det største løftet innen utstillingsproduksjon «Kongshaugens hemmelighet» på Ringerikes Museum, hvor det ble rekonstruert en gravhaug fra Veien, datert til cirka år 400 e. Kr. Med utgangspunkt i arkeologiske funn søker utstillingen å si noe om hvilke personer som der er gravlagt, og om hva slags liv de kan ha levet på Ringerike for omkring 1.600 år siden.

Utredninger

Det er arbeidet med tre større utredninger i løpet av 1994:

«Avtale mellom Ringerike kommune og Ringerikes Museum om retningslinjer vedrørende ansvarsforhold, forvaltning og bruk m.m. av eiendommen Riddergården» søker å klarlegge ansvarsfordelingen mellom kommunen som eier av Riddergården og Ringerikes Museum som forvalter vedrørende vedlikeholdsansvar, forvaltningsansvar, samt hvem som bør gi tilla-

telse til bruk av eiendommen. Det er også fremmet forslag om retningslinjer til bruk av Riddergården. Dokumentet er oversendt kommunen til uttalelse.

«Moment for vurdering av eventuell fremtidig bruk av Hønefoss hjelpefengsel» diskuterer hvilke muligheter Hønefoss hjelpefengsel har når fengselet blir nedlagt innen desember 1996. Ringerikes Museum argumenterer for en museal utvikling av bygningsmassen. Det vil i så fall bli landets første fengselsmuseum, hvilket kan berike museumstilbudet på Ringerike betraktelig. Hønefoss hjelpefengsel, som må betraktes som fredet, kan i tillegg til et fengselsmuseum også huse annen aktivitet som naturlig faller inn, f. eks. historielaget.

«Med publikum i fokus - markedsføring, reklame og aktiviteter» setter søkelyset på nødvendigheten av å ha et bevisst forhold til og en gjennomtenkt plan for formidling av distriktets kulturhistorie på alle nivåer. Ringerikes Museum ønsker å økte aktivitetsnivået for å skape et mer «levende» museum. Dokumentet, som fortsatt er under behandling i styret, foreslår å produsere en ny utstilling pr. år, gjerne med en litt «utradisjonell» vinkling, øke markedsføringen overfor skoler, turoperatører og andre potensielle besøkende, samt få et bevisst forhold til ekstern finansiering av prosjektene.

Sikringstiltak

I 1994 satte Kulturdepartementet av midler til sikringstiltak ved museene. Det ble gitt 60 prosent av totalkostnadene, resten måtte institusjonene finansiere selv. Etter søknad ble Ringerikes Museum tildelt 99.500 kroner. Beløpet har kun blitt brukt til tiltak på prestegården. Sikringstiltakene, med planlegging, innhenting av anbud, administrering og organisering har gått over store deler av året. Det hele har bl. a. resultert i 14 nye brannalarmer, nye dørlåser, installering av branntau og pulverapparater, innblåsing av brannhemmende isolasjon i

enkelte vegger, inndeling av loftet med brannvegger samt brannsikring av fasade med sprinkelanlegg. I tillegg er det også, etter pålegg fra brannvesenet, blitt utarbeidet brannverndokumentasjon med tegninger. Alle tiltak er gjennomført etter planen og arbeidet avsluttet.

Restaurering av tømmerkoie i Ådal

Museet har ledet og stått for den praktiske gjennomføringen av et omfattende prosjekt ved Elsrudkollen i Vestre Ådal, hvor en eldre tømmerkoie er restaurert og flyttet cirka 50 meter. Det er gjort nye grunn- og murarbeider, to nye omfar er laftet inn og enkelte bygningsdeler er restaurert på museets verksted. Arbeidet er utført av museets vaktmesterassistenter på KAJA-ordning.

Diverse

Det er gitt fire uttalelser i forbindelse med verneverdig bebyggelse i Storgata 12, et uthus i bakgården på Nordre Torg 3, en bjønnestilling i Vestre Ådal samt en hytte på Holmen i Samsjøen.

Buskerud Fylkesfotoarkiv

Fylkesfotoarkivet har hatt et aktivt og hektisk år, med flere store og langvarige prosjekter. I januar 1994 kopierte vi alle bildene som fotograf Johan Brun tok under OL i 1952. En del av disse ble vist på en utstilling i Hønefoss, og i Oslo Rådhus, under OL på Lillehammer. Til OL på Lillehammer leverte vi også fotografier fra Ringerike og Hole som ble stilt ut på det internasjonale pressesenteret.

Fylkesfotoarkivet har levert fotografier til utstillinger på Fossesholm, Ringerike bibliotek, Lågdalsmuseet, Stranden skole, i Hole, og i Nore og Uvdal. Fylkesfotoarkivet har avfotografert bilder fra Hurum, Ringerike, Hole, Kongsberg, Sigdal-Eggedal, Flesberg, Røyken, Jevna-

ker, Lier, Nore og Uvdal, Drammen og Oslo, tilsammem 1.878 stk. Vi har hatt 35 bestillinger fra arkivet.

I januar 1994 ble Lise Lunde ansatt på KAJA-midler for hele 1994. Hun dataregistrerte reprintsamlingene for Ringerike, Hole og Hurum. Negativsamlingen etter H. Carlsen fra Hønefoss ble rensert og lagt i syrefrie konvolutter. Denne samlingen er også dataregistrert.

Det andre store prosjektet var forberedelser og gjennomføring av NRK/fjernsynets program om Fylkesfotoarkivet. Opptakene ble gjort i mai og programmet ble sendt i begynnelsen av juni. Programmet ble godt mottatt i fagmiljøet og gjorde at Fylkesfotoarkivet ble kjent langt utenfor Buskeruds grenser.

Vi har levert fotografier til bøkene Bondelandet, Flesbergboka, Heftet «Ringerike», Ringerikes Blads jubileumsbok, til NRK, og til forlagene Gyldendal og Aschehoug. I juni begynte vi arbeidet med den nye fylkesboka. Dette ble et langvarig prosjekt, med utvelgelse og kopiering. Fylkesfotoarkivet leverte de fleste fotografiene til boka, både gamle bilder og nyopptak.

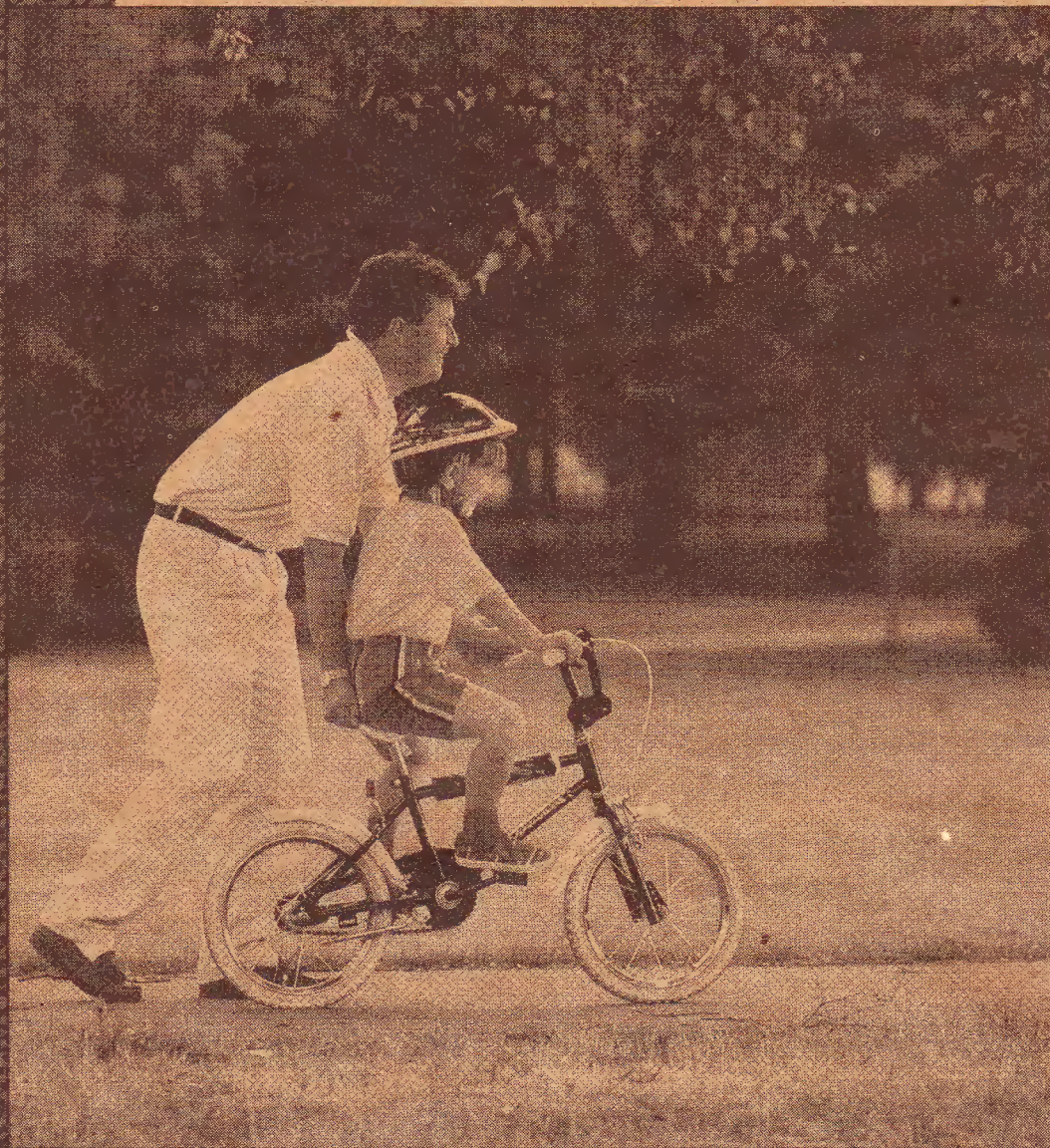
I forbindelse med frigjøringsjubileet har Fylkesfotoarkivet avfotografert et stort antall fotografier for Lågdalsmuseet. Disse skal brukes på en utstilling på museet og til en bok om krigen og frigjøringsdagene i Kongsberg og Numedal. Det ble også produsert en lysbildeserie som skal distribueres til skolene i distriktet.

Fylkesfotoarkivet har et nært samarbeid med distriktsmuseene i fylket, og vi fremkaller og kopierer filmene til Drammen Museum, Lågdalsmuseet, Ringerikes Museum og for Folkemusikk-konsulenten. Vi har også fotografert på oppdrag fra fylkeskulturadministrasjonen, og vi fotograferte på Kongsberg Jazzfestival og russerevven på Ringerike, som ledd i samtidsdokumentasjonen. Vi har fotografert under utgravningene på Veien-feltet og i Hole i forbindelse med kulturminneutredningen for den nye Ringeriksbanen. Fylkesfotograf Bjørn Johnsen er innvalgt i styret for Norsk Fotohistorisk Forening.

Norske Skog
Follum Fabrikker

Ønsket om å lykkes er like sterkt i dag som for 160 år siden

Vi vil være din økonomiske medspiller også i fremtiden

Hvem husker ikke sin første sykkel? Og øyeblikket da du stolt mestret syklingens finurlige balansekunst. Følelsen av å lykkes. Ønskene er ofte de samme i dag som før, selv om sykkelmodellene nok har endret seg. Det er fortsatt godt å ha noen i ryggen som kan hjelpe deg å nå målene. Uten en trygg økonomisk medspiller er det vanskeligere å komme noen vei.

Planlegg fremtiden og økonomien sammen med oss. Vi har gunstige betingelser, og produkter spesielt tilpasset store som små. Velkommen innom du også!

Ringerikes Sparebank
– en solid medspiller –